

ย้อนอดีตกรุงเทพฯ

สำนักข่าวกรองแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี
จัดพิมพ์เป็นหนังสือที่ระลึกในพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน
ประจำปี 2539 ณ วัดมณีชลขันธ์ อ.เมือง จ.ลพบุรี
วันเสาร์ที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๕๓๕

THAI NATIONAL ASSEMBLY LIBRARY

3961102431

ย้อนอดีตกรุงเทพฯ

ของ

กรมศิลปากร

สมบัติห้องสมุดรัฐสภา

สำนักข่าวกรองแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี
พิมพ์เป็นที่ระลึกในพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน
ณ วัดมณีชลขันธ์ อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี
วันเสาร์ที่ ๕ พฤศจิกายน พุทธศักราช ๒๕๓๕

ย้อนอดีตกรุงเทพฯ

เลขหมู่หนังสือ ๕๕๕.๓๑๑

ISBN 974-417-359-9

พิมพ์ครั้งแรก ๕,๐๐๐ เล่ม พ.ศ. ๒๕๓๔

กรมศิลปากรพิมพ์ประกอบการจัดนิทรรศการพิเศษเนื่องในงานเทศกาลบูรณมรดก
ปี ๒๕๓๔ ณ พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนคร

พิมพ์ครั้งที่สอง ๔๐๐ เล่ม พ.ศ. ๒๕๓๕

สำนักข่าวกรองแห่งชาติ สำนักนายกรัฐมนตรี พิมพ์เป็นที่ระลึก

พิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน ณ วัดมณีรสขันธ์ อำเภอเมือง จังหวัดลพบุรี

ภาพปก **เจดีย์ภูเขาทอง และจุดเชื่อมต่อของคลองบางลำพู คลองโง่งอและ**
คลองมหานาค
ปกหน้า **สภาพในอดีต**

สารบัญ

	หน้า
คำนำ	๕
<i>อธิบดีกรมศิลปากร</i>	
กรุงเทพมหานครในสมัยกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี	๗
<i>ทัศนีย์ พิกุล</i>	
กรุงเทพมหานครในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๑ - ๓)	๑๗
- การสร้างกรุงเทพฯ สาเหตุการสร้างและสภาพแวดล้อม	๑๙
- การวางผังสร้างกรุงเทพฯ ชุดคลอง สร้างกำแพงเมือง ป้อม	๒๐
สร้างพระบรมมหาราชวังและพระราชวังบวรสถานมงคล รัชกาลที่ ๑	๒๔
<i>ทัศนีย์ พิกุล</i>	
- พระบรมมหาราชวัง พระราชวัง และวัง รัชกาลที่ ๑ - ๓	๒๖
- การสร้างวัด รัชกาลที่ ๑ - ๓	
<i>วิชชุดา ยานะวิมุติ</i>	
- ชีวิตความเป็นอยู่และขนบธรรมเนียมประเพณี รัชกาลที่ ๑ - ๓	๓๓
<i>ภัทราวรรณ ภาคส</i>	
กรุงเทพมหานครในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๗๕	
(รัชกาลที่ ๔ - ๗) อิทธิพลตะวันตกทำให้กรุงเทพฯ เปลี่ยนไป	๔๑
- สถาปัตยกรรม	๔๕
- การคมนาคมและยานพาหนะ	๔๘

- ชีวิตความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียมประเพณีและวัฒนธรรม	๕๒
- สิ่งก่อสร้าง	๖๑
วรรณา หาญกมลศิริ และ สุดา งามเหลือ	
- ภาพถ่ายโบราณในอดีต	๘๔
กรุงเทพมหานครในสมัยปัจจุบัน พ.ศ. ๒๔๗๕ - ปัจจุบัน	๑๑๓
อารีรัตน์ ปิยะเจริญวัฒนา	
- ภาพถ่ายปัจจุบัน	๑๑๙
บทสรุป ๑๒๑	
ทัศนีย์ ทิกุล	
บรรณานุกรม	๑๒๔

คำนำ

สำนักข่าวกรองแห่งชาติ ได้มาติดต่อแจ้งความจำนงคํออง
วรรณกรรมและประวัติศาสตร์ กรมศิลปากรว่า มีความประสงค์จะขอ
อนุญาตจัดพิมพ์หนังสือ “ย้อนอดีตกรุงเทพฯ” ออกเผยแพร่เป็นที่ระลึก
ในงานถวายผ้าพระกฐินพระราชทาน ประจำปี ๒๕๑๕ ณ วัดมณีชลขันธ์
จังหวัดลพบุรี วันที่ ๘ พฤศจิกายน ๒๕๑๕ กรมศิลปากรพิจารณาแล้ว
ยินยอมอนุญาตให้จัดพิมพ์ได้ดังประสงค์

สำหรับหนังสือเรื่อง “ย้อนอดีตกรุงเทพฯ” มีปฐมเหตุ
แรกเริ่มในการจัดพิมพ์กล่าวคือ เนื่องในเทศกาลอุรุมพรรษาของทุกปี
กรมศิลปากรได้มอบหมายให้กองพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ (ปัจจุบัน คือ
สำนักโบราณคดีและพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ) จัดนิทรรศการพิเศษเพื่อ
เผยแพร่ความรู้ด้านประวัติศาสตร์ โบราณคดี วัฒนธรรม ประเพณี
และศิลปะ แก่พระภิกษุ สามเณร นักเรียน นักศึกษา และประชาชน
ผู้สนใจตลอดมา และในเทศกาลอุรุมพรรษา ประจำปี ๒๕๑๔ กอง
พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ ได้จัดนิทรรศการพิเศษ เรื่อง “ย้อนอดีต-
กรุงเทพฯ” ณ พระที่นั่งอิศราวินิจฉัย พิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ
พระนคร วันที่ ๒๕ กรกฎาคม - ๒๘ กันยายน ๒๕๑๔ พร้อมทั้งได้
จัดพิมพ์หนังสือประกอบนิทรรศการพิเศษครั้งนั้นในชื่อเรื่องเดียวกัน เพื่อ
ให้ความรู้เกี่ยวกับประวัติ ความเป็นมา และพัฒนาการของกรุงเทพฯ
ตั้งแต่ครั้งอดีตจนถึงปัจจุบัน โดยเน้นเรื่อง การสร้างกรุง สถาปนา
ความเป็นอยู่ ขนบธรรมเนียม ประเพณี ตลอดจนศิลปวัฒนธรรมและ
สถาปัตยกรรมนับจากกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เรื่อยมาจนถึงสมัยธนบุรี
สมัยรัตนโกสินทร์ จวบจนปัจจุบัน วันเวลาผ่านไป กรุงเทพฯในฐานะ
ราชธานีหรือเมืองหลวงของราชอาณาจักรไทย มีการเปลี่ยนแปลงตลอด

เวลา กรุงเทพฯ ได้เติบโตอย่างรวดเร็ว จนกระทั่งกลายเป็นศูนย์กลาง
ความเจริญก้าวหน้าในทุกด้าน สภาพวิถีชีวิตที่เปลี่ยนไป การคมนาคม
สิ่งก่อสร้างต่าง ๆ เทคโนโลยี รวมทั้งการเพิ่มจำนวนของประชากร
เหล่านี้ล้วนเป็นปัจจัยก่อให้เกิดปัญหาตามมาหลายประการ อาทิ ปัญหา
สภาพแวดล้อม มลภาวะเป็นพิษ ปัญหาการจราจร ปัญหาเศรษฐกิจ
ปัญหาสังคม ปัญหาเรื่องที่อยู่อาศัย สาธารณูปโภค ตลอดจนปัญหาน้ำท่วม
ซึ่งปัญหาทั้งหลายเหล่านี้ต้องได้รับการแก้ไขอย่างรีบด่วน จะเป็นไปได้
มากน้อยเพียงใดนั้นขึ้นอยู่กับประชาชนทุกคน หน่วยงานทั้งภาครัฐและ
เอกชน ที่จะร่วมมือกันแก้ไขปัญหาและพัฒนากรุงเทพฯ ใ้ก้าวหน้าต่อไป
ข้างหน้าอย่างมีระบบ ระเบียบแบบแผนโดยไม่ละเลยต่อการอนุรักษ์มรดก
ทางศิลปวัฒนธรรม และสิ่งแวดล้อมที่งดงามของกรุงเทพฯ ไปพร้อมกัน

หนังสือ “ย้อนอดีตกรุงเทพฯ” นับเป็นหนังสือที่ทรงคุณค่า
น่าสนใจเล่มหนึ่ง กรมศิลปากรหวังเป็นอย่างยิ่งว่าหนังสือเล่มนี้จะชานวย
ประโยชน์ต่อการศึกษาค้นคว้าด้านประวัติศาสตร์ ศิลปวัฒนธรรมแก่ผู้สนใจ
ตามสมควร

(นายสมคิด โชติกวณิชช์)
อธิบดีกรมศิลปากร

กองวรรณกรรมและประวัติศาสตร์

ตุลาคม ๒๕๓๕

คำปรารภ

ในโอกาสที่สำนักข่าวกรองแห่งชาติ ได้รับพระราชทานผ้าพระกฐิน ไปถวายพระสงฆ์จำพรรษา ณ วัดมณีชลขันธ์ ตำบลพรหมมาستر อำเภอเมือง ลพบุรี จังหวัดลพบุรี ในวันเสาร์ที่ 9 พฤศจิกายน 2539 นี้ สำนักข่าวกรอง แห่งชาติเห็นว่าหนังสือ “ย้อนอดีตกรุงเทพฯ” ของกรมศิลปากร เป็นหนังสือ ที่มีคุณค่าและให้ความรู้เกี่ยวกับกรุงเทพมหานคร ตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันโดย เป็นเรื่องราวชีวิตความเป็นอยู่ ศิลปะวัฒนธรรม และประเพณี ประวัติความเป็น มาของกรุงเทพฯ ตั้งแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาและกรุงธนบุรี จนได้รับการ สถาปนาขึ้นเป็นราชธานีของไทยอยู่ตราบเท่าทุกวันนี้ ในกรณีนี้ สำนักข่าว กรองแห่งชาติ ได้ขออนุญาตจัดพิมพ์หนังสือดังกล่าว จากกรมศิลปากรมา จัดทำเป็นหนังสือที่ระลึก ในพิธีถวายผ้าพระกฐินพระราชทานของสำนักข่าว กรองแห่งชาติเพื่อเผยแพร่ความรู้เกี่ยวกับประวัติศาสตร์ทั่วไป จึงขอขอบคุณ กรมศิลปากรมา ณ ที่นี้ด้วย

สำนักข่าวกรองแห่งชาติ หวังว่าหนังสือเล่มนี้จะอำนวยประโยชน์ไว้ กับผู้สนใจและผู้ใฝ่ศึกษาได้เป็นอย่างดี

(นายภูมรัตน์ ทักมาติวงศ์)

ผู้อำนวยการสำนักข่าวกรองแห่งชาติ

ประวัติ

วัดมณีชลขันธ์

วัดมณีชลขันธ์ เป็นพระอารามหลวงชั้นตรี ชนิดสามัญ ตัววัดตั้งอยู่บนเกาะกลางท้องพระมหาสมุทร ซึ่งเรียกกันว่าเกาะแก้ว ตั้งอยู่หมู่ที่ 4 ตำบลพรหมาสตร อ.เมืองลพบุรี จ.ลพบุรี เกาะซึ่งเป็นที่ตั้งวัดมณีชลขันธ์ มีลักษณะเป็นรูปสามเหลี่ยมชายธง มีคลอง ซึ่งเรียกว่า ท้องพระมหาสมุทร ล้อมรอบ เกาะนี้มีเนื้อที่ 183 ไร่ 3 งาน 56 วา

วัดมณีชลขันธ์เดิมมีนามว่าวัดเกาะแก้วเป็นวัดที่มีมาแต่สมัยโบราณ ไม่ทราบว่าใครเป็นผู้สร้าง แต่น่าจะสร้างในคราวเดียวกันกับการขุดคลองท้องพระมหาสมุทร ก่อน พ.ศ. 2409 เป็นวัดมหานิกาย ต่อมาเจ้าพระยาชมราช (เจย) ได้ปฏิสังขรณ์ใหม่เกือบทั้งอาราม โดย

- 1) สร้างเขื่อนก่อด้วยอิฐถือปูน รอบบริเวณวัดทำเป็นรูปเรือ กำปั้นใหญ่ เพื่อให้สมกับรูปเกาะ
- 2) สร้างกุฏิใหญ่ 1 หลัง กุฏิแถว 2 หลัง (ขณะนั้นยังเหลืออยู่ 1 หลัง) หลังคามุงกระเบื้องไทย เวลานี้เก่าคร่ำคร่ามากแล้ว
- 3) พระอุโบสถ 1 หลัง พระวิหาร 1 หลัง ตัวเป็นศิंहหลังคามุงกระเบื้องไทยและเจดีย์กลมฟาง 1 องค์

เมื่อปฏิสังขรณ์เสร็จแล้วได้เปลี่ยนเป็นวัดธรรมยุติ และได้อาราธนา พระครูมหิทธิเมธาจารย์ (พระครูแสง คนละองค์กับหลวงปู่แสง) วัดโสมนัส กรุงเทพมหานคร ไปเป็นเจ้าอาวาส และได้รื้อมเกล้าถวายเป็นพระอารามหลวง เมื่อปี 2409 สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว และได้โปรดพระราชทานนามว่า “วัดมณีชลขันธ์” และได้พระราชทานกรุนหลวงสี่มาตราบเท่าทุกวันนี้

1. สิ่งสำคัญในวัด

- 1) พระอุโบสถ ก่อด้วยอิฐถือปูน หลังคามุงกระเบื้องไทย ไม่มี
ช่อฟ้าใบระกาสร้างเมื่อ พ.ศ. 2489
- 2) ศาลาการเปรียญสร้างเมื่อ วันที่ 11 สิงหาคม 2515 เป็นตึก
คอนกรีตเสริมเหล็ก 2 ชั้น เสร็จเรียบร้อยปี 2518

2. สิ่งที่เป็นปูชนียวัตถุ

- 1) พระประธานในพระอุโบสถ เป็นพระปั้นโบราณปางมารวิชัย
ไม่ปรากฏนาม
- 2) พระพุทธรูปในพระวิหาร เป็นพระหล่อปางมารวิชัยกาไหล่
ทองคำทั้งองค์ไม่ปรากฏนามเช่นกัน
- 3) พระเจดีย์ลอมฟาง 1 องค์ ฐานกว้าง 3 วา 2 ศอก อยู่ภายใน
กำแพงแก้วระหว่างพระอุโบสถ และพระวิหารสร้างในสมัยเจ้าพระยา
อมราช

นอกจากนี้ ยังมีสิ่งหาชมหายที่เป็นของโบราณ และเป็น
ของพระราชทานไว้สำหรับวัดคือ

- 4) ธรรมมาสน์บุษบก แกะสลักลายกนก และเทพนม ลงรัก
ปิดทอง กระจกห่าง ๆ ขอดพรหมจรรย์พัศตร์
- 5) พระบรมรูปหล่อ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
รัชกาลที่ 5 ทรงเครื่องยศจอมพลทหารบก
- 6) พระโคตรปิฎก ฉบบัณฑิต ในสมัยรัชกาลที่ 5 มีคู่บรรจุพร้อม
- 7) ธรรมมาสน์ลายรดน้ำ พระราชทานในคราวงานพระบรมศพ
พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว รัชกาลที่ 5
- 8) พระพุทธรูปในศาลาการเปรียญ 4 องค์ ขนาดใหญ่ 2 องค์
ขนาดเล็ก 2 องค์ และพระพุทธรูปในกุฏิอดีตเจ้าอาวาส 1 องค์

9) พระพุทธรูปปางนาคปรกขนาดใหญ่ 1 องค์ หน้าตักกว้าง 4 วา 9 นิ้ว สูง 7 วา 9 นิ้ว สร้างโดยพระ ร.อ.ชัย สุทธิญาโณ พร้อมด้วย ครอบครว และคณะญาติ เมื่อวันที่ 10 กุมภาพันธ์ 2514 ถวายเป็น ถาวรวัตถุประจำวัดมณีชลขันธ์

3. ทำเนียบเจ้าอาวาสวัดมณีชลขันธ์

วัดนี้ สร้างก่อนปี 2409 เป็นวัดคหณิกาย มีเจ้าอาวาสปกครอง มาแล้ว 3 รูปคือ

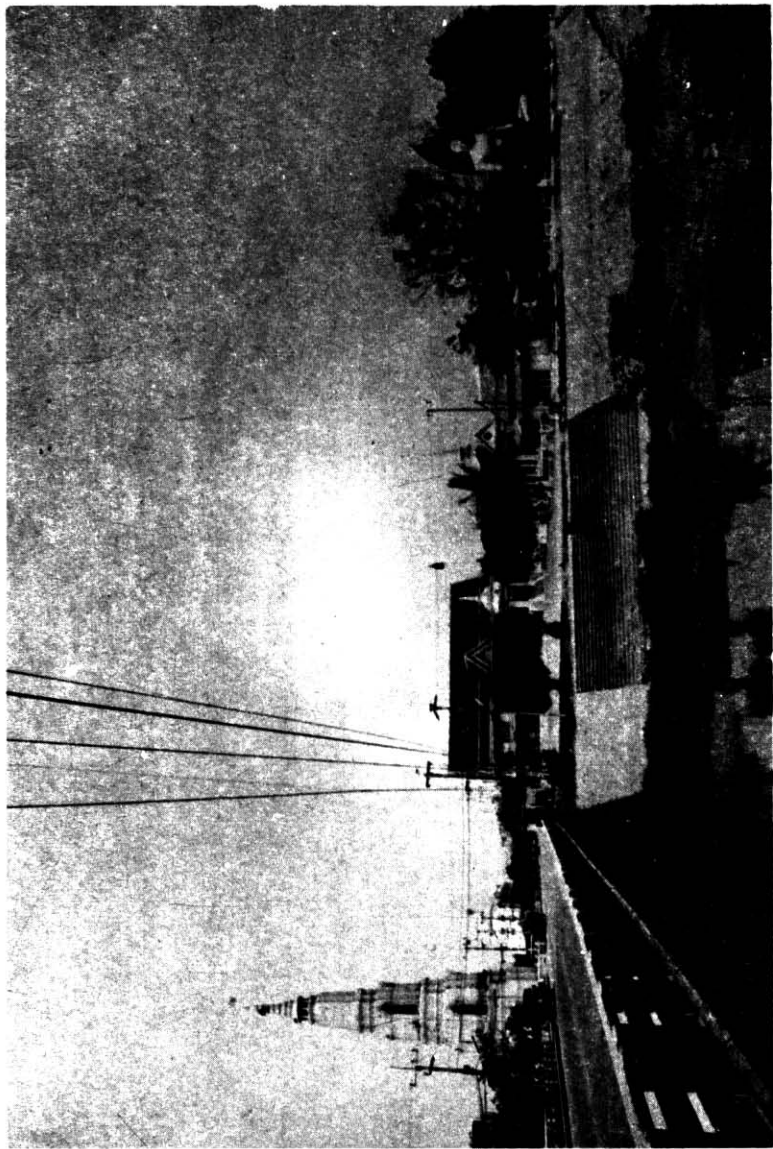
1. พระอธิการเพ็ง
2. พระอธิการอยู่
3. พระอธิการพุ่ม

ไม่พบหลักฐานการปกครอง พระอารามร่วงโรยโดยลำดับแต่ไม่ถึงกับ ร้างนับแต่ปี 2409 เปลี่ยนเป็นวัชรธรรมยุติ พบหลักฐานว่ามีเจ้าอาวาส ปกครองต่อกันมาจำนวน 10 องค์ คือ

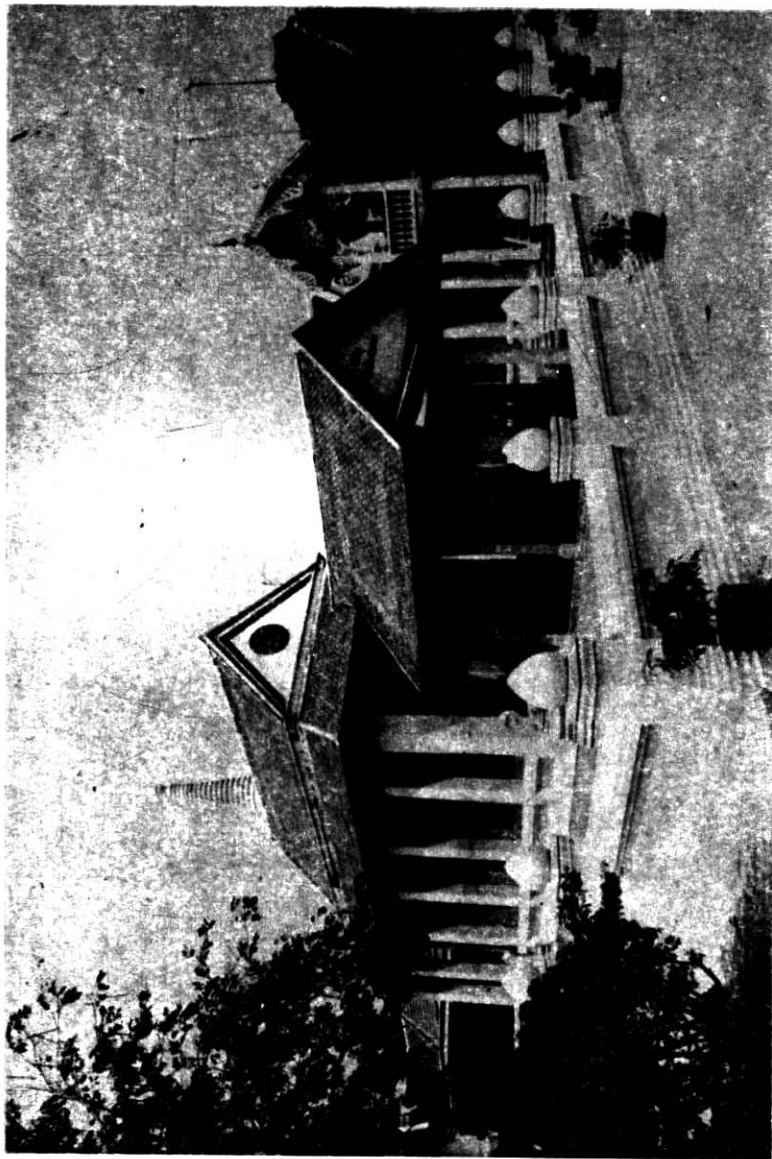
1. พระครูมหิทธิเมธาจารย์ (หลวงพ่อบาง)
2. พระครูวินชาภิรัต (ฮิม)
3. พระครูวินชาภิรัต (เจย)
4. พระครูวินชาภิรัต (กร่าง)
5. พระครูวินชาภิรัต (เพื่อง)
6. พระมหาสุคใจ
7. พระเทพวรคุณ (ฮ่า ภัทราวุธ)
8. พระศีลวรคุณ (นวล วิฑิต)
9. พระครูวินัยรัตนมณี (ถนฮา ปุณณโก)
10. พระครูพรหมจริยาทร (พรหม ทนฺตจิตฺโต) เป็นเจ้าอาวาส

องค์ปัจจุบัน

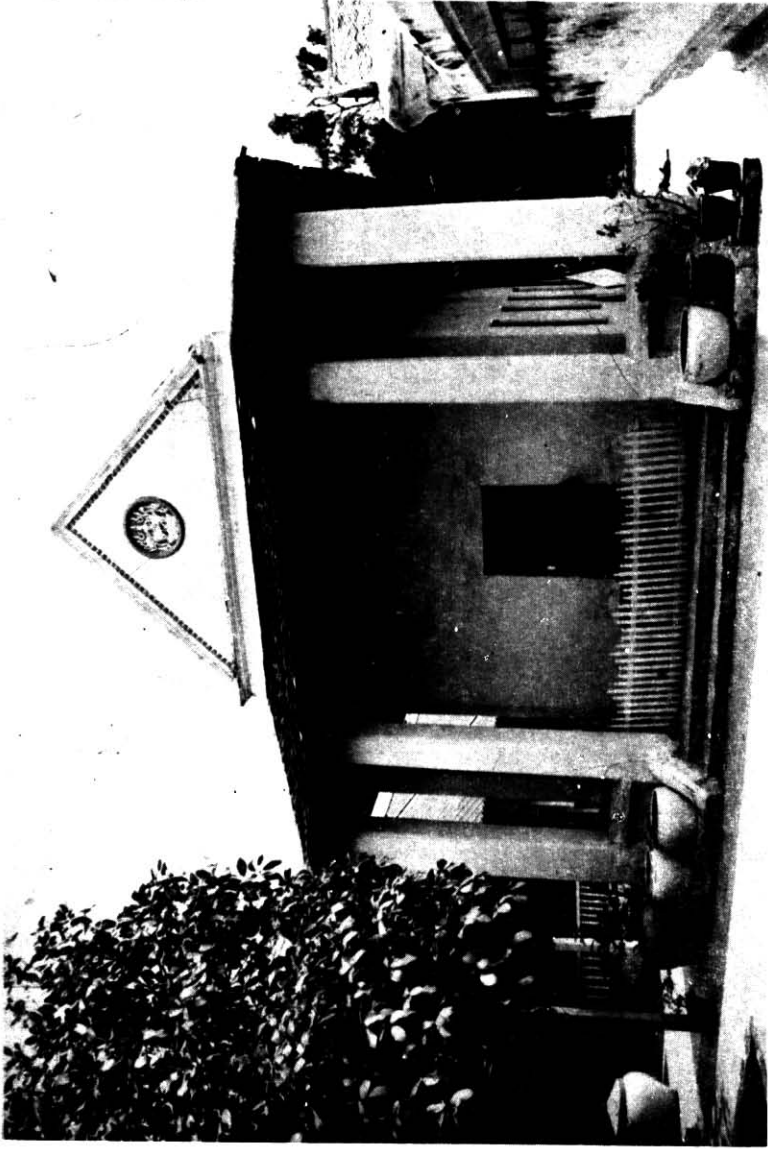
4. เจดีย์หลวงปู่แสงอยู่ตรงข้ามกับวัดมณีชลขันธ์ มีถนนผ่านกลางคาดว่าสร้างมานานกว่าร้อยปีแล้ว เป็นที่เคารพศกการะ ของชาวลพบุรี และเป็นปูชนียสถาน ที่ทำรายได้มาเป็นค่าใช้จ่ายของวัดได้ประมาณเดือนละ 3,000 ถึง 5,000 บาท และมีสิ่งปลูกสร้างอยู่ในบริเวณเดียวกัน คือ ศาลาหลวงปู่แสงประดิษฐาน พระพุทธรูปปางประทานพร และมีรูปจำลองหลวงปู่แสง กล่าวกันว่าเป็นอาจารย์ของสมเด็จพระพุทธฉายาจารย์ (โต พรหมรังษี) และรูปจำลองหลวงพ่อโต ด้านหน้ามีสวนรัชมังคลาภิเษก ร. 9 สร้างในสมัยเจ้าอาวาสองค์ที่ 9 (พระครูวินัยรัตนมุนี) พ.ศ. 2531 - 2532 และมีพระพุทธรูปพระศรีศากยะทศพลญาณสุทัศน์์ จำลองจากพุทธมณฑล ขนาดสูง 2.46 เมตร อยู่ด้านหน้าติดถนนประดิษฐานอยู่ด้านขวาของเจดีย์หลวงปู่แสง หันหน้าออกถนนใหญ่ สร้างเสร็จเมื่อ วันที่ 19 ก.พ. 35 โดยเสด็จพระราชกุศล 60 พรรษา สมเด็จพระนางเจ้าสิริกิติ์ พระบรมราชินีนาถ

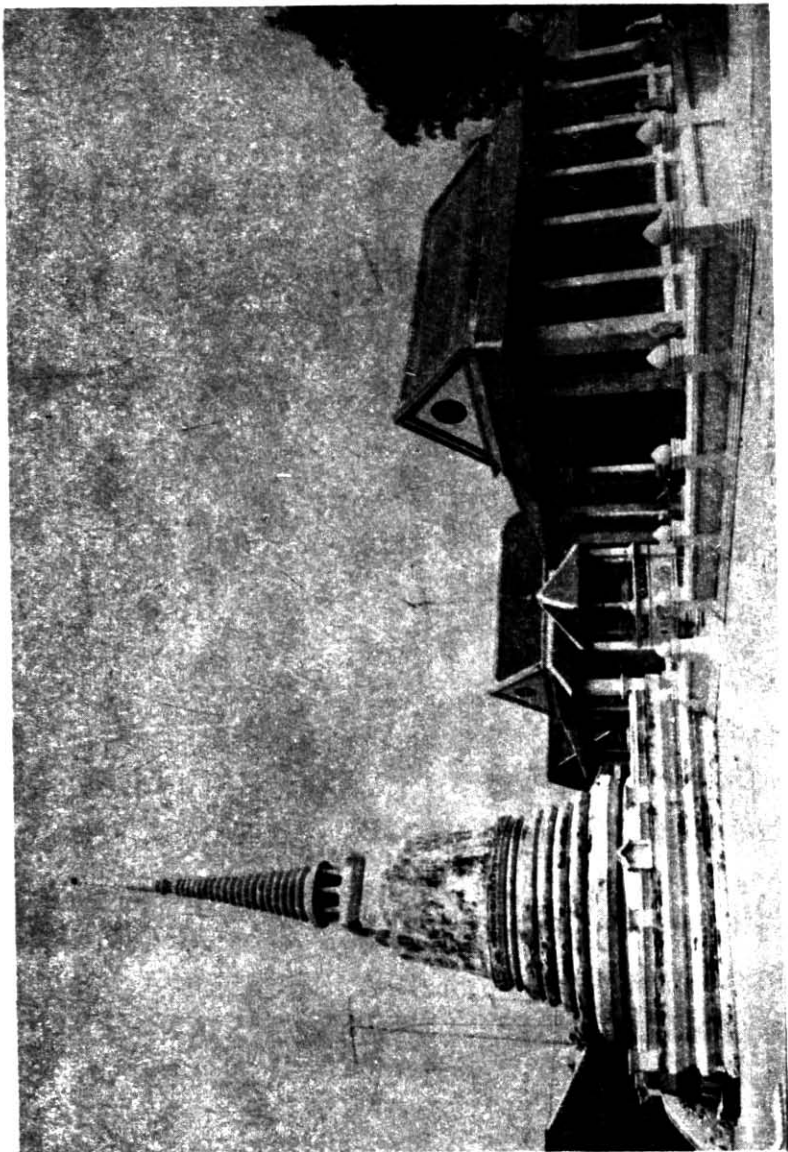
บริเวณวัดมหาธาตุ

พระอุโบสถ สร้างเมื่อ พ.ศ. 2489

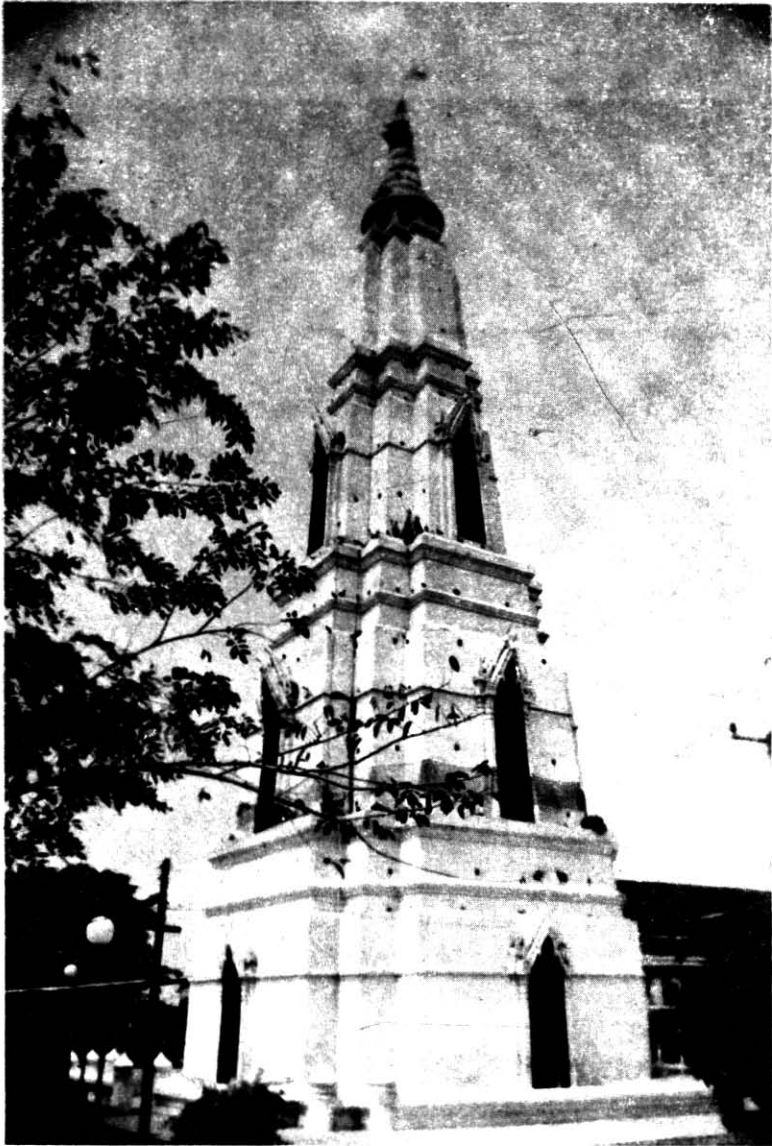
วิหาร สร้างเมื่อ ร.ศ. 132 (พ.ศ. 2456)

เจดีย์จอมฟ้า

พระพุทธรูปปางนาคปรก สร้างเมื่อ 10 ก.พ. 2514

เจดีย์หลวงปูแสง

ต้นฉบับเป็นหน้าว่าง

ศาลาหลวงปู่แสง

ต้นฉบับเป็นหน้าว่าง

ภายในศาลาหลวงแจรง

ต้นฉบับเป็นหน้าว่าง

กรุงเทพมหานครในสมัยกรุงศรีอยุธยา และกรุงธนบุรี

ทัศนีย์ พิกุล

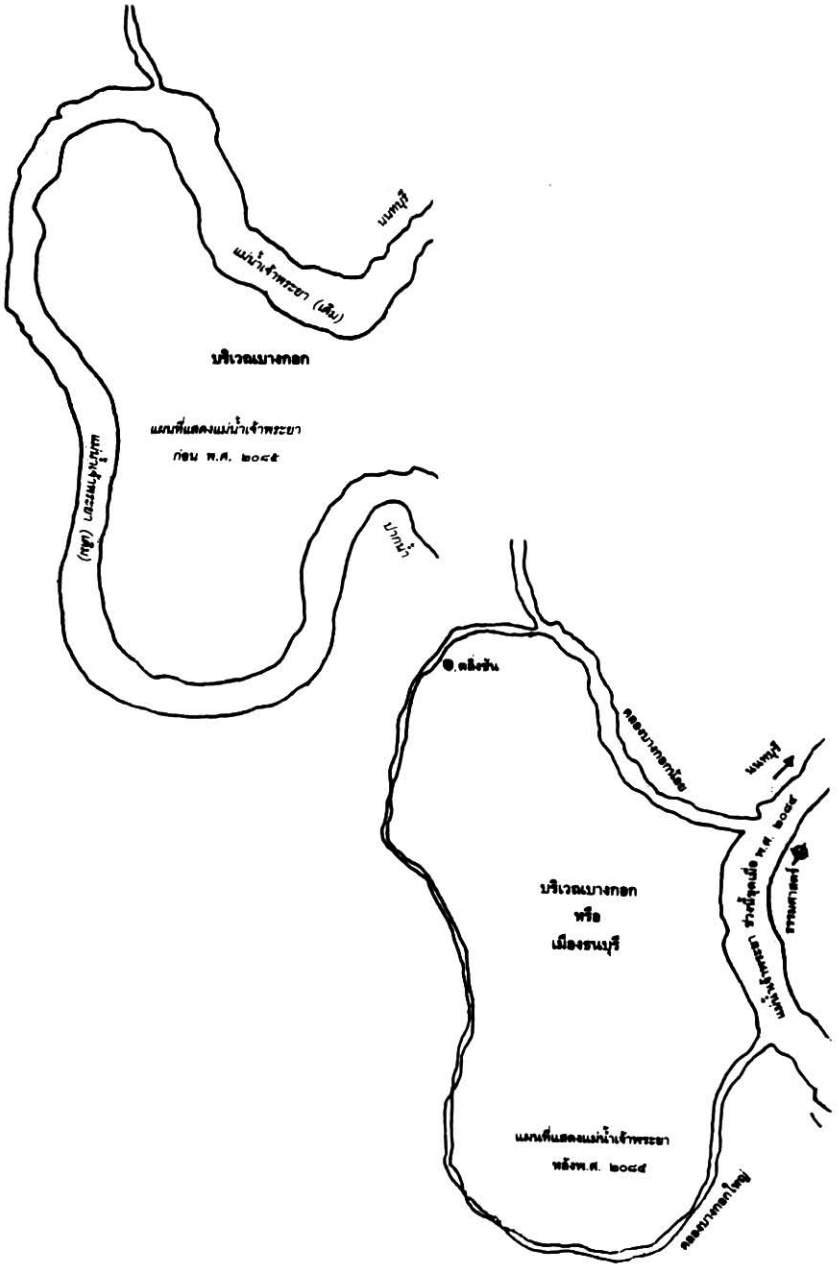
สมัยกรุงศรีอยุธยา (พ.ศ. ๑๘๙๓-๒๓๑๐)

ชาวต่างประเทศเรียกกรุงเทพมหานครว่า บางกอก (BANKOK)^{*} หมายถึง ดินแดนสองฟากแม่น้ำเจ้าพระยา ก็คือ กรุงเทพฯ และธนบุรีในปัจจุบัน

สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้น

กรุงเทพฯ เป็นชุมชนขนาดใหญ่ ต่อมาในฐานะเป็นเมือง โดยเจ้าเมืองเป็นผู้ดูแล ดินแดนฝั่งกรุงเทพฯ และกรุงธนบุรี เป็นแผ่นดินเดียวกัน เพราะแม่น้ำเจ้าพระยาสายเก่าไหลลงจากทางเหนือเข้าคลองบางกอกน้อยแล้วออกคลองบางกอกใหญ่ พ.ศ. ๒๐๘๕ สมเด็จพระชัยราชาธิราชโปรดให้ขุดคลองลัดเพื่อการคมนาคมย่นระยะทางการเดินทางตั้งแต่บริเวณปากคลองบางกอกน้อยไป

* บางกอก เป็นชื่อที่ชาวต่างประเทศเขียนลงในแผนที่ครั้งโบราณแตกต่างกัน คือ BANCOK, BANKOC, BANGKOK, BANCOC, BANCKOK, BANCKOCK, BANGOK, BANCOCQ และ BANCOCK

จากวารสารศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๑๐ ฉบับที่ ๘ มิถุนายน ๒๕๓๒ หน้า ๗๗

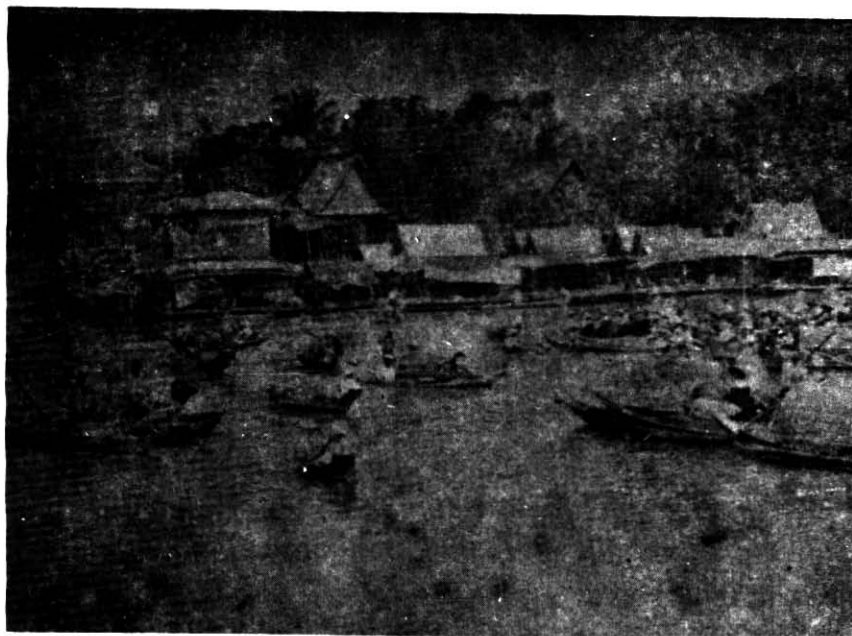
จรตปากคลองบางกอกใหญ่ หรือปัจจุบันจากหน้าสถานีรถไฟบางกอกน้อยถึงหน้า วัดอรุณราชวราราม แม่น้ำเจ้าพระยาเปลี่ยนทิศทางการไหล กระแสน้ำเจ้าพระยา ไหลลัดตัดตรงดั่งที่เป็นแม่น้ำใหญ่ คลองลัดกลายเป็นแม่น้ำเจ้าพระยา และ แม่น้ำเจ้าพระยาเดิมกลายเป็นคลอง ชุมชนดั้งเดิมจะอยู่ตามริมแม่น้ำสายเก่าตั้ง แต่สมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นคือบริเวณฝั่งธนปัจจุบัน ซึ่งเป็นสวนปลูกผลไม้มากมาย ในย่านบางกอกน้อย บางขุนนนท์ ตลิ่งชัน ฯลฯ ส่วนฟากตะวันออกหรือฝั่งกรุงเทพฯ ปัจจุบันเป็นที่ลุ่มลาดต่ำลงไม่เหมาะสำหรับการตั้งบ้านเรือนที่อยู่อาศัย

พ.ศ. ๒๑๐๐ ในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช โปรดให้สร้าง บางกอกเป็นเมืองท่าหน้าด่านและท่าเรือ . เนื่องจากกรุงศรีอยุธยาได้ติดต่อกับประเทศตะวันตก โปรตุเกสเป็นชาติแรกที่ส่งทูตเข้ามาทำสนธิสัญญาทางไมตรี และการค้าฉบับแรกกับกรุงศรีอยุธยาในสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราชที่ ๒ ชาวตะวันตก ชาติต่อมาคือ สเปน ฮอลันดา เข้ามาในรัชกาลสมเด็จพระนเรศวรมหาราช อังกฤษ เดนมาร์ก เข้ามาในรัชกาลสมเด็จพระเจ้าทรงธรรม และฝรั่งเศสเข้ามาใน รัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ตามลำดับ

ในสมัยสมเด็จพระเจ้าทรงธรรมทำการค้ากับญี่ปุ่นอย่างกว้างขวาง ยามา- ดานางามาซา ชาวญี่ปุ่นที่เข้ามารับราชการในราชสำนักที่กรุงศรีอยุธยา มีส่วน ช่วยส่งเสริมสัมพันธไมตรีทางการทูตและการค้าระหว่างไทยกับญี่ปุ่นให้ดำเนินไป ด้วยดี จนได้รับพระราชทานบรรดาศักดิ์เป็น “ออกญาเสนาภิมุข” เป็นหัวหน้า หมู่บ้านชาวญี่ปุ่น และเจ้ากรมอาสาญี่ปุ่น

ชาวต่างประเทศที่เข้ามาติดต่อทางการเมืองและการค้าต้องจอดเรือใหญ่ ไว้ที่ปากน้ำเจ้าพระยา แล้วลงเรือเล็กมาติดต่อกับเจ้าเมืองบางกอกเพื่อแจ้งให้ กรุงศรีอยุธยาทราบก่อนเข้าไปถึงเขตกรุงศรีอยุธยา

ต่อมาในรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราช ได้ให้ช่างชาวฝรั่งเศสสร้าง ป้อมขึ้น ๒ ป้อม ที่เมืองบางกอกขนานสองฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อป้องกัน รัชกาลกรุงศรีอยุธยา โปรดให้เจ้าพระยาวิชาเยนทร์ (ฟอลคอน) ควบคุมการสร้าง ป้อม ป้อมฝั่งด้านตะวันตก (ฝั่งธนบุรี) ชื่อป้อมวิชัยประสิทธิ์ ป้อมฝั่งด้านตะวันออก (ฝั่งพระนคร) ชื่อ ป้อมวิไชเยนทร์ โดยสร้างอย่างแข็งแรงมั่นคงมีกำแพงล้อมรอบ

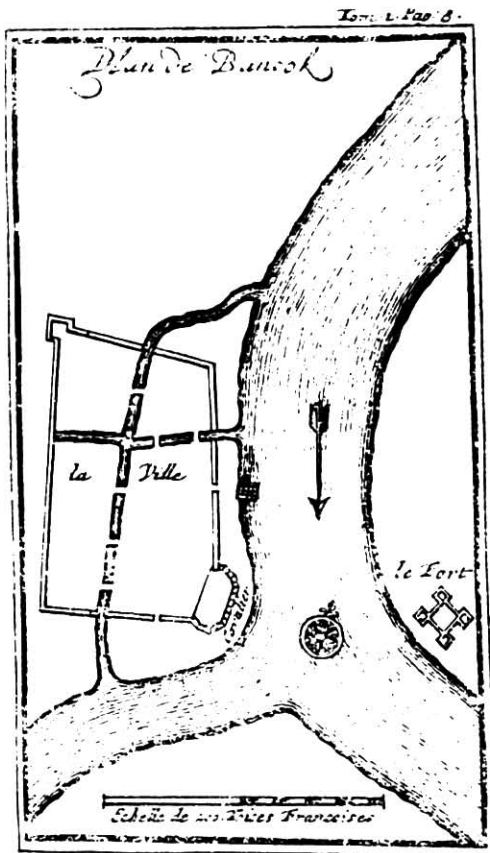

บริเวณแยกปากคลอง คลองบางกอกใหญ่ ฝั่งธนบุรี

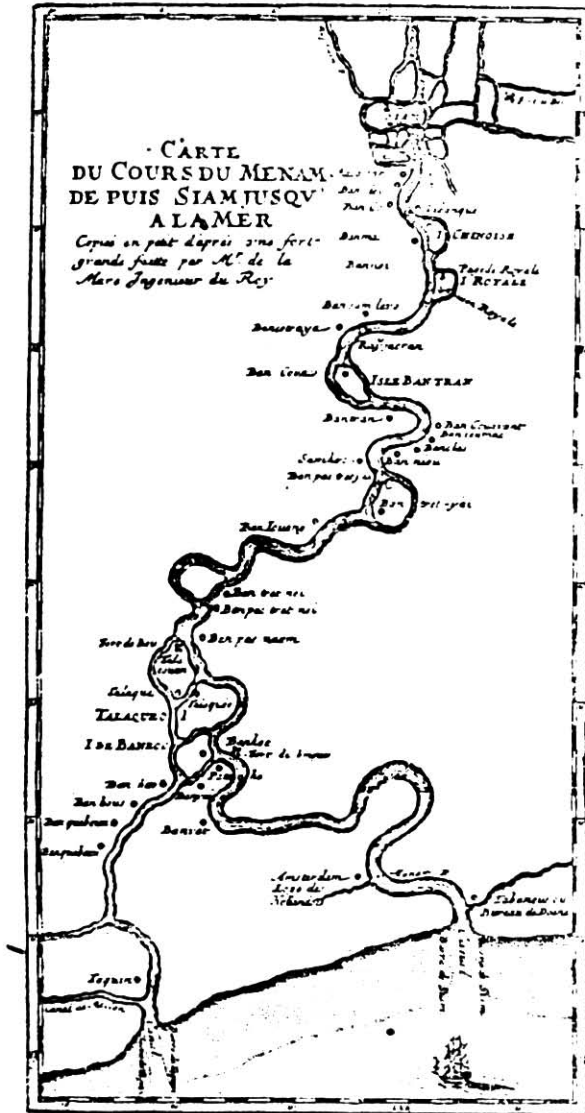

ตลาดน้ำในคลองบางกอกใหญ่

หนังสือจดหมายเหตุลาลูแบร์ผู้เป็นราชทูตฝรั่งเศสเข้ามากรุงศรีอยุธยา แผ่นดินสมเด็จพระนารายณ์มหาราช บันทึกว่า “บริเวณฝั่งทะเลขึ้นไปตามลำน้ำ เจ้าพระยา เป็นที่ตั้งเมืองบางกอกดังการพรรณาน่า ที่จริงชายฝั่งทะเลก็ไม่ไกล จากบางกอกกระไรนัก แต่ราษฎรเกือบจะทั้งหมดตั้งบ้านเรือนอยู่แต่ตามลำแม่น้ำ ใช้เรือแพได้สะดวกพอที่จะช่วยให้ทำการค้าทางทะเลได้ โดยเหตุที่กล่าวแล้ว น่า จะเรียกว่า เมืองท่าเรือที่ชาวต่างประเทศไปมาค้าขาย เมื่อเช่นนี้เมืองบางกอก ฝ้ายสยามเรียกเมืองธน แต่ชาวต่างประเทศไม่มีใครรู้เหมือนชื่อบางกอก ก็เป็น เมืองท่า”

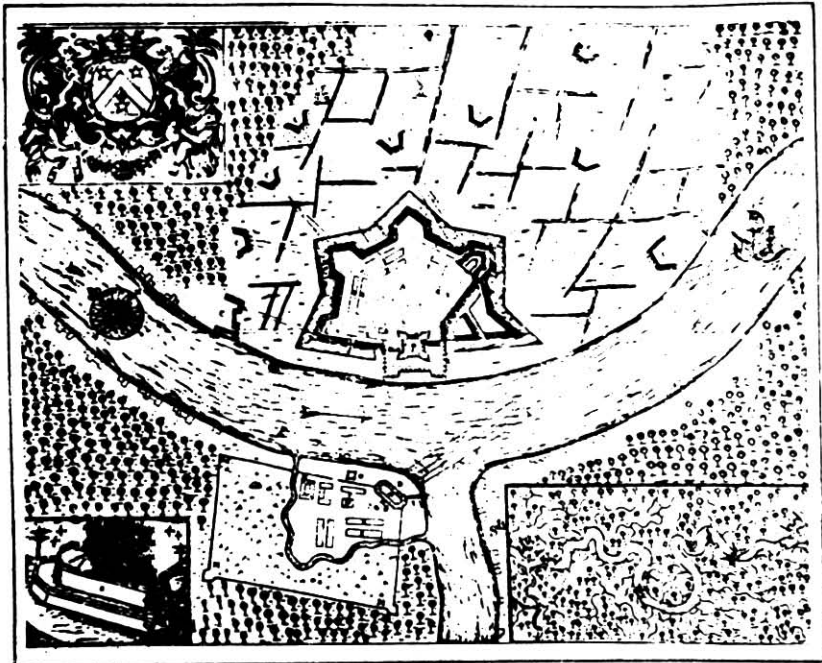
แผนผังเมืองบางกอก
จากหนังสือจดหมายเหตุลาลูแบร์

แผนที่แม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่กรุงศรีอยุธยาจนถึงกรุงเทพฯ

เมืองบางกอกอยู่กลางแม่น้ำ และใช้คำว่า I. de Bankoc ตัวย่อ I. มาจาก Ile แปลว่าเกาะ บางกอกเป็นชื่อที่ชาวบ้านเรียกเมืองธนบุรีเป็นชื่อเรียกทางการเมือง บางกอกสมัยกรุงศรีอยุธยา รวมดินแดนที่เป็นฝั่งกรุงเทพฯ และธนบุรีปัจจุบันทั้งหมด

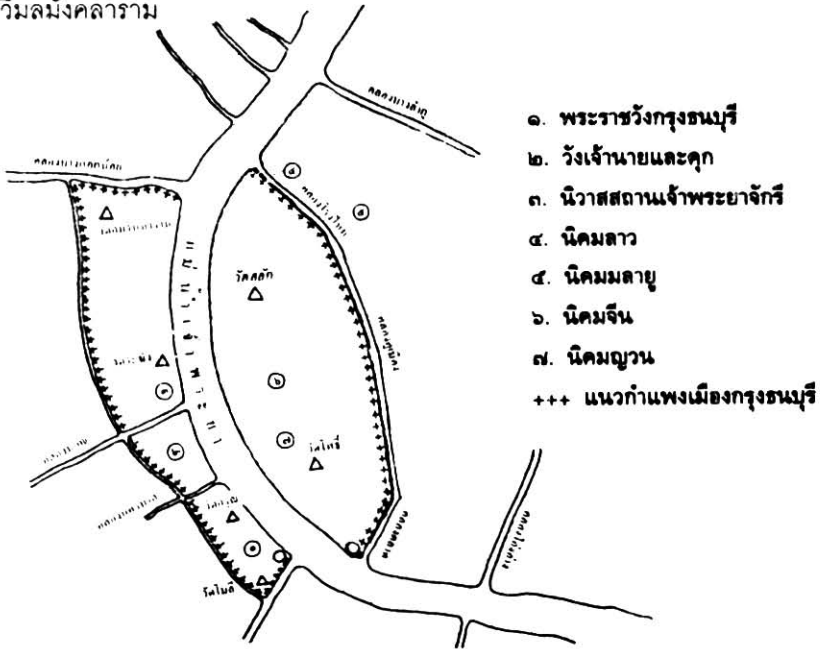
หนังสือประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม เขียนโดยนิโกลาส แซร์เวส เข้ามากรุงศรีอยุธยา ผ่านดินสมเด็จพระนารายณ์ มหาราช กล่าวถึงบางกอกว่า “บางกอก (BANKOC) เป็นสถานที่อันมีความสำคัญที่สุดแห่งราชอาณาจักรสยามอย่างปราศจากข้อสงสัย เพราะอยู่ในบรรดาเมืองท่าด้วยกันแล้วก็เป็นแห่งเดียวเท่าที่พอจะป้องกันเข้าศึกได้ ผังเมืองนั้นมีสวนยาวมากกว่าสวนกว้าง มีอาณาบริเวณไม่เกินครึ่งลิ มีกำแพงกันเฉพาะทางด้านชายแม่น้ำใหญ่ ซึ่งไหลผ่านตัวเมืองทางด้านทิศตะวันออกกับทิศใต้ เหนือจากปากอ่าวขึ้นมาประมาณ ๑๒ ลิ ตรงแหลมที่แม่น้ำแบ่งสายทางแยกนั้นมีพื้นที่เป็นรูปจันทร์ครึ่งซีก เป็นทำเลพอป้องกันได้ มีป้อมอยู่เพียงแห่งเดียว มีปืนใหญ่หลอยอยู่ ๒๔ กระบอก ใช้การได้ดี ตรงฝั่งปากแม่น้ำตรงกันข้าม มีป้อมเล็ก ๆ อีกป้อมหนึ่งซึ่งไม่น่าจะทำการป้องกันได้แข็งแรงนัก แม้จะมีปืนใหญ่ตั้ง ๓๐ กระบอกก็ตาม ป้อมทั้งสองป้อมนี้ ถ้าจะเรียกกันได้ว่าเป็นป้อม”

ภาพป้อมเมืองบางกอก แสดงที่ตั้งกองทหารไทยสู้รบกับกองทหารฝรั่งเศส วาดโดยวิศวกรฝรั่งเศส (ภาพ จากหนังสือ ออกญาวิโรยเนนทร์ฯ โดย ชจร สุขพานิช, ก้าวหน้า, ๒๕๐๖)

หนังสือจดหมายเหตุลาลูแบร์ บันทึกไว้ว่า “บนเส้นแม่น้ำสายนี้ ห่างจากทะเลลึกเข้าไปเป็นที่ตั้งของเมืองบางกอก สวนผลไม้ที่บางกอกนั้นมีอาณาบริเวณยาวไปตามชายฝั่งแม่น้ำ โดยทวนขึ้นไปสู่เมืองสยาม...กระทั่งจรดตลาดขวัญ ทำให้เมืองหลวงแห่งนี้อุดมสมบูรณ์ไปด้วยผลาหาร ซึ่งคนพื้นเมืองชอบบริโภคกันนักหนา ข้าพเจ้าหมายถึงผลไม้นานาชนิดเป็นอันมาก”

ด้วยเหตุนี้ เมืองบางกอกเป็นเมืองที่มีความสำคัญทางด้านยุทธศาสตร์และการค้า ตลอดสมัยกรุงศรีอยุธยาเป็นราชธานี เมื่อแม่น้ำเจ้าพระยาเปลี่ยนทางเดินมาออกทางคลองลัดช้ายกกว้างเป็นแม่น้ำสายใหม่ ศูนย์กลางของชุมชนย้ายทิศทางมาอยู่ฝั่งวัดอรุณราชวรารามถึงวัดระฆังโฆสิตาราม ขณะเดียวกันฝั่งตรงข้ามคือบริเวณพระบรมมหาราชวังในปัจจุบันมีชาวจีนและชาวไทยตั้งบ้านเรือนอยู่อาศัยและทำมาค้าขาย ในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนปลาย มีวัดที่สำคัญได้แก่ วัดสลัก ปัจจุบัน คือวัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดโพธิ์ คือวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม

จากหนังสือจดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์ กรมศิลปากร, พิมพ์ที่ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล สหประชาพานิชย์, ๒๕๒๕

สมัยกรุงธนบุรี (พ.ศ. ๒๓๑๐-๒๓๒๕)

สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช ทรงเลือกกรุงธนบุรีเป็นราชธานีแห่งใหม่ แทนกรุงศรีอยุธยา ซึ่งถูกพม่าทำลายเสียหายมากยากแก่การบูรณะปฏิสังขรณ์ให้มีสภาพเหมือนเดิม ทรงย้ายเมืองมาอยู่ที่เมืองธนบุรี เพราะเป็นเมืองหน้าด่านและท่าเรือ มีบ้านเรือนราษฎร ชุมชุมอยู่หนาแน่นสะดวกแก่การติดต่อทางทะเล มีป้อมปราการแข็งแรงมั่นคงทั้งสองฝั่งแม่น้ำ บริเวณป้อมวิชัยประสิทธิ์มีที่มั่นแข็งแรงพอจะซ่อมแซมได้ไม่ยาก จึงโปรดให้กำหนดเขตพระราชวังขึ้นทางตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาในบริเวณป้อมวิชัยประสิทธิ์ อาณาเขตของกรุงธนบุรีได้ขยายมาถึงฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาบริเวณป้อมวิไชยเณทร์ เนื่องจากบริเวณด้านฝั่งตะวันออกไม่มีกำแพงเมืองป้องกัน เพราะป้อมวิไชยเณทร์มีขนาดเล็กและทรุดโทรมมาก สมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราชจึงโปรดให้ขุดคูเมืองทางฝั่งตะวันออก (ขุดคลองจากป้อมปากคลองตลาดไปออกแม่น้ำเจ้าพระยาที่บริเวณสะพานพระปิ่นเกล้า ปัจจุบันคือคลองหลอด) และสร้างกำแพงเมืองขนานกับคูเมืองทางฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยาโปรดให้ขุดคูเมืองธนบุรีด้านตะวันตก (ขุดคลองเชื่อมระหว่างคลองบางกอกน้อยและคลองบางกอกใหญ่ ปัจจุบันคือคลองวัดวิเศษการ) การขุดคูเมืองและการสร้างกำแพงเมืองทำใน พ.ศ. ๒๓๑๖

ลักษณะของกรุงธนบุรี

มีแม่น้ำเจ้าพระยาผ่ากลางเมือง เรียกว่า เมืองอกแตก บริเวณที่เป็นกรมอุทการเรือปัจจุบันจากวัดระฆังโฆษิตารามถึงวัดอรุณราชวราราม เป็นบริเวณพระราชวังของสมเด็จพระเจ้าตากสินมหาราช (พระราชวังเดิม) คือย่านสถานที่ราชการสมัยนั้น ส่วนทางตะวันออกเป็นย่านชุมชนตั้งแต่วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์จนถึงวัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม เป็นย่านชาวจีนอยู่อาศัย เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราชย้ายราชธานีจากฝั่งธนบุรีมาอยู่ฝั่งพระนคร โปรดให้ย้ายคนจีนไปตั้งหลักแหล่งอยู่แถวสำเพ็ง แล้วสร้างพระบรมมหาราชวังบริเวณดังกล่าว

กรุงเทพมหานครในสมัยรัตนโกสินทร์ (รัชกาลที่ ๑-๓)

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช เสด็จขึ้นเถลิงถวิย-
ราชสมบัติเป็นปฐมบรมกษัตริย์ราชแห่งราชวงศ์จักรี เมื่อวันที่ ๖ เมษายน
พ.ศ. ๒๓๒๕ แล้ว พระองค์โปรดให้ย้ายราชธานีมาตั้งยังฝั่งตะวันออกของแม่น้ำ
เจ้าพระยา ตั้งพิชัยเสนาหลักเมืองเมื่อวันที่ ๒๑ เมษายน ๒๓๒๕ และประกอบ
ราชพิธีบรมราชาภิเษกโดยสังเขป เมื่อวันที่ ๑๐ มิถุนายน ๒๓๒๕

หลังจากที่ทรงสร้างบ้านเมือง พระบรมมหาราชวัง และพระราชวังบวร
สถานมงคลในปี พ.ศ. ๒๓๒๖ แล้ว ในปี พ.ศ. ๒๓๒๘ จึงโปรด ให้ประกอบ
พระราชพิธีบรมราชาภิเษกตามโบราณราชประเพณี พร้อมฉลองพระนครในคราว
เดียวกัน

การสร้างพระนครครั้งแรกนั้นเป็นไปอย่างเร่งรีบ เพื่อให้เสร็จทันพระฤกษ์
พระราชพิธีปราบดาภิเษก พระมหามณเฑียร จึงสร้างด้วยเครื่องมือช่างจาก พอเป็น
ที่ประทับชั่วคราว กำแพงพระราชวังก็เป็นเพียงไม้ระเนียดปักล้อมเอาไว้ เมื่อเสร็จ
การพระราชพิธีปราบดาภิเษก ได้ทรงเสด็จประทับในพระราชวังใหม่นี้แล้ว จึง
โปรดเกล้าฯ ให้ดำเนินการก่อสร้างเป็นการถาวรต่อไป แต่ส่วนใหญ่ก็ยังคง
สร้างด้วย เครื่องไม้ มีก่ออิฐ ถือปูน ก็แต่วัดพระศรีรัตนศาสดาราม และป้อม

สาเหตุที่ย้ายเมืองจากกรุงธนบุรีมาสร้างเมืองที่กรุงเทพฯ

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงมีพระราชดำริว่า ควรใช้ฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นฝั่งพระนครแต่เพียงฝั่งเดียว จึงโปรดสร้างกรุงเทพมหานครขึ้น เพราะกรุงธนบุรีมีทำเลไม่เหมาะที่จะเป็นเมืองหลวงถาวรด้วยเหตุผลหลายประการได้แก่

๑. กรุงธนบุรีประกอบด้วยอาณาเขตสองฝั่ง มีแม่น้ำอยู่ตรงกลางเช่นเดียวกับเมืองพิษณุโลก ซึ่งเป็นเมืองเอกแต่ไม่เหมาะในด้านยุทธศาสตร์ หากเกิดศึกสงคราม การรบ การลำเลียงอาหารและอาวุธยุทธภัณฑ์ ชาวเมืองไม่สะดวกช่วยกันรบพุ่งผลัดเปลี่ยนเวรกันรักษาหน้าที่ เพราะต้องลำเลียงข้ามแม่น้ำ ยากที่จะรักษาเมืองให้มั่นคง

๒. ฝั่งขวาของแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นที่ท้องคั่ง น้ำเซาะตลิ่งพังอยู่เสมอ ผิดกับทางฝั่งด้านตะวันออก ซึ่งเป็นที่กว้างขวางและมีชัยภูมิดีกว่า โดยเป็นที่แหลมมีลำแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นขอบเขตอยู่กว่าครึ่ง

๓. กรุงธนบุรีอยู่ด้านฝั่งตะวันตกของแม่น้ำเจ้าพระยา มีอาณาเขตคับแคบขยายออกไม่ได้ พระราชวังเดิมก็มีบริเวณคับแคบ มีวัดแจ้ง^๑ และวัดท้ายตลาด^๒ ขนาบอยู่ จะย้ายด้านใดก็จะไปชนเขตวัด เป็นที่คับแคบ อัดแอ ไม่สง่างาม

๔. ฝั่งตะวันออกเป็นหัวแหลม คือแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นคูเมืองด้านทิศตะวันตกและด้านทิศใต้ เมื่อขุดคลองขึ้นเป็นคูเมืองด้านทิศเหนือและทิศตะวันออกแล้ว เมืองหลวงใหม่จะมีน้ำล้อมรอบ เป็นคูเมืองมีชัยภูมิรบศึกได้ดี

เหตุผลดังกล่าว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช โปรดเกล้าฯ ให้สร้างเมือง เล่าหลักเมือง พระบรมมหาราชวัง พระราชวังบวรสถานมงคล วัด ขุดคลองเป็นคูเมือง ป้อม กำแพงเมือง บ้านขุนนาง บ้านราษฎร ฯลฯ

^๑ วัดแจ้ง คือ วัดอรุณราชวราราม

^๒ วัดท้ายตลาด คือวัดโมฬีโลกยาราม

การวางผังสร้างกรุงเทพฯ

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ดำรัสสั่งให้พระยาธรรมาธิกรณ์กับพระยาวชิรธรราชวิ เป็นแม่กองคุมช่างและไพร่ไปวัดกะที่สร้างพระนครใหม่ข้างฝั่งตะวันออกตั้งพิชัยเสนาหลักเมืองและพระราชวังใหม่ในที่ซึ่งพระยาราชาศรีและพวกจีนอาศัยตั้งบ้านเรือนอยู่ก่อน โปรดให้พระยาราชาศรีและพวกจีนย้ายไปตั้งบ้านเรือนอยู่ ณ ที่สวน ตั้งแต่คลองวัดสามปลื้ม (วัดชัยชนะสงคราม) ลงไปจนถึงวัดสำเพ็ง (วัดปทุมคงคา) พระราชวังที่โปรดเกล้าฯ ให้สร้างขึ้นครั้งแรกทำด้วยเครื่องไม้และรายล้อมอาณาบริเวณด้านปราการระเนียดไว้ชั่วคราวเสด็จข้ามฟากจากพระราชวังเดิม ณ กรุงธนบุรีมาประทับ ณ พระราชวังใหม่ ประกอบพระบรมราชพิธีปราบดาภิเษก ต่อมาโปรดเกล้าฯ ให้สร้างคูเมืองกำแพงเมือง ป้อม ประตู พระบรมมหาราชวัง และพระราชวังบวรฯ

การสร้างกรุงเทพฯ

พ.ศ. ๒๓๒๖ โปรดให้ตั้งกองสักเลขไพร่หลวงสมกำลังและเลขหัวเมืองทั้งปวงให้เกณฑ์ทำอิฐขึ้นใหม่บ้าง ลงมือก่อสร้างพระนครทั้งพระบรมมหาราชวังและพระราชวังบวรสถานมงคลในปีนั้น โปรดให้รื้อป้อมวิชัยนทร์และกำแพงเมืองธนบุรีฝั่งตะวันออก ขยายพระนครให้กว้างออกไปกว่าเก่า

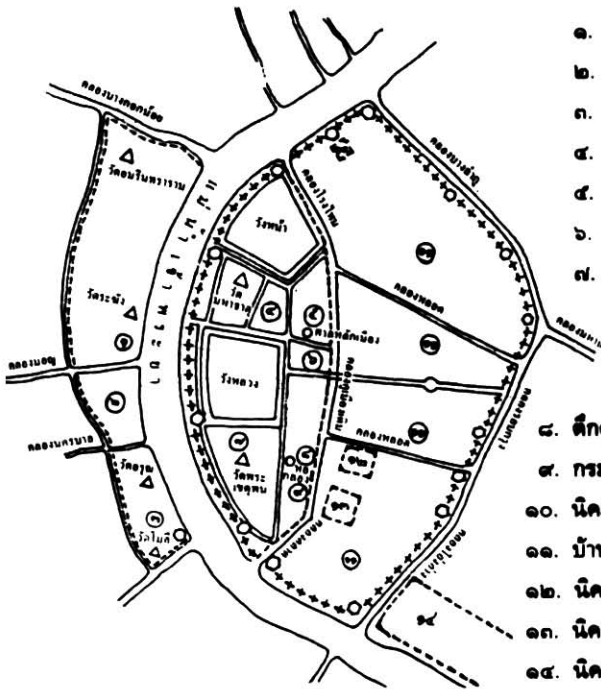
การขุดคลอง เกณฑ์เขมร ๑๐,๐๐๐ คนเข้ามาขุดคลองคูพระนครด้านตะวันออกตั้งแต่บางลำพูตลอดมาออกแม่น้ำข้างใต้เหนือวัดสามปลื้มยาว ๘๕ เส้น ๑๓ วา กว้าง ๑๐ วา ลึก ๕ ศอก พระราชทานชื่อว่า “คลองรอบกรุง” (ปัจจุบัน คือ คลองโอ่งอ่าง-บางลำพู) ด้านแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่ปากคลองรอบกรุงข้างใต้ไปจนปากคลองด้านเหนือยาว ๙๑ เส้น ๑๖ วา แล้วขุดคลองหลุดจากคูเมืองเดิม ๒ คลอง ออกไปบรรจบคลองรอบกรุงที่ขุดใหม่ และขุดคลองใหญ่เหนือวัดสะแกอีกคลองหนึ่ง พระราชทานพระนามว่า คลองมหานาค เป็นที่สำหรับประชาชนชาวพระนครจะได้ลงเรือไปประชุมเล่นเพลงและสักวาในฤดูน้ำหลากเหมือนครั้งกรุงศรีอยุธยา เมื่อขุดคลองมหานาคแล้ว พระราชทานเปลี่ยนนามวัดสะแกใหม่ว่า วัดสระเกศ และขอแรงที่เข้ามาขุดคลองให้ช่วยขุดรอกทำพระอุโบสถใหม่

3961102431

การสร้างกำแพงเมืองและป้อม

เมื่อขุดคลอง เตรียมอิฐ ปูน และไม้สำหรับก่อสร้างพระนครเสร็จแล้ว จึงโปรดให้เกณฑ์ลาวเมืองเวียงจันทร์ ๕,๐๐๐ คน มีตราให้ผู้ว่าราชการหัวเมืองตลอดจนหัวเมืองลาวริมแม่น้ำโขง ฟากตะวันตกเข้ามาในกรุงเทพฯ ให้แบ่งปันหน้าที่ทั้งข้าราชการในกรุงและหัวเมืองช่วยคุมไพร่ช่วยกันขุดรากกำแพงเมืองรอบพระนครแล้วสร้างป้อมเป็นระยะห่างกันประมาณ ๑๐ เส้น รอบพระนคร รวม ๑๔ ป้อม ปัจจุบันกำแพงเมืองและป้อมที่สร้างในรัชกาลที่ ๑ ได้รื้อไปเกือบหมดแล้ว เหลือป้อมอยู่ ๒ แห่ง คือ ป้อมมหากาฬ ซึ่งสะพานผ่านฟ้า และป้อมพระสุเมรุ มุมถนนพระอาทิตย์ กำแพงเมืองที่เหลืออยู่คือกำแพงเมืองที่หน้าวัดบวรนิเวศฯ

๑. นิเวศสถานเจ้าพระยาจักรี
๒. วังเจ้านายและคุก
๓. พระราชวังเดิม
๔. สนามหลวง
๕. ศาลหลวงและวัดเจ้านาย
๖. วังเจ้านาย
๗. บ้านเรือนสนามบตี

๘. ดึกดิน
๙. กรมพระนครบาลและคุก
๑๐. นิคมมลายู
๑๑. บ้านเรือนข้าราชการและราษฎร
๑๒. นิคมมอญ
๑๓. นิคมญวน
๑๔. นิคมจีน

+++ แนวกำแพงเมืองกรุงรัตนโกสินทร์

--- แนวกำแพงเมืองกรุงธนบุรี

จากหนังสือจดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์, กรมศิลปากร,
พิมพ์ที่ห้างหุ้นส่วนสามัญนิติบุคคล สหประชาพานิชย์, ๒๕๒๕

ในการสร้างกรุงเทพมหานครเป็นราชธานีนี้ นอกจากจะมีการสร้างกำแพงพระนครชั้นในแล้ว ยังมีการสร้างกำแพงพระนครชั้นนอกด้วยคูขนานไปกับคูเมืองชั้นนอก เพื่อเป็นการป้องกันข้าศึกโจมตี และยังมีป้อมตลอดระยะแนวกำแพงเมืองชั้นนอกนี้ด้วย

ป้อมต่าง ๆ ตามแนวกำแพงพระนคร

๑. **ป้อมพระสุเมรุ** เป็นป้อมอยู่มุมกำแพงด้านตะวันตกข้างเหนือ ได้คลองบางลำพูบน (ยังอยู่ถึงปัจจุบัน)
๒. **ป้อมยุคนธร** เป็นป้อมอยู่บนกำแพงเมืองด้านเหนือ อยู่เหนือวัดบวรนิเวศ (ปัจจุบันยังคงเห็นซากกำแพงเมือง)
๓. **ป้อมมหาปราบ** อยู่บนกำแพงเมืองด้านเหนือ ระหว่างสะพานเฉลิมวันชาติกับสะพานผ่านฟ้าลีลาศ
๔. **ป้อมมหากาฬ** อยู่บนกำแพงด้านตะวันออก ได้ประตูพุดพิมาศหรือสะพานผ่านฟ้าลีลาศ (ยังอยู่ถึงปัจจุบัน)
๕. **ป้อมมหาทลง** อยู่ด้านตะวันออก ตรงหน้าเรือนจำ ถนนมหาไชย
๖. **ป้อมเสื่อชาน** อยู่ด้านตะวันออกเหนือประตูสามยอดหรือสะพานเหล็กบนกรมหมื่นพิทยลาภพฤฒิธาดา ทูลเกล้าฯ ถวายขอพระราชทานอนุญาตรื้อเอาไปถมทางรถไฟเมื่อ ร.ศ. ๑๑๖
๗. **ป้อมมหาไชย** อยู่ด้านตะวันออก หน้าวังบูรพาภิรมย์
๘. **ป้อมจักรเพชร** อยู่ด้านใต้เหนือปากคลองรอบกรุงหรือคลองโง่งอ่าง ตรงป้อมนี้ได้โปรดให้สร้างวังเป็นที่ประทับของสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงเทพหริรักษ์ พระโอรสพระองค์ใหญ่ของสมเด็จพระเจ้ากรมพระศรีสุดารักษ์ พระที่นั่ง ร. ๑ ตรงที่ได้วัดเลียบหรือวัดราชบูรณะ เพราะป้อมนี้เป็นป้อมสำคัญที่จะรักษาพระนครด้านใต้ เช่นเดียวกับป้อมพระสุเมรุ ซึ่งรักษาพระนครด้านเหนือ
๙. **ป้อมมีเสื่อ** อยู่ด้านใต้ ตรงใต้ปากคลองตลาด
๑๐. **ป้อมมหาฤกษ์** อยู่ด้านใต้ ตรงโรงเรียนราชินี ตรงข้ามป้อมวิชัยประสิทธิ์ที่ปากคลองบางหลวง
๑๑. **ป้อมมหาภัย** อยู่ด้านตะวันตกตรงวัดพระเชตุพน

๑๒. ป้อมพระจันทร์ อยู่ด้านตะวันตกกริมท่าพระจันทร์ มุมวัดมหาธาตุข้างเหนือตรงข้ามกับโรงพยาบาลศิริราช

๑๓. ป้อมพระอาทิตย์ อยู่ด้านตะวันตกมุมพระราชวังบวรหรือพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ เยื้องปากคลองบางกอกน้อย สุดถนนพระอาทิตย์

๑๔. ป้อมอิศานร อยู่ด้านตะวันตก ถนนพระอาทิตย์ ระหว่างป้อมพระสุเมรุกับป้อมพระอาทิตย์

ป้อมทั้ง ๑๔ ป้อมนี้ได้สร้างรอบกำแพงพระนครทั้ง ๔ ทิศ ตามแนวคลองรอบกรุง และด้านแม่น้ำเจ้าพระยา

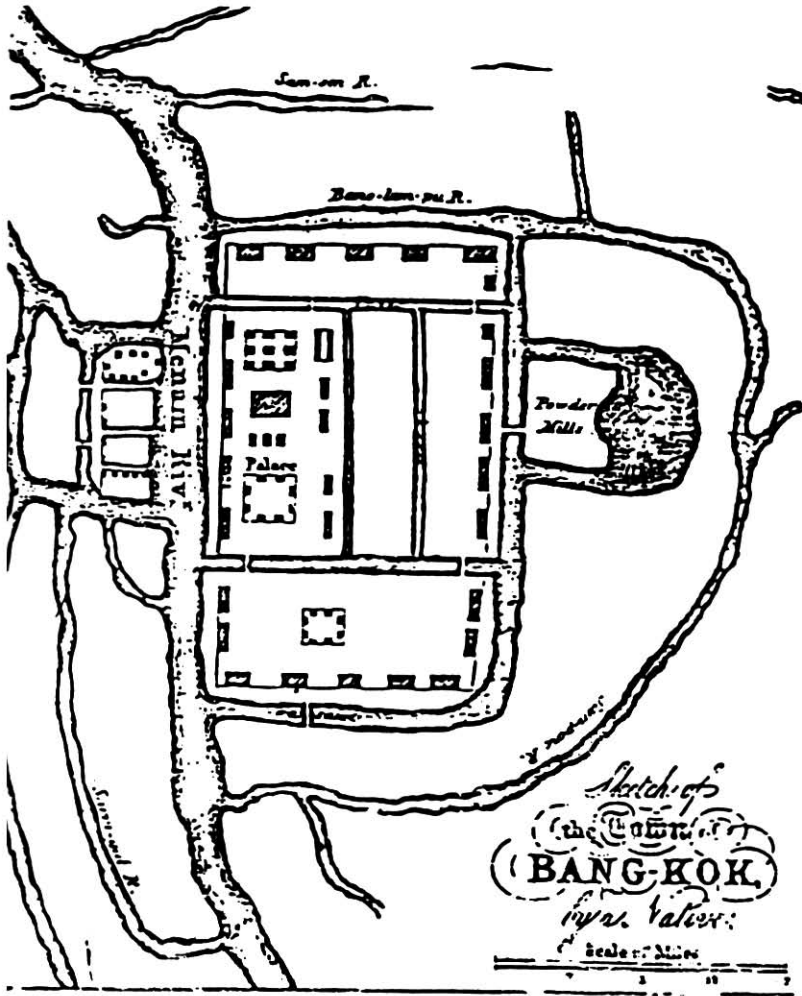
การสร้างพระบรมมหาราชวังและพระราชวังบวรสถานมงคล

พ.ศ. ๒๓๒๖ โปรดให้ลงมือก่อกำแพง สร้างป้อม ประตुरอบพระบรมมหาราชวัง สร้างวัดในพระบรมมหาราชวังสำหรับประดิษฐานพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วมรกต (พระแก้ว)

สมเด็จพระบวรราชวังบวรสถานมงคล โปรดให้สร้างกำแพงพระราชวังบวรสถานมงคล และพระราชมณฑลเข็ญในคราวเดียวกัน

เมื่อพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสร้างพระนครและพระบรมมหาราชวังสำเร็จในปี พ.ศ. ๒๓๒๘ ทรงทำพระราชพิธีบรมราชาภิเษกเต็มตามแบบแผนโบราณราชประเพณี พร้อมกับสมโภชพระนคร

การฉลองพระนครเสร็จแล้ว จึงพระราชทานนามพระนครใหม่ให้ตรงกับพระนามพระพุทธรูปปฏิมากรแก้วมรกตว่า “กรุงเทพมหานครบวรรัตนโกสินทร์ มหินทรายุธยา มหาดิลกภพนพรัตน์ราชธานีบุรีรมย์ อุดมราชนิเวศน์มหาสถาน อมรพิมานอวตารสถิต สักกะทัตติยวิษณุกรรมประสิทธิ์” รัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงแปลงสร้อยที่ว่าบวรรัตนโกสินทร์เป็นอมรัตนโกสินทร์นอกนั้นคงเดิม

The town of Bangkok in 1824, from Crawford's *Embassy to Siam*

แผนที่กรุงเทพมหานคร ในปีพุทธศักราช ๒๓๖๗

พระบรมมหาราชวัง พระราชวัง และวังที่สร้างขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑-๓

พระบรมมหาราชวัง หรือ วังหลวง

รัชกาลที่ ๑ โปรดให้สร้างพระราชวังนี้ ตามแบบของกรุงศรีอยุธยา คือ สร้างชิดแม่น้ำหน้าหน้าวังขึ้นเหนือน้ำเอากำแพงด้านข้างแม่น้ำเป็นกำแพงวังชั้นนอก ถึงรัชกาลที่ ๒ จึงโปรดเกล้าให้ขยายวังด้านใต้ออกมาต่อเขตวัด โดยโปรดเกล้าฯ ให้สร้างถนนคั่นกลางเรียกว่าถนนท้ายวัง พระบรมมหาราชวังประกอบด้วยหมู่พระมหามณเฑียร พระมหาปราสาท พระที่นั่งต่าง ๆ ซึ่งสร้างขึ้นตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๑ เป็นต้นมา

พระราชวังบวรสถานมงคล หรือ วังหน้า

กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาททรงเป็นกรมพระราชวังบวรพระองค์แรก ทรงเห็นว่าการสร้างพระราชวังหลวงใหม่นี้หันหน้าวังขึ้นไปทางทิศเหนือหรือทางต้นน้ำเจ้าพระยา เอาพระฉนวนน้ำไว้ข้างซ้ายวังนั้นเป็นการไม่ถูกต้อง จึงโปรดให้สร้างพระราชวังบวรสถานมงคลหันหน้าไปทางทิศตะวันออก ตามแบบอย่างพระราชวังที่กรุงเก่า พระฉนวนน้ำวังหน้าจึงกลับไปอยู่ข้างหลังของวัง พระราชวังบวรสถานมงคลมีอาณาเขตตั้งแต่ถนนพระจันทร์ ผ่านกลางสนามหลวงถึงถนนราชดำเนิน ในติดกับถนนราชินีถึงท่าช้างวังหน้า กำแพงวังถูกรื้อเกือบหมดเหลือเพียงกำแพงด้านใต้ของมหาวิทยาลัยธรรมศาสตร์ ปัจจุบันมีสิ่งก่อสร้างเหลืออยู่คือ พระราชมณเฑียรชั้นในที่ประทับคือพระที่นั่งศิวโมกชพิมาน พระที่นั่งพุทธโสภณ พระที่นั่งอิศเรศราชานุสรณ์ ซึ่งเป็นพิพิธภัณฑสถานแห่งชาติ พระนครปัจจุบัน การก่อสร้างพระราชวังบวรสถานมงคลในชั้นต้น คงก่อสร้างด้วยเครื่องไม้เช่นเดียวกันกับการสร้างพระบรมมหาราชวัง เพื่อให้เสด็จประทับเป็นการชั่วคราวไปก่อน แล้วจึงค่อยปรับปรุงเพิ่มเติม แก้ไขให้ถาวรต่อไปภายหลัง

วังท่าพระ

รัชกาลที่ ๑ โปรดให้สร้างวังสำหรับเจ้านายทั้งสองฟากแม่น้ำ รวม ๔ วังด้วยกัน วังท่าพระนี้โปรดให้สร้างพระราชทานสมเด็จพระเจ้าหลานเธอ เจ้าฟ้ากรมขุนภักดีรัตนขิด พระราชนัดดา ซึ่งเป็นโอรสพระเจ้ากรุงธนบุรี ประทับอยู่จน

ตลอดพระชนมชีพ ครั้นถึงรัชกาลที่ ๒ พระราชทานให้เป็นที่ประทับของพระเจ้า
ลูกยาเธอ กรมหมื่นเจษฎาบดินทร์ ในรัชกาลที่ ๓ ได้พระราชทานให้เป็นที่ประทับ
ของพระเจ้าลูกยาเธอ พระองค์เจ้าลักขณานุคุณ

วังกลาง

รัชกาลที่ ๑ โปรดให้สร้างเป็นที่ประทับของพระเจ้าลูกยาเธอพระองค์เจ้า
อรุณทิพย์

วังตะวันออก

รัชกาลที่ ๑ สร้างพระราชทานให้เป็นที่ประทับของพระเจ้าลูกยาเธอพระ-
องค์เจ้าอภัยทัต

วังถนนหลักเมืองวังที่ ๒ วังถนนหลักเมืองวังที่ ๔ วังถนนหลักเมืองวังที่ ๖

วังทั้ง ๓ สร้างขึ้นในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก
มหาราช ต่อมากลายเป็นวังร้างไป ใช้เป็นข้าวของทางราชการทหารในยามฉุกเฉิน
ต่อมาได้ถูกถอดทิ้งเพราะการศึกสงครามสงบ (ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของกระทรวงกลาโหม)

วังกรมหมื่นนฤบาลมุขมาตย์ รัชกาลที่ ๓

สร้างพระราชทานพระเจ้าลูกยาเธอสมเด็จพระเจ้าน้องนางเธอเจ้าฟ้าจุฬาภรณวลัยลักษณ์
อัครราชกุมารี กรมหมื่นนันทนาถราชกุมารี มีลักษณะเป็นอาคารชั้นเดียว สร้างตามแบบ
สถาปัตยกรรมยุโรป (ปัจจุบันเป็นสถานีตำรวจพระบรมมหาราชวัง)

วังริมสะพานช้างโรงสี

เรียกกันว่าวังเหนือ ในรัชกาลที่ ๓ พระราชทานแก่กรมหลวงสรรพศิลป์ปรีชา
ปัจจุบันเป็นอาคารร้านค้าแห่งกรุงธนบุรี

วังท้ายหีบฝ้ายวังที่ ๑ วังท้ายหีบฝ้ายวังที่ ๒ วังท้ายหีบฝ้ายวังที่ ๓ วังถนนสนามชัยวังที่ ๑
วังถนนสนามชัยวังที่ ๓

วังทั้ง ๕ นี้ สร้างในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ปัจจุบันเป็นที่ตั้งของกรมการรักษาดินแดน

วังมสพานข้างโรงสังได้

สร้างในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย วังเพ็ญนครวังเหนือและวังเพ็ญนครวังใต้ สร้างในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว วังทั้ง ๓ ในปัจจุบันเป็นที่ตั้งกระทรวงมหาดไทย

การสร้างวัดในสมัยกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑-๓

ประเทศไทยเป็นเมืองพุทธศาสนา วัดจึงมีบทบาทสำคัญมากเพราะเป็นศูนย์รวมของศิลปวัฒนธรรมไทยและการศึกษา คนไทยจึงนิยมสร้างวัดใกล้ถิ่นที่อยู่ของตน

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช (พ.ศ. ๒๓๒๕-๒๓๕๒)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ไทยเพิ่งผ่านการสงครามกับพม่า การสร้างวัดขึ้นมาใหม่มีไม่มากนัก ส่วนใหญ่จะเป็นการบูรณะปฏิสังขรณ์ วัดเดิมที่มีอยู่แล้วตามแบบศิลปกรรมอยุธยา รัชกาลที่ ๑ ได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดหลายแห่งที่สำคัญ คือ

- **วัดพระศรีรัตนศาสดาราม หรือวัดพระแก้ว** เป็นวัดที่สร้างขึ้นในเขตพระบรมมหาราชวัง ร่วมกับการสถาปนากรุงรัตนโกสินทร์ ตามคตินิยมสมัยกรุงศรีอยุธยา เป็นวัดที่ไม่มีพระภิกษุสงฆ์จำพรรษา และเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปมหาณีรัตนปฏิมากร (พระแก้วมรกต)
- **วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม** หรือที่เรียกว่า “วัดโพธิ์” พระองค์โปรดเกล้าฯ ให้มีการบูรณะปฏิสังขรณ์ ซึ่งใช้เวลาถึง ๑๒ ปี และเป็นวัดประจำพระองค์ด้วย
- **วัดสระเกศ** เป็นวัดโบราณสมัยกรุงศรีอยุธยา เดิมชื่อวัดสระแก รัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาใหม่ พระราชทานนามว่า “วัดสระเกศ” รัชกาลที่ ๓ โปรดฯ ให้ก่อสร้างเจดีย์ภูเขาทองขึ้นตามแบบอย่างในพระนครศรีอยุธยา ต่อมาฐานพระเจดีย์ทรุด จึงหยุดสร้างเพียงแค่นั้น
- **วัดชนะสงคราม** เดิมชื่อวัดตองปุ กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทโปรดให้สถาปนาขึ้นใหม่ รัชกาลที่ ๑ พระราชทานนามว่า “วัดชนะสงคราม”

ภายหลังรัชกาลที่ ๓ ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ถาวรวัตถุขึ้นเอกของวัด คือ พระเจดีย์ ย่อมุมไม้สิบสองคู่หนึ่ง มีทรวดทรง สัดส่วนและมีมือการก่อสร้างงดงามมาก

- **วัดราชสิทธาราม** เป็นวัดโบราณ เดิมชื่อวัดพลับ รัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนา รัชกาลที่ ๓ ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์

- **วัดสุวรรณาราม** เดิมชื่อวัดทอง รัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาและพระราชทานนาม

- **วัดโมลีโลกยาราม** เดิมชื่อวัดท้ายตลาด รัชกาลที่ ๑ ทรงบูรณะและปฏิสังขรณ์ ต่อมารัชกาลที่ ๒ ทรงบูรณะ ปฏิสังขรณ์และพระราชทานนาม รัชกาลที่ ๓ โปรดฯ ให้สร้างรูปสมเด็จพระพุทธโฆษาจารย์ ซึ่งเป็นพระกรรมวาจาจารย์ ไว้ในหอพระ

- **วัดระฆังโฆสิตาราม** เดิมชื่อวัดบางหัวใหญ่ รัชกาลที่ ๑ ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์และพระราชทานนาม รัชกาลที่ ๓ ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์

วัดบพิตรพิมุข เดิมชื่อวัดเชิงเลน รัชกาลที่ ๑ พระราชทานนาม รัชกาลที่ ๓ ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์

- **วัดมหาธาตุ** เดิมชื่อวัดสลัก กรมพระราชวังบวรมหาสุรสิงหนาทโปรดให้สร้างขึ้นใหม่ พระราชทานนามว่า “วัดนิพพานาราม” ต่อมาเปลี่ยนชื่อว่า “วัดพระศรีสรรเพชญ์” กรมพระราชวังบวรฯ สวรรคตแล้ว พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกทรงเปลี่ยนนามใหม่ว่า วัดมหาธาตุ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเดิมคำว่า “ยุวราชรังสฤษฎิ์” ต่อทำยหลังจากการปฏิสังขรณ์

วัดราชฤทธิราช ชื่อเดิมวัดเงิน เป็นวัดโบราณในคลองบางพรหม กรมสมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีในรัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาใหม่ รัชกาลที่ ๓ ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์

- **วัดเศวตฉัตร** กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ ต้นสกุลฉัตรกุล พระโอรสของพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสร้าง รัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนา

- **วัดสังข์กระจาย** รัชกาลที่ ๑ ทรงสถาปนาพระราชทานเจ้าจอมแว่น รัชกาลที่ ๓ ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์
- **วัดอมรินทราราม** รัชกาลที่ ๑ พระราชทานนาม
- **วัดศรีสุदारาม** เดิมชื่อวัดชีผ้าขาว ในรัชกาลที่ ๑ สมเด็จพระเจ้าฟ้ากรม- พระศรีสุदारักษ์ พระเจ้าพี่นางเธอองค์ที่ ๒ ทรงสถาปนา
- **วัดคูหาสวรรค์** เดิมชื่อวัดศาลาสีหน้า รัชกาลที่ ๑ ทรงปฏิสังขรณ์และ พระราชทานนาม
- **วัดกาญจนสิงหาสน์** เดิมชื่อวัดทอง เป็นวัดโบราณในคลองบางพรหม ธนบุรี ในรัชกาลที่ ๑ สมเด็จพระบุปศิริโสภาคมนาคนารี พระชนนีของกรม สมเด็จพระอมรินทราบรมราชินีในรัชกาลที่ ๑ ทรงปฏิสังขรณ์
- **วัดสุทัศน์เทพวราราม** สร้างปลายรัชกาล พระราชประสงค์ของการสร้าง วัดเพื่อที่จะให้มีวัดกลางพระนครที่มีวิหารสูงใหญ่เท่าวัดพนัญเชิงที่กรุงเก่า เพื่อเป็น ที่ประดิษฐานพระศรีศากยมุนี ซึ่งได้โปรดฯให้อัญเชิญลงมาจากเมืองสุโขทัยเก่า วัดนี้ได้สร้างเสร็จในรัชกาลที่ ๓

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย (พ.ศ. ๒๓๕๒-๒๓๖๗)

มีการสร้างวัดขึ้นใหม่เพียงวัดเดียว คือ วัดทรงธรรม อำเภอบางปะอิน จังหวัดสมุทรปราการ นอกนั้นได้ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ ต่อจากรัชกาลที่ ๑ คือ

วัดสุทัศน์เทพวราราม รัชกาลที่ ๒ โปรดเกล้าฯให้สร้างต่อจากรัชกาลที่ ๑ โดยสร้างพระวิหาร และทำบานประตูกลางจำหลัก เป็นบานประตูแกะสลักในไม้ แผ่นเดียว เป็นรูปสัตว์และป่าหิมพานต์ สลักปรูซ้อนกันลงไปหลายชั้น งดงามมาก

- **วัดราชบูรณะราชวรวิหาร** รัชกาลที่ ๒ ทรงมีพระราชศรัทธาสั่งสร้างพระ- วิหารคดเป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูป ๑๖๒ องค์ รอบพระอุโบสถ และทรงสร้าง พระวิหาร เป็นที่ประดิษฐานพระพุทธรูปพร้อมด้วยอัสติมหาสาวก จำนวน ๘๐ องค์

- **วัดอรุณราชวราราม** เดิมชื่อวัดแจ้ง รัชกาลที่ ๒ ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ ตั้งแต่ครั้งยังดำรงพระยศเป็นสมเด็จพระเจ้าลูกยาเธอ เจ้าฟ้ากรมหลวงอิศรสุนทร เมื่อขึ้นครองราชย์ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ต่อ โดยทรงสร้างพระอุโบสถ พระวิหาร และยังทรงปั้นหุ่นพระพุทธรูปพระประธานด้วยฝีพระหัตถ์ ถือเป็นวัดประจำรัชกาลที่ ๒ ต่อมารัชกาลที่ ๓ ทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ทั่วทั้งพระอาราม และสร้างพระปรางค์จันแล้วเสร็จ

สำหรับพระอารามหลวง ซึ่งสถาปนาหรือบูรณะปฏิสังขรณ์ โดยเจ้านาย ในรัชกาลที่ ๒ ได้แก่ วัดหงส์รัตนาราม ธนบุรี และวัดเขมาภิรตาราม นนทบุรี ซึ่งได้รับการสถาปนาและปฏิสังขรณ์จากกรมสมเด็จพระศรีสุริเยนทราบรมราชินี ในรัชกาลที่ ๒

กรมสมเด็จพระศรีสุลาไลย เจ้าจอมมารดาในรัชกาลที่ ๒ ซึ่งเป็นพระราชชนนีของรัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาวัดหนึ่ง

กรมพระราชวังบวรมหาเสนาอนุรักษ์ วังหน้าในรัชกาลที่ ๒ ทรงสถาปนา วัดบวรมงคล ธนบุรี และวัดดุสิตาราม

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๖๗-๒๓๙๔)

เป็นยุคที่มีการสร้าง สถาปนาและปฏิสังขรณ์วัดมากที่สุด เพราะพระองค์มีพระราชศรัทธาอย่างแรงกล้าในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนา พระอารามหลวง ซึ่งพระองค์ทรงสร้างใหม่ ๓ แห่ง คือ วัดเทพธิดาราม วัดราชนันทดาราม วัดเฉลิม-พระเกียรติวราราม ส่วนพระอารามหลวงที่ทรงปฏิสังขรณ์ใหม่มีจำนวนมาก ได้แก่ วัดปากน้ำ วัดยานนาวา วัดพระยาทำ วัดนางนอง เป็นต้น

- **วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม** รัชกาลที่ ๓ ทรงปฏิสังขรณ์เป็นการใหญ่ เพราะมีพระราชประสงค์ให้วัดนี้เป็นมหาวิทยาลัยแห่งสรรพวิชาของไทย

วัดที่สำคัญมากอีกวัดหนึ่ง คือ **วัดราชโอรสาราม** เดิมชื่อวัดจอมทอง รัชกาลที่ ๓ ทรงรื้อและสถาปนาใหม่ตั้งแต่ยังดำรงพระยศเป็นพระเจ้าลูกยาเธอ และพระราชทานนามใหม่ว่า “วัดราชโอรสาราม” วัดนี้เป็นวัดประจำรัชกาลที่ ๓

ในรัชกาลที่ ๓ นอกจากพระมหากษัตริย์ได้ทรงสร้าง สถาปนาและปฏิสังขรณ์วัดด้วยพระองค์เองแล้ว ยังได้ทรงชักชวนพระบรมวงศานุวงศ์ ตลอดจน

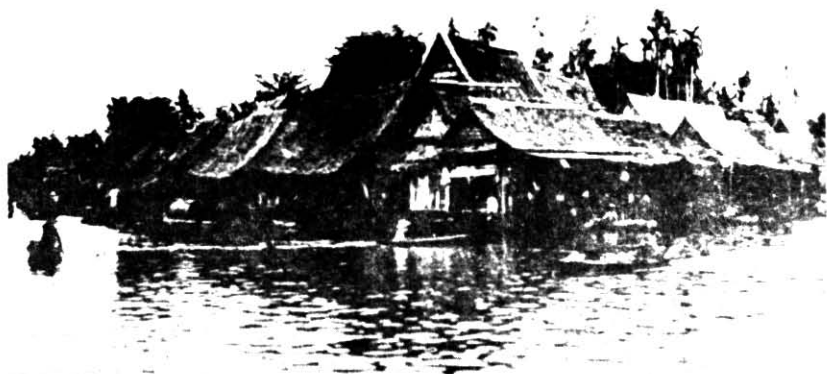
ขุนนางผู้ใหญ่ซึ่งมีทรัพย์สินและไพร่พลให้ช่วยกันสร้างและปฏิสังขรณ์อีกด้วย ทำให้เกิดประเพณีการสร้างวัดในที่ดินของตน ทำนองเป็นวัดประจำตระกูล

- วัดจักรวรรดิราชาวาส วัดประยูรวงศาวาส วัดปรีณายก วัดจันทรากรม วัดดา-
ดิงชากรม วัดยานนาวา รัชกาลที่ ๓ พระราชทานนาม

- วัดราชนัคคารามวรวิหาร รัชกาลที่ ๓ ทรงสร้างพระราชทานสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัส สมเด็จพระองค์นี้ทรงเป็นพระธิดาของพระองค์เจ้าลักขณานุคุณ พระโอรสของรัชกาลที่ ๓ วัดนี้มีสิ่งก่อสร้างสำคัญ คือ โฉนระปราสาท ซึ่งสร้างขึ้นพร้อมกับวัดในปี พ.ศ. ๒๓๘๙ โฉนระปราสาทนี้เป็นองค์ที่ ๓ ของโลก

- วัดนางนอง รัชกาลที่ ๓ ทรงสถาปนาใหม่หมด

สภาพการณ์ที่แตกต่างกันในแต่ละรัชสมัยของพระมหากษัตริย์สามพระองค์ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น เป็นเงื่อนไขที่สำคัญต่อความเป็นไปได้ในการสร้างสถาปนาและบูรณะปฏิสังขรณ์พระอารามในแต่ละรัชสมัยด้วย เช่นในรัชกาลที่ ๑-๒ เป็นระยะที่เพิ่งก่อร่างสร้างตัว เริ่มตั้งกรุงเทพฯเป็นราชธานีใหม่ ต้องประสบกับปัญหาศึกทั้งภายนอกและภายในประเทศ ตลอดจนปัญหาทางด้านเศรษฐกิจ ทำให้โอกาสในการทำนุบำรุงพระพุทธศาสนาโดยการสร้างถาวรวัตถุสถานมีไม่มากเท่าในรัชกาลที่ ๓ ซึ่งบ้านเมืองมีฐานะทางเศรษฐกิจและการเมืองที่มั่นคงกว่าในสองรัชกาลแรก

เรือนแพริมฝั่งคลองบางกอกใหญ่

การทำมาหากินของคนกรุงเทพฯ แต่เดิม

ชีวิตความเป็นอยู่ และขนบธรรมเนียมประเพณี รัชกาลที่ ๑-๓

พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงสถาปนากรุงเทพฯ เป็นราชธานีของไทย สร้างพระบรมมหาราชวัง ป้อมปราการ คูคลอง รอบพระนคร วังหน้า จำลองผังเมืองกรุงศรีอยุธยามาให้ทุกอย่าง ทรงรักษาขนบธรรมเนียมประเพณี สถานที่ ชื่อพระอาราม ปราสาทราชมนต์เขียร ระเบียบแบบแผนโบราณราชประเพณี อันควรแก่องค์พระมหากษัตริย์ราชสกุล ทรงยึดแนวทางอย่างกรุงศรีอยุธยาสมัยที่บ้านเมืองดี

กรุงเทพฯเมื่อแรกสร้างยังมีกำแพงพระนครล้อมรอบ ความเจริญจึงมีอยู่เพียงภายในกำแพง ต่อมาความเจริญจึงขยายตัวออกไปนอกกำแพงพระนคร สภาพภายนอกกำแพงพระนครนั้นยังมีสภาพเป็นป่า เป็นทุ่งนากว้างใหญ่ มีสวนผลไม้ สภาพบ้านเรือนยังมีแม่ค้าขายเรือค้าขายในแม่น้ำลำคลอง มีเรือสวนไร่นามากมาย การทำมาหากินของคนกรุงเทพฯไม่ลำบาก ด้วยพระนครมีเรือสวนไร่นาและที่ดินยังรกร้างว่างเปล่าอยู่มาก ฉะนั้นคนกรุงเทพฯส่วนใหญ่ยังคงทำนาทำสวน ค้าขาย แม้แต่สนามหลวงยังเคยใช้เป็นที่ทำนา ครั้งรัชกาลที่ ๓ พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดให้ทำนาเพื่อให้เป็นที่ปรากฏแก่สายตาคนประเทศว่าเมืองไทยยังอุดมสมบูรณ์ด้วยข้าวปลาอาหาร

สภาพของกรุงเทพฯ รอบ ๆ บริเวณก่อนการสร้างถนนราชดำเนิน ยังเป็นป่าละเมาะ มีทุ่งหญ้าแทรกเป็นระยะ ๆ ต่อมาชาวบ้านได้ปลูกสร้างบ้านเรือนอยู่อาศัยรอบกำแพงพระนคร บางที่ไม่มีบ้านเรือนปลูกอยู่ ก็เป็นป่าสนมีดทับ หน้าผาน้ำท่วมถึงบันเอว ทั้งแถวบางลำพู คอกวัว (สี่แยกคอกวัวปัจจุบัน) เมื่อก่อนเป็นดงโสนน้ำเฉอะแฉะ ทุ่งพระเมรุหรือท้องสนามหลวงยังเป็นป่ารกหน้าผาน้ำน้ำขังใช้เป็นที่ตักกบตักปลากันกิน

ชีวิตของคนกรุงเทพฯในอดีตนั้นเป็นไปอย่างเรียบง่าย มีความเป็นอยู่ง่าย ๆ อาหารการกิน ที่อยู่อาศัย ก็อาศัยวัสดุและวิธีการตามความนิยมที่ทำกันมาแต่โบราณ เช่น การหุงข้าว ต้มแกง เป็นอาหารหลักประจำวัน ก็ทำกันตามปัจจัยที่หามาได้ เครื่องมือเครื่องใช้ในการประกอบอาหารก็มักทำขึ้นใช้เองในครัวเรือน ในท้องถิ่น ไม่ว่าจะป็นหม้อข้าว หม้อแกงดินเผา กระบุง ตะกร้า ทำให้ชีวิตความเป็นอยู่ดำเนินไปอย่างเรียบง่าย เด็กเล็กหรือเด็กผู้หญิงที่อยู่กับบ้านก็จะวิ่งเล่นหรือหาของเล่นที่มีอยู่ในบ้าน เช่น การเล่นหม้อข้าวหม้อแกง เด็กจะหาคะลามาสวมมติเป็นหม้อข้าวหม้อแกง หรือบ้างก็นำดินเหนียวมาปั้นเป็นหม้อเป็นกะทะเป็นเตา

การแต่งกายของคนกรุงเทพฯสมัยก่อน ผู้หญิง ผู้ชาย นุ่งโจงกระเบน ผู้หญิงที่ฐานะดี จะใส่เสื้อแขนกระบอก ผู้หญิงชนบทจะห่มผ้าแถบไม่สวมเสื้อ ผู้หญิงที่มีลูกแล้ว หรือผู้หญิงที่มีอายุมากส่วนมากจะเปลือยอก ทรงผมนั้นจะไว้

ผมปิก ส่วนผู้ชายไม่นิยมสวมเสื้อ ไว้ผมทรงหลักแจว ส่วนเด็กผู้หญิงมีจับปิ้งคาด
เอาปอกปัดอวัยวะเพศ ไม่นิยมสวมรองเท้าทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ส่วนผู้ที่มีฐานะดีจะ
สวมรองเท้าแตะ

การศึกษา คนกรุงเทพฯมีวัดเป็นศูนย์กลางการศึกษา เด็กต้องเรียน
หนังสือกับพระพออ่านออกเขียนได้ พ่อแม่นิยมส่งบุตรหลานที่เป็นชายไปอยู่กับ
วัด และทำหน้าที่รับใช้ปรนนิบัติพระไปด้วย พระจะทำการอบรมสั่งสอนกิริยา
มารยาทและวิชาความรู้ทางหนังสือ และการช่างต่าง ๆ เมื่อเด็กได้บวชเณร พระ
จะสอนภาษาขอม ภาษาบาลี สอนเทศน์ ส่วนเด็กผู้หญิงพ่อแม่ไม่นิยมส่งไปเรียน
พ่อแม่กลัวว่าเมื่อรู้หนังสือแล้วจะเขียนเพลงยาว (จดหมายรัก) ได้ตอบกับผู้ชาย
และไม่เป็นการเหมาะที่เด็กผู้หญิงจะไปเรียนกับพระ พ่อแม่จึงให้ช่วยทำงานบ้าน
เย็บปักถักร้อย อุปกรณ์ในการเรียนใช้กระดานดำ (กระดานชนวน) ดินสอขาว
ไม้บรรทัดไม้ ถ้าเรียนในชั้นสูงก็จะได้ใช้สมุดไทย (ทำมาจากกระดาษข่อย) ปากกา
หมึก นอกจากนี้วัดยังเป็นศูนย์กลางในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ ไม่ว่าจะเป็น
พิธีกรรมเกี่ยวกับชีวิต การเกิด การบวช การตายหรือแม้แต่การรักษาโรค
และยังเป็นสถานที่ประกอบพิธีกรรมในรอบปีอีกด้วย จึงกล่าวได้ว่าวัดเป็น
ศูนย์กลางของคนไทยมาแต่โบราณกาล

กรุงเทพฯเมื่อแรกสร้างนั้น บริเวณทั่ว ๆ ไปยังไม่ค่อยมีวัดจะปลูกแต่
เพียงศาลากลางย่าน (ศาลาโรงธรรม) ซึ่งเกิดจากการสละทรัพย์ของผู้ที่มีอันจะ
กินสร้างขึ้นไว้ในหมู่บ้านตน เพื่อใช้เป็นที่ประชุม ทำบุญ เลี้ยงพระ จะสร้างขนาด
ใหญ่เท่ากับศาลาวัดในปัจจุบัน บางศาลาสร้างด้วยไม้ บางศาลาก่ออิฐถือปูน
หมู่บ้านไหนเงินดีก็จะสร้างอย่างดี การมีศาลาโรงธรรมนี้เป็นเพราะวัดยังมีไม่มาก
วัดที่มีอยู่ก็ไกลเกินไป ในเขตกรุงเทพฯมีศาลาโรงธรรมอยู่หลายแห่ง เช่น ที่ถนน
พหลุทธิ์ ถนนบำรุงเมือง ถนนเจริญกรุง ถนนเทียนนคร ต่อมาได้มีการสร้างวัดกัน
มากขึ้น ศาลาโรงธรรมก็ค่อย ๆ ผุพังหายไป สภาพการเผาศพสมัยก่อนยังไม่
เจริญเหมือนปัจจุบันนี้ เมรุถาวรยังไม่ค่อยมี วัดที่อยู่นอกกำแพงพระนครนั้น
จึงใช้เมรุชั่วคราวในการเผาศพแต่ละครั้ง ส่วนศพเจ้านายก็ยังไม่มียเมรุถาวรเช่นกัน
เมรุปูนจะมีเฉพาะที่วัดสระเกศ วัดสุวรรณาราม วัดอรุณราชวราราม ประเพณี
คนตายในกำแพงเมืองจะต้องนำออกไปเผาออกกำแพงเมือง คือที่วัดสระเกศ

จะนั้นจึงมีผู้นำศพมาทิ้งกันมากเพราะเส้นทางสะดวกในการไปมา ในรัชกาลที่ ๒ ได้เกิดอหิวาตกโรค ผู้คนล้มตายเป็นอันมาก ศพถูกนำมาทิ้งไว้ที่วัดสระเกศ เขาไม่ทันถูกฝังเร่งรุมกิน จึงมีคำพูดติดปากเรียกกันมาว่า “เร่งวัดสระเกศ”

กรุงเทพฯ มีแม่น้ำลำคลองอยู่มาก จึงนิยมปลูกบ้านเรือนอยู่ตามริมแม่น้ำ ลำคลองหรือปลูกบ้านเรือนอยู่ในน้ำเรียกว่า “แพ” ซึ่งจะมีไม้บวกรองรับเรือแพอีกที่ลอยน้ำ ส่วนที่ปลูกบ้านเรือนอยู่บนบกส่วนใหญ่จะเป็นเรือนหลังคามุงจากหรือแฝก ฝาขัดแตะพื้นไม้ฟากหรือพื้นไม้กระดาน ถ้ามีฐานะก็ปลูกไม้จริง หลังคามุงกระเบื้อง สิ่งก่อสร้างที่ก่ออิฐถือปูนก็มีแต่วัดกับพระราชวัง และวังเจ้านาย การที่มีบ้านเรือนปลูกด้วยไม้มากนั้น จึงเกิดไฟไหม้ขึ้นบ่อยครั้งในพระนคร ซึ่งยังไม่มีไฟฟ้าใช้ คงใช้ตะเกียงให้แสงหรือจุดได้ ตะเกียงใช้น้ำมันมะพร้าว ต่อมาใช้ น้ำมันก๊าด ตะเกียงนั้นมีตะเกียงแมงดาและตะเกียงลาน

การคมนาคม

กรุงเทพฯ มีแม่น้ำลำคลองจำนวนมาก การคมนาคมส่วนใหญ่จึงใช้เรือแจวเรือพายเป็นพาหนะ รวมทั้งใช้เป็นที่อยู่ด้วย การเดินทางด้วยเรือสมัยก่อนถ้าไปเมืองไกล ๆ ก็ต้องเดินทางกันหลายวัน เป็นสัปดาห์เป็นเดือน คลองที่ใช้ในการเดินทางก็มีคลองรอบกรุงหรือคลองโง่งอ้าง กับคลองบางลำพูในปัจจุบัน คลองตลาด คลองโรงไหม คลองผดุงกรุงเกษม คลองเปรมประชากร คลองบางกอกน้อย บางกอกใหญ่ คลองเหล่านี้เป็นคลองที่ใช้ในการคมนาคมติดต่อถึงกัน และออกถึงแม่น้ำเจ้าพระยา การเดินทางทางบกนั้น ซึ่งยังไม่ค่อยมีถนนมีแต่ทางเกวียนหรือทางเดินในป่า ก็ใช้เดินขี่ม้า ขี่ช้าง หรือนั่งเกวียน ต่อมาบ้านเมืองเจริญขึ้นหลังรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว จึงได้มีรถม้าหรือรถบุรกลากหรือรถเจ๊ก และรถราง

ถนนในกรุงเทพฯ มีอยู่หลายสาย แต่ถนนส่วนใหญ่เป็นถนนดินแฉับและสัน หน้าแล้งจะเป็นฝุ่นมาก หน้าฝนก็เฉอะแฉะเป็นโคลน บางถนนใช้อิฐเรียงตะแคงแต่ก็เอาดินและทรายถมเป็นหน้าถนน ต่อมาในรัชกาลที่ ๕ พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงเห็นว่า ถนนนี้ชำรุดทรุดโทรมมาก พระองค์จึงได้ประกาศให้บริการทรัพย์สินเพื่อซ่อมแซมถนนและสร้างขึ้นอีกหลายสาย

ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้นสภาพของกรุงเทพฯแทบจะเรียกว่า มีเส้นทางคมนาคมทางน้ำเพียงเส้นทางเดียว คือ ได้เกิดน้ำท่วมกรุงเทพฯขึ้นหลายครั้ง ครั้งแรกหลังจากที่พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกได้ทรงสร้างกรุงรัตนโกสินทร์เมื่อเดือนธันวาคม ปี พ.ศ. ๒๓๒๔ และท่วมครั้งที่ ๒ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เมื่อวันที่ ๒๔ ตุลาคม ๒๓๖๒ และต่อมาครั้งที่ ๓ ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อวันที่ ๕ พฤศจิกายน ๒๓๗๔

การค้าชาย

การค้าชายกับประเทศใกล้เคียง ชาวจีน และผู้มีบรรดาศักดิ์สูงของไทยเป็นผู้ผูกขาด เป็นเจ้าภาษีอากร เป็นผู้ส่งสินค้าออกไปจำหน่ายนอกประเทศ เฉพาะสินค้าของหลวง ยกเว้นสินค้าประเภท ข้าว ปลาเกลือ เป็นสินค้าสำคัญสำหรับบ้านเมืองยามฉุกเฉิน ห้ามนำออกไปขายต่างประเทศ ซึ่งไทยยังต้องทำศึกสงครามกับประเทศใกล้เคียง การทำนาในสมัยก่อนบางปีได้ข้าว บางปีเสียหาย จึงต้องเก็บสำรองไว้ในปีที่ขาดแคลน ต้นรัชกาลที่ ๒ ไทยได้ค้าขายกับจีนโดยให้เรือกำปั่นไปขายยังมาเก๊า นอกจากไทยจะนำสินค้าไปขายต่างประเทศแล้ว ชาวต่างชาติยังเข้ามาค้าขายกับไทย ในรัชกาลที่ ๓ ได้มีชาวต่างชาติเข้ามาค้าขายกับไทยหลายชาติ

การค้าขายของคนในกรุงเทพฯนั้น ส่วนใหญ่จะเป็นทางน้ำ อย่างเช่นที่ตลาดท่าเตียน มีทั้งตลาดบก ตลาดน้ำ เป็นตลาดที่พ่อค้าแม่ค้าบรรทุกของมาขายทางเรือ ขายส่งให้ตลาดบก อีกทางหนึ่งเป็นตลาดที่ขายของสารพัด เช่น ปลา ปู หมู เห็ด เป็ด ไก่ ผักผลไม้จะเก็บมาขายสด ๆ ขายขนมทุกชนิด เช่น ผอ่ยทอง ทองหยิบ ทองหยอด ฯลฯ

สภาพเศรษฐกิจของไทย

สมัยต้นรัตนโกสินทร์ก่อนสนธิสัญญาบาวริงนั้น เป็นเศรษฐกิจแบบเลี้ยงตัวเอง พลเมืองมีอาชีพในทางเกษตรเป็นหลัก พืชผลสำคัญคือข้าว ซึ่งเป็นอาหารหลักของไทย แต่ยังไม่ผลิตออกไปขาย การกสิกรรมในครอบครัวได้แก่ การปลูกฝ้าย ยาสูบ อ้อย ผัก ผลไม้ และอุตสาหกรรมพื้นบ้าน เช่นการทอผ้า เครื่องปั้นดินเผา ฯลฯ

รัฐบาลจะมีรายได้หลายอย่างจากจังกอบ อากร ฤชา ส่วย รายได้การค้า จากต่างประเทศ การค้าสำเนา และการค้าแบบผูกขาด ซึ่งในรัชสมัยพระบาท สมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช มีภาษีอากรหลายอย่างเป็นหลัก เช่น ภาษีสุรา บ่อนเบี้ย ขนอนตลาด ค่าน้ำ อากรสมพัสดุ อากรสวน อากรนา (เก็บเป็นหางข้าว) ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย เพิ่มเก็บ ภาษีหลายอย่าง เช่น อากรรังนก ผาง ดีบุก พริกไทย ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวเพิ่มเก็บภาษีอากรบ่อนเบี้ยเงิน อากรหอย ภาษีเบ็ดเสร็จลง สำเนา ภาษีของต้องห้าม เช่น เกลือ น้ำมันมะพร้าว ผืน จาก ไม้ไผ่ ชุง ผ้าย ยาสูบ ปอคราม น้ำตาล น้ำอ้อย ปูน ไฟ เทียนไข นอกจากนี้ไทยยังได้ประโยชน์จากภาษี เบ็กร่องและภาษีขาออก

ขนบธรรมเนียมประเพณี

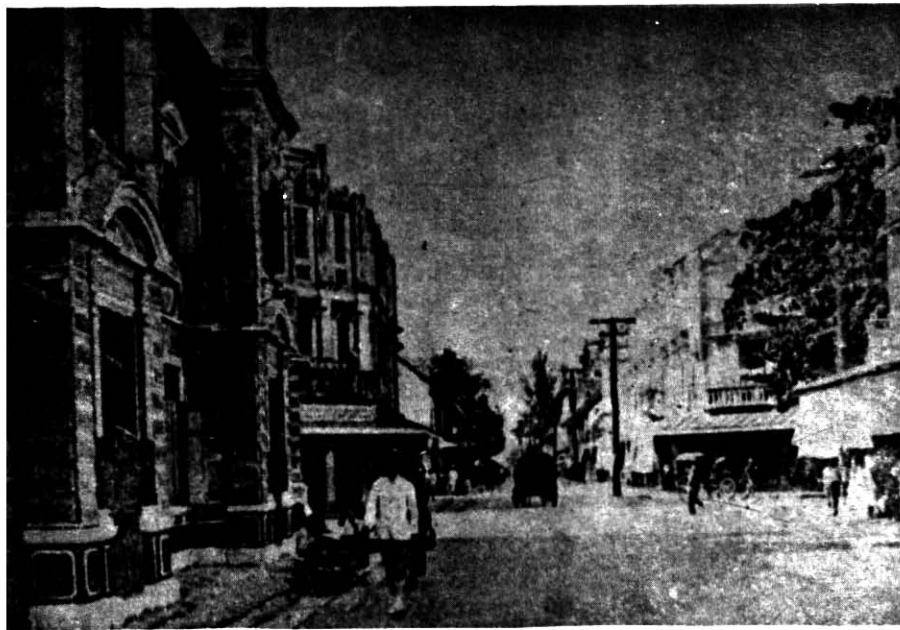
พระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลกมหาราช ทรงสร้างกรุงรัตน-โกสินทร์ทุกอย่างเหมือนกรุงศรีอยุธยารุ่งเรือง จึงได้วางรากฐานขนบธรรมเนียม ประเพณีต่าง ๆ ตามสมัยอยุธยาเป็นหลัก เช่น การแต่งกายในสมัยนี้ได้ยึดแบบ อยุธยาตอนปลายคือในราชสำนักสตรีจะนุ่งผ้ายกหรือลายทอง ห่มสไบเฉียงด้วย ผ้าปักหรือผ้าแพร พับเหมือนอัดกลีบ ผมตัดไว้เชิงสั้น ส่วนผู้ชายจะนุ่งผ้าม่วง ใจกระเบนสีต่าง ๆ สวมเสื้อคอปิด ผ่าอกแขนยาว ราชฎาทัวร์ไป ผู้หญิงจะนุ่ง ใจกระเบน สวมเสื้อรูปผ่าอก แขนกระบอก ส่วนผู้ชายจะนุ่งผ้าใจกระเบน ไม่สวมเสื้อ ไว้ผมทรง “มหาดไทย” หรือเรียก ทรงหลักแจว

ประเพณีการกินอาหารของไทยนั้นจะนั่งราบลงบนเสื่อหรือพรม จัดกับข้าว ใส่ถาดเป็นสำรับ ข้าวและน้ำจะวางไว้ข้างตัว ใช้มือกินอาหารทั้งเด็กและผู้ใหญ่ ต่อมาประเพณีการกินข้าวด้วยมือ นั้นเปลี่ยนมานิยมใช้ช้อนส้อมในสมัยรัชกาลที่ ๕ และประเพณีอีกอย่างหนึ่งของคนไทยคือการต้อนรับผู้มาเยี่ยมเยียน คือการกิน หมากหรือเคี้ยวหมาก เป็นธรรมเนียมของไทยมาแต่โบราณ คนไทยได้ถือปฏิบัติ สืบทอดกันมาหลายชั่วอายุคน เมื่อมีผู้มาเยี่ยมเยียนถึงบ้านจะนำหมากพลู ออกมาต้อนรับ ดังในคำกลอนพระราชนิพนธ์ของพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้า เจ้าอยู่หัวว่า “เป็นธรรมเนียมไทยแท้แต่โบราณ ใครมาถึงเรือนชานต้องต้อนรับ”

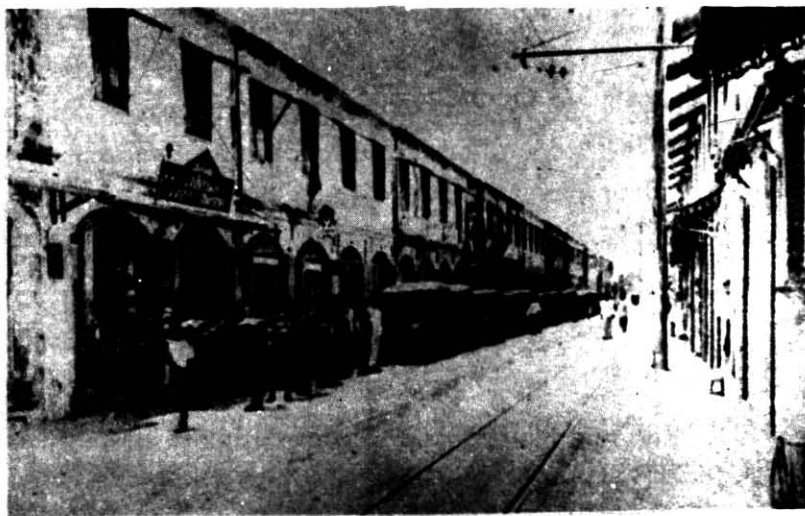
มารยาทในการกินอาหารของไทยนั้น สามิเป็นผู้กินอาหารก่อนแต่ลำพังคนเดียวต่อเมื่อมีแล้ว ภรรยาจึงเข้านั่งกินอาหาร จากนั้นลูก ๆ จึงจะกินอาหารต่อ สำหรับสตรีไทยจะได้รับการอบรมสั่งสอนให้เป็นผู้ที่รักความเป็นระเบียบเรียบร้อย เรื่องมารยาทในการกินข้าว การเปิบข้าวแต่ละคำเข้าปากนั้น ควรเป็นคำขนาดพอดีอย่าให้โตคับปาก ค่อย ๆ ปั้นข้าวด้วยปลายนิ้วมือ (นิ้วมือเปื้อนได้เพียงข้อเดียวเท่านั้น) อย่าให้ข้าวร่วงพรูลงมาเมื่อใส่ปาก ก้างปลา เปลือก หรือเมล็ด เศษอาหารควรวางที่ขอบจานให้เรียบร้อย พยายามอย่าให้ข้าวเลอะขอบจาน การกินควรแบ่งที่ละส่วนไม่ให้เลอะเทอะจนน่าเกลียด หมั่นกวาดและเกลี่ยข้าวในจานให้น่าดู เวลาชดน้ำแกงไม่ควรมีเสียงดังหรือดูดมื่อดัง “จวบ” เป็นอันขาด

กิจยามารยาทของคนไทยและคนกรุงเทพฯ ในสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น คนไทยได้รักษาขนบธรรมเนียมประเพณีเรื่องของกิจยามารยาทไว้อย่างเคร่งครัด ตามแบบอย่างสมัยกรุงศรีอยุธยา ทั้งการเดิน ยืน นั่ง นอน การพูดจา การแสดงความเคารพ ซึ่งสิ่งเหล่านี้เป็นสิ่งสำคัญที่แสดงออกทางวัฒนธรรม และความ เป็นเอกลักษณ์ของชาติไทย ประเพณีต่าง ๆ เหล่านี้ได้เปลี่ยนไปเมื่ออารยธรรม ตะวันตกเข้ามาในรัชกาลที่ ๕

นอกจากนี้คนไทยยังมีความเชื่อเกี่ยวกับประเพณีการปลุกบ้านเรือน พื้นที่ที่จะปลุกเรือนต้องตรวจดูบริเวณที่จะสร้างที่อยู่อาศัยเสียก่อนว่าที่ดินเป็นโชดเป็นเนินปลวก มีหลักตอหรือขอนไม้หรืออะไรที่เกะกะซึ่งจมฝังดินอยู่หรือไม่ ถ้ามีต้องเอาออกให้หมด ซึ่งการปลุกเรือนนั้นจะคร่อมสิ่งเหล่านี้ไม่ได้ มีคำโบราณกล่าวไว้ว่า “อย่าปลุกเรือนคร่อมตอ” การปลุกบ้านเรือนของคนไทยนั้นนิยมสร้างด้วยไม้ ประเทศไทยเป็นประเทศที่อุดมสมบูรณ์ด้วยทรัพยากรธรรมชาติ ทั้งที่ดินและป่าไม้ ลักษณะของบ้านเรือนไทยส่วนมากนิยมปลุกเรือนไม้ชั้นเดียวรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้า มีระเบียงยกใต้ถุนสูง เนื่องจากพื้นที่ส่วนใหญ่เป็นที่ลุ่มเมื่อถึงหน้าน้ำน้ำจะท่วมถึง และเพื่อป้องกันสัตว์รบกวน นอกจากนี้ยังสามารถใช้ทำประโยชน์ต่าง ๆ ได้ เช่น ทอผ้า ปั่นฝ้าย และคนไทยยังมีนิสัยถือ “หัว” ไม่ชอบให้ใครมากล้ากราย จึงนิยมปลุกเรือนชั้นเดียว ส่วนตัวบ้านจะหันข้างเรือนไปทางทิศใต้และทิศเหนือจึงจะเป็นมงคลอยู่เย็นเป็นสุข

บริเวณบ้านหม้อ

ตึกแถวถนนบำรุงเมือง

กรุงเทพมหานครในสมัยรัตนโกสินทร์
พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๗๕ (รัชกาลที่ ๔-๗)
อิทธิพลตะวันตกทำให้กรุงเทพฯ เปลี่ยนไป

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการพัฒนาประเทศ
(พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๑๑)

รัชกาลที่ ๔ ทรงเป็นพระราชโอรสองค์ที่ ๔๓ ของพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย ประสูติแต่สมเด็จพระศรีสุริเยนทรามาตริย์ ครองราชย์เมื่อพระชนมายุ ๔๗ ปี จะเห็นว่าก่อนครองราชย์พระองค์มีระยะเวลายาวนานในการศึกษาเรียนรู้ถึงความเปลี่ยนแปลงของบ้านเมืองทั้งภายในและภายนอกประเทศว่า ขณะนั้นประเทศชาติกำลังตกอยู่ในภาวะคับขันถ้าการบริหารประเทศชาติไม่ดีอาจตกเป็นอาณานิคมของชาติมหาอำนาจตะวันตกได้ ด้วยเหตุนี้เมื่อพระองค์ขึ้นครองราชย์จึงได้เริ่มดำเนินนโยบายบริหารประเทศชาติเพื่อพัฒนาปรับปรุงบ้านเมืองให้ก้าวหน้าทันสมัยอย่างชาติตะวันตก ซึ่งแนวความคิดนี้ได้ส่งทอดสืบต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีผลให้บ้านเมืองมีการเปลี่ยนแปลงปรับปรุงครั้งใหญ่เกือบทุกด้าน เช่น เศรษฐกิจ การเมือง สังคม ขนบธรรมเนียมประเพณี ฯลฯ

การพัฒนาประเทศที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม การดำเนินชีวิต ของชาวกรุงเทพฯ

สภาพทั่วไปของการตั้งแหล่งที่พักอาศัย

ในรัชกาลนี้ราษฎรตั้งบ้านเรือนขยายตัวออกนอกกำแพงพระนคร เขตคลอง
รอบกรุงออกมาจนถึงคลองรอบเมืองชั้นนอก (คลองผดุงกรุงเกษม) ถึงฝั่งธนบุรี
ราษฎรทั่วไปยังอยู่เรือนไทย ผู้ยากจนอยู่เรือนเครื่องผูก ส่วนบ้านลักษณะแบบจีน
เป็นที่อยู่อาศัยของชาวจีน บ้านมีลักษณะชั้นเดียวหรือสองชั้น สร้างติดดินไม่มีได้ถุน
อย่างเรือนไทย รูปร่างแบบเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า เรียงไปแบบเดียวกับห้องแถว ส่วน
คนบดจีนอยู่เรือนหมู่แบบจีนมีอาคาร ๓ - ๔ หลัง ส่วนชาวตะวันตกเข้ามาอยู่อาศัย
อยู่ในกรุงเทพฯ มีทั้งหมอสอนศาสนา แพทย์ ครู และพ่อค้า ได้นำเอาวัฒนธรรม
ของชาวยุโรปมาใช้ และมีการสร้างบ้านเรือนแบบตะวันตก บ้านขุนนางและผู้ที่มี
ฐานะดี ในเมืองสร้างบ้านเรือนแบบตะวันตก

สภาพทั่วไปการตั้งหลักแหล่งที่พักอาศัยในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

๑. บริเวณรอบกำแพงวัง และบริเวณระหว่างคลองคูเมืองชั้นใน กับคลองรอบกรุง
แนวกำแพงพระนครเดิม^๑

โปรดเกล้าฯ ให้เสนาบดี ขุนนาง ข้าราชการ สร้างบ้านเรือนอยู่ใกล้
พระบรมมหาราชวัง เพื่อเป็นการสะดวกในการเข้าเฝ้า ส่วนบริเวณคูเมืองชั้นใน กับ
คลองรอบกรุง ทรงโปรดฯ ให้สร้างถนนและได้สร้างตึกแถวชั้นเดียว ตึกแถวมีลักษณะ
แบบตึกแถวสิงคโปร์ ตามคำเรียกร้องของพ่อค้าจีน แยก ฝรั่งเศส เพื่อเช่าทำห้างร้านค้า
ราษฎรเริ่มมาปลูกสร้างบ้านเรือนที่อยู่อาศัยในบริเวณนี้อย่างหนาแน่น มีคลองรอบ-
กรุง คลองโอง่าง และคลองบางลำพู

๒. บริเวณแม่น้ำเจ้าพระยา และริมคลอง^๒

การคมนาคมในสมัยนี้ มีอยู่ทางเดียวคือใช้แม่น้ำลำคลองเป็นทางสัญจร

^๑ ผู้สืด ทิททัต และคณะ บ้านในกรุงเทพฯ หน้า ๗๕

^๒ เรื่องเดิม หน้า ๗๐

ผู้คนจึงชอบปลูกที่พักอาศัยอยู่ตามริมแม่น้ำลำคลอง และยังได้สร้างสะพานข้ามคลอง
ในกรุงเทพฯ

ก. บริเวณตั้งแต่คลองรอบกรุงถึงคลองรอบเมืองชั้นนอก (คลองผดุงกรุงเกษม)^๓

คลองโง่งอ่าง-คลองบางลำพู ถึงคลองผดุงกรุงเกษม คลองมหานาค
ถนนเจริญกรุงตอนใต้บางตอน ตั้งแต่ริมคลองรอบกรุงข้างวังเจ้าเขมรผ่านเข้าไปใน
ย่านสำเพ็ง แล้วข้ามคลองผดุงกรุงเกษม ผ่านวัดท่าเกวียน ตรงปากคลองตลาด
ถนนเจริญกรุงตอนใต้นี้จะผ่านไปสุดที่ถนนตก มีทั้งถนนและคลอง ผู้คนก็ค่อย ๆ
มาปลูกบ้านเรือน ร้านค้า ตามริมถนนที่ตัดใหม่ และริมคลอง ทำให้เขตนี้ซึ่งแต่เดิม
เป็นเขตนอกเมืองที่รกร้างค่อยเจริญขึ้นกลายเป็นเขตชานเมือง

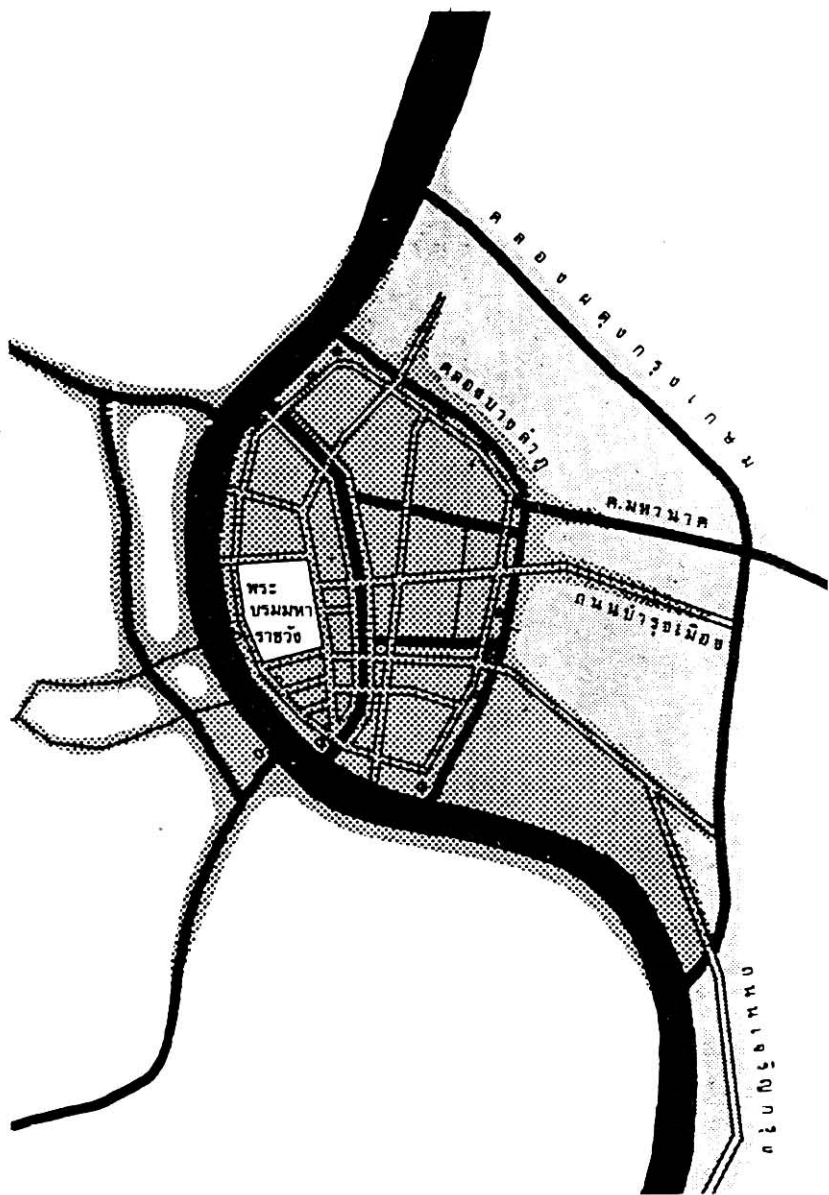
ข. บริเวณรอบนอก คลองคูเมืองชั้นนอก (คลองผดุงกรุงเกษม) ทางใต้^๔

เป็นเขตนอกเมือง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวโปรดฯ ให้ขุด
คลองถนนตรงเป็นทางลัด ตั้งแต่คลองผดุงกรุงเกษมตรงหัวลำโพง ต่อไปคลองพระโขนง
ตามคำร้องของพวกฝรั่งที่เข้ามาตั้งห้างค้าขายในกรุงเทพฯ เพื่อตนจะได้ย้ายจากริม
แม่น้ำใต้พระนครไปตั้งห้างค้าขายกันที่ใต้ปากคลองพระโขนงลงไปจนถึงบางนา เพื่อ
จะได้สะดวกแก่การรับสินค้าจากเรือค้าขาย

ปากคลองตลาดผดุงกรุงเกษมริมถนนเจริญกรุงเรื่อยมาจนกระทั่งถนน
สีลมก็ได้มีสถานกงสุลชาติต่าง ๆ ตั้งอยู่ เช่น โปรตุเกส เยอรมัน อังกฤษ สหรัฐ-
อเมริกาและฝรั่งเศส ส่วนย่านถนนเจริญกรุงตอนใต้ คลองผดุงกรุงเกษมเป็นย่านที่
ฝรั่งมาตั้งบ้านเรือน ร้านค้า ธนาคารอีกแห่งหนึ่ง

^๓ เรื่องเดิม หน้า ๗๘

^๔ เรื่องเดิม หน้า ๗๘

แผนที่กรุงเทพฯ แสดงบริเวณที่หักภาษีในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว

มุสดี ทิททัต และคณะ บ้านในกรุงเทพฯ หน้า ๗๑

สถาปัตยกรรม

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นยุคที่บ้านเมืองได้เริ่มเปลี่ยนแปลงเข้าสู่ยุคใหม่เป็นยุคที่ได้มีการติดต่อสัมพันธ์กับต่างประเทศอย่างกว้างขวาง และอารยธรรมตะวันตกได้เข้ามามีบทบาทในวงราชการเป็นครั้งแรก ในสมัยต้นรัตนโกสินทร์ โดยเฉพาะทางด้านสถาปัตยกรรมได้รับอิทธิพลศิลปะตะวันตกเข้ามาประยุกต์เป็นจำนวนมาก

สถาปัตยกรรมในยุคนี้ได้หันไปนิยมแบบอย่างตะวันตกมากขึ้น โดยเฉพาะสิ่งก่อสร้างอาคารของทางราชการ ได้แก่ พระราชวังสราญรมย์ (ปัจจุบันใช้เป็นที่ทำการของกระทรวงการต่างประเทศ) พระราชวังนันทอุทยาน พระนครคีรี (เขาวัง) จังหวัดเพชรบุรี นอกจากนี้ยังมีสิ่งก่อสร้างหลายอย่างในบริเวณองค์พระปฐมเจดีย์มีอิทธิพลตะวันตกอยู่ด้วย เช่น ประตู หน้าต่างโค้งตามรูปแบบสถาปัตยกรรมตะวันตก มาใช้เป็นส่วนใหญ่

สถาปัตยกรรมแบบไทยที่สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๔ ได้แก่ ปราสาทพระเทพบิดร (ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม) พระที่นั่งอภรณ์พิโมกษ์ ในพระบรมมหาราชวัง เป็นต้น

การสร้างวัง

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ สร้างวังต่าง ๆ ขึ้นในบริเวณรอบพระนคร วังที่โปรดฯ ให้สร้างขึ้นเพื่อพระราชทานพระโอรสตามธรรมเนียมสืบทอดมา นอกจากนี้ยังโปรดให้สร้างเพื่อพระราชทานเจ้านาย ข้าราชการผู้ใหญ่

พระราชวังปทุมวัน ตั้งอยู่มุมถนนพระรามที่ ๑ และถนนราชปรารภ ขยายตัวเมืองออกไปทางด้านทิศตะวันออก สำหรับเสด็จประพาส และเป็นที่พักผ่อนของประชาชน

พระราชวังสราญรมย์ เพื่อเป็นที่ประทับของพระองค์ และปรีกราชการแผ่นดิน ตั้งอยู่ทางทิศตะวันออกของพระบรมมหาราชวัง ริมถนนสนามไชย

พระราชวังนันทอุทยาน เพื่อเตรียมไว้เป็นที่ประทับของพระราชโอรส และธิดา ปัจจุบันเรียกกันว่าสวนอนันต์ อยู่ริมคลองมอญ ฝั่งธนบุรี เป็นขยายตัวของเมืองทางฝั่งธนบุรี

วังริมคลองบางลำพู โปรดฯ ให้สร้างพระราชทานกรมหมื่นมเหศวรศิววิลาส และกรมหมื่นวิษณุวาทินภากร คลองบางลำพู ใกล้สะพานนรรัตน์

วังริมถนนมหาชัย สร้างขึ้นปลายรัชกาลที่ ๔ เป็นที่ประทับราชโอรสและธิดา ในรัชกาลที่ ๔ ริมถนนมหาชัย

วังริมถนนตะนาว รัชกาลที่ ๔ จัดหาที่พระราชทาน โปรดฯ สร้างวังใหม่พระราชทานกรมหมื่นภูเรศ บริเวณตั้งแต่สี่กั๊กเสาชิงช้า ริมถนนตะนาว ถนนแพ่งภูธร ถนนแพ่งสรรพศาสตร์ และถนนแพ่งนรา

วังริมถนนบำรุงเมืองปากใต้ และวังริมคลองวัดสุทัศน์ โปรดฯ ให้สร้างใหม่พระราชทานกรมหลวงพรหมวรานุรักษ์ อยู่ถนนบำรุงเมืองปากใต้

วังริมถนนบำรุงเมืองปากเหนือ โปรดฯ เตรียมไว้พระราชทานพระโอรสคือสมเด็จฯ กรมพระยาเทวะวงศ์วโรปการ กรมพระสมมตอมรินทร์ และกรมหลวงสรรพสิทธิประสงค์ อยู่ริมถนนปากบำรุงเมือง ปากเหนือ

วังตลาดน้อย โปรดฯ ให้สร้างวังพระราชทานกรมขุนพิทยาลาภฤทธิธาดา อยู่ริมถนนเจริญกรุง ปากเหนือตรงตลาดน้อย เชิงสะพานพิทยเสถียรปัจจุบัน

วังริมแม่น้ำ โปรดฯ สร้างพระราชทานกรมพระสวัสดิ์วิดิวิศิษฏ์ อยู่ริมแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งแต่ได้ทำช่างวังหน้าจนถึงป้อมพระสุเมรุ

วังเทเวศร์ โปรดฯ ให้ชื่อที่พระราชทานยังไม่ทันสร้างวังก็เสด็จสวรรคตเสียก่อน ตั้งอยู่ริมถนนสามเสน ปัจจุบันเป็นที่ทำการของกระทรวงสาธารณสุข

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๑๑)

พระองค์ทรงดำริว่าในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้ทรงสร้างวัดเขาไฉ่มาพอแล้ว จึงทรงสร้างเพิ่มเติมเพียงไม่กี่แห่ง พระอารามหลวงที่สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๔ ได้แก่

- **วังบรมนิวาส** ทรงสร้างขึ้นตั้งแต่ยังทรงผนวชอยู่ เดิมเรียกชื่อกันทั่วไปว่า "วัดนอก"

- วัดโสมนัสวิหาร ทรงสร้างขึ้นใหม่ พระราชทานสมเด็จพระนางเจ้าโสมนัสวัฒนาวดี

- วัดปฐมวราชม ทรงสร้างโดยเงินส่วนพระองค์ของกรมสมเด็จพระเทพศิรินทราบรมราชินี

- วัดราชประดิษฐสถิตมหาสีมาราม เป็นวัดประจำรัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้สร้างอยู่ในเขตอุทยานสราญรมย์ ในกำแพงพระนคร เพื่อเป็นพระราชอุทิศเฉพาะพระสงฆ์คณะธรรมยุติกนิกาย

- วัดมกุฏกษัตริยาราม เมื่อแรกสร้างพระราชทานนามว่า วัดพระนามบัญญัติ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดฯ ให้สร้างเจดีย์ภูเขาทอง ที่วัดสระเกศจนสำเร็จ ซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเริ่มสร้างค้างไว้เพียงแค่อันฐาน เพราะสภาพดินอ่อนทรุดแก้มันหาย

- วัดบวรนิเวศวิหาร วัดนี้กรมพระราชวังบวรมหาศักดิพลเสพย์ วังหน้าในรัชกาลที่ ๓ ทรงสร้าง ต่อมาพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เมื่อครั้งทรงผนวชอยู่ได้เสด็จมาประทับวัดนี้ และได้โปรดฯ ให้ปฏิสังขรณ์ใหม่ทั่วทั้งพระอารามรวมทั้งสร้างตำหนักที่ประทับ

- วัดชัยพฤกษ์มาลา รัชกาลที่ ๔ ทรงปฏิสังขรณ์

- วัดอนงคาราม ชื่อเดิม วัดน้อยเขาแก้ว ท่านผู้หญิงน้อยในสมเด็จพระยาบรมมหาพิชัยญาติ สร้างในรัชกาลที่ ๔

- วัดตรีศูเทพ รัชกาลที่ ๔ ทรงสร้างเพิ่มเติมและพระราชทานนาม

- วัดมหาพฤฒาราม เดิมชื่อวัดตะเคียน รัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนา

- วัดบุปผาราม เดิมชื่อวัดดอกไม้ เป็นวัดโบราณ รัชกาลที่ ๔ ทรงสถาปนาขึ้นใหม่และพระราชทานนาม

- วัดราชผาติการาม เดิมชื่อวัดส้มเกลี้ยง เป็นวัดโบราณ พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว วังหน้าในรัชกาลที่ ๔ ทรงสร้าง ต่อมาพวกญวนทหารปืนใหญ่ ฝ่ายวังหน้ารื้อ เพื่อสร้างโบสถ์ฝรั่ง รัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้พระบาทสมเด็จพระปิ่นเกล้าเจ้าอยู่หัว สร้างใหม่ในสวนใกล้กัน

- วัดโพธิ์นิมิตร สร้างโดยสมเด็จพระวันรัต (แดง) วัดสุทัศนเทพวราราม สร้างถวายในรัชกาลที่ ๔

การคมนาคม

สร้างถนนและสะพาน

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงวางรากฐาน การคมนาคม สมัยใหม่ไว้ให้ชาวไทย เพื่อเป็นการอำนวยความสะดวกในการค้าขาย และการคมนาคม จึงโปรดฯ ให้สร้างถนนตามแบบตะวันตก ตามคำเรียกร้องของชาวตะวันตก คือ ถนนเจริญกรุง เป็นถนนสายแรกเริ่มสร้างเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๔ ปีต่อมาโปรดฯ ให้ตัด ถนนเจริญกรุงตอนในเพิ่มเติม นิยมกันเรียกถนนสายนี้ “ถนนใหม่” ชาวตะวันตก นิยมเรียกถนนนี้ว่า “NEW ROAD”

ถนนสีลม รัฐบาลได้ขุดคลองสีลมขนานไปกลับถนนสีลม และยังโปรดฯ ให้ตัดถนนบำรุงเมือง ถนนเฟื่องนคร ถนนสีลม และถนนพระราม ๔ ฯลฯ

นอกจากนี้รัฐบาลยังมีนโยบายสร้างถนนควบคู่ไปกับการขุดคลองเพื่อเป็นการอำนวยความสะดวกในการคมนาคมแล้ว รัฐบาลยังเห็นถึงความจำเป็นที่จะต้อง สร้างสะพานข้ามคลอง เพื่อให้ประโยชน์จากคลองและถนนได้อย่างทั่วถึง รัฐบาล ใช้วิธีบอกบุญเจ้านาย ขุนนาง ข้าราชการผู้ใหญ่ เจ้าสัว ให้บริจาคสร้างสะพาน ตามแต่ศรัทธา ซึ่งได้รับความร่วมมืออย่างดี สะพานที่สร้างมีดังต่อไปนี้

๑. สะพานเหล็ก (สะพานดำรงสถิตย์)
๒. สะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษม (สะพานทิพยเสถียร)
๓. สะพานข้ามคลองวัดยานนาวา
๔. สะพานข้ามปลายคลองบางรัก
๕. สะพานข้ามคลองวัดลาว (วัดสุทธิวราราม)

การคมนาคม ในสมัยนั้น ก็อาศัยแม่น้ำลำคลองเป็นทางสัญจร ยวดยานพาหนะสำหรับทางน้ำ ส่วนใหญ่ก็ยังใช้เรือแจว เรือพาย และเรือกรรเชียง ตามแบบเดิม ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ทางราชการได้นำเรือกลไฟขนาดใหญ่ และขนาดเล็ก ตามแบบอย่างตะวันตกมาใช้ ซึ่งมีมาแล้วตั้งแต่ปลายสมัยรัชกาลที่ ๓

ยวดยานพาหนะทางบก สมัยนี้ยังคงเดินไปมาหาสู่กัน และเริ่มนำรถม้ามาใช้บ้างแล้ว แต่ยังไม่แพร่หลาย ต้องสั่งซื้อจากประเทศสิงคโปร์ ลักษณะรถมี ๒ ล้อ

เทียบม้าเด็ยว ม้าคู่ ไว้สำหรับเจ้าของชั้บเอง พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้า-
อยู่หัวทรงโปรดชั้บเองเสมอ บรรดาเจ้านาย และขุนนางในสมัยนั้นก็นิยมกันอย่าง
แพร่หลายจนถึงรัชกาลที่ ๕

ต่อมาในรัชกาลที่ ๔ พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงพระราช-
ดำริว่า “แผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก เมื่อสร้างกรุงเทพมหานคร
อมรรัตนโกสินทร์ขึ้นนั้น ได้ขอแรงลาวเขมร เมืองประเทศราชมาชูดคลองในกำแพง
และนอกกำแพงจนแล้ว ครั้นถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระพุทธเลิศหล้านภาลัย
ก็โปรดฯ ให้จ้างจีนชูดคลองลัดหลังเมืองนครเขื่อนขันธ์ ตำบล ๑ ครั้นถึงแผ่นดิน
พระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าโปรดกระหม่อมให้จ้างจีนชูดคลอง
ทุ่งแสนแสบ ตลอดถึงบางขนากออกแม่น้ำเมืองฉะเชิงเทรา ตำบล ๑ ชุดที่บาง-
จะเกรง ลัดออกแม่น้ำเหนือเมืองนครเขื่อนขันธ์ ได้ปากคลองสำโรง ตำบล ๑ พระ-
บาทสมเด็จพระเจ้าแผ่นดินทั้ง ๓ พระองค์ ก็ได้ทรงชูดคลองให้ราษฎรได้ไปมา
โดยสะดวกใจ ทุกวันนี้บ้านเมืองเจริญขึ้นผู้คนก็มากกว่าเมื่อแรกสร้างกรุงหลายเท่า
ควรที่จะขยายพระนครออกไปให้ใหญ่กว้างอีกชั้นหนึ่ง จึงโปรดฯ ให้ ผนฯ หัวเจ้า
ท่าน ท่านเจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์ ซึ่งว่าที่สมุหนะพระกลาโหมเป็นแม่กอง เจ้าหมื่นไวย-
วรนาถ เป็นกงสีจ้างจีนชูดคลองคูพระนครออกไปอีกชั้นหนึ่ง ปากคลองข้างทิศใต้
ออกไปริมวัดแก้วฟ้า ปากคลองข้างทิศเหนือออกไปริมวัดเทวราชกุญชร”

คลองที่พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริชูดนั้นคือคลอง
ผดุงกรุงเกษม แล้วจึงสร้างป้อมขึ้นนอกตามแนวรอบคลองผดุงกรุงเกษมและฝั่ง
ตะวันตก มีทั้งหมด ๖ ป้อม คือ

๑. ป้อมบังจามิตร อยู่ฝั่งตะวันตกริมปากคลองสาน
๒. ป้อมบังจนิก อยู่ฝั่งตะวันออกริมปากคลองผดุงกรุงเกษมข้างใต้
๓. ป้อมผลาญศัตรูราบ อยู่ใต้วัดเทพศิรินทราวาส หรือบริเวณริมวัดพลับ-
พลาไชย
๔. ป้อมปราบศัตรูพ่าย อยู่ใต้ตลาดนางเลิ้ง ตรงหมู่บ้านญวน
๕. ป้อมทำลายแรงปรกัษ อยู่เหนือวัดโสมนัสวิหาร เข้าใจว่าจะรื้อเมื่อทำ
ถนนราชดำเนินใน เมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒

๖. **ป้อมหักกำลังดีสกร** อยู่ปากคลองผดุงกรุงเกษม ช้างเหนือตตรงถนนราชดำเนินนอก

สมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๙๔ - ๒๔๑๑) โปรดฯ ให้ขุดคลองขึ้นภายหลังการทำสนธิสัญญาเบาริง ใน พ.ศ. ๒๔๑๑ เพื่อความสะดวกในการคมนาคม การไปมาค้าขายของราษฎรในขณะนั้น และยังได้โปรดฯ ให้ขุดคลองเพิ่มเติมขึ้นอีกเป็นจำนวนมากสำหรับสัญจรไปมาภายในกรุงเทพฯ และสำหรับติดต่อกับหัวเมืองต่าง ๆ

คลองที่ขุดในสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวภายหลังสนธิสัญญาเบาริง

คลองถนนตรง รัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้ขุดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๐ ตามคำบังคับทูลเรียกร้องของชาวตะวันตก จะขอไปตั้งห้างขายของบริเวณใต้ปากคลองตลาดพระโขนง ถึงบางนา จึงขอให้รัฐบาลขุดคลองตั้งแต่บางนาจนมาจนถึงคลองผดุงกรุงเกษม

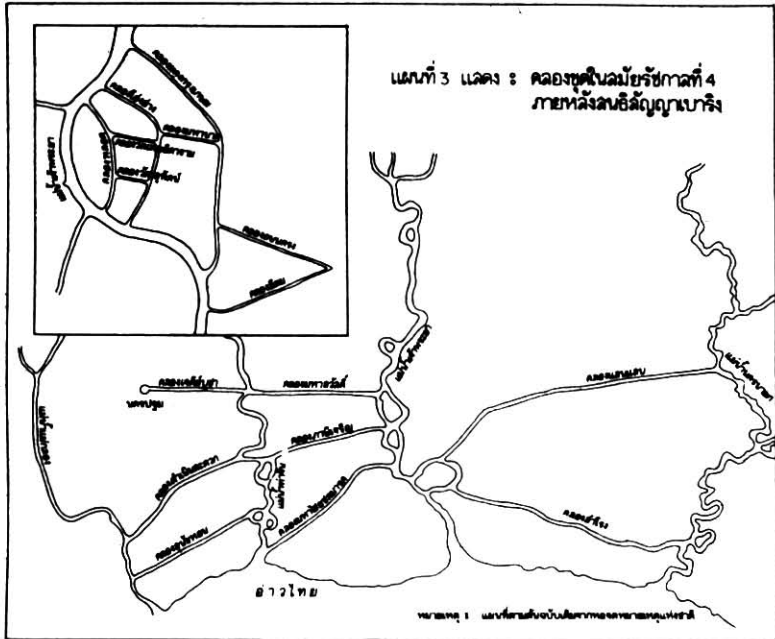
คลองสีลม รัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้ขุดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๔ ขุดคลองเพื่อเอาดินถมถนน และเป็นเส้นทางคมนาคมอยู่ตรงบริเวณแนวถนนสีลมปัจจุบัน

คลองมหาสวัสดิ์ รัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้ขุดขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๓ เป็นเส้นทางเชื่อมกรุงเทพฯ และลุ่มแม่น้ำนครชัยศรี เป็นเส้นทางไปนมัสการพระปฐมเจดีย์

คลองเจดีย์บูชา รัชกาลที่ ๔ โปรดฯ ให้ขุดขึ้น เพื่อเป็นเส้นทางคมนาคม

คลองดำเนินสะดวก ขุดเมื่อปี ๒๔๐๓ เจ้าพระยาศรีสุริยวงศ์สมุหนกลาโหม เป็นแม่กองขุดเพื่อเป็นเส้นทางคมนาคมไปสู่แหล่งเกษตรกรรม

คลองภาษีเจริญ ขุดเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๐๙ พระภานุสมบัติบริบูรณ์ (ยิ้ม) ได้ขอพระราชทานบรมราชานุญาตขุดเพื่อประโยชน์ในการค้าขาย และความสะดวกในการคมนาคม เป็นคลองสำคัญในการค้าขายระหว่างกรุงเทพฯ กับหัวเมือง ในแม่น้ำท่าจีน

ปิยนาค บุนนาค และคณะ คลองในกรุงเทพฯ หน้า ๖๒.

ประเพณี - วัฒนธรรม

การศึกษา

พระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ทรงส่งเสริมการศึกษาตามแผนสมัยใหม่ ได้โปรดฯ ให้เปิดสอนวิชาภาษาอังกฤษ ในพระบรมมหาราชวังครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๓๙๔ ทรงเห็นว่าต่อไปภายหน้าจะต้องติดต่อกับชาวตะวันตก บรรดาเจ้านายและบุคคลสำคัญ ๆ จำเป็นต้องเรียนรู้ภาษาอังกฤษไว้ใช้ในราชการ

และได้โปรดฯ ให้สตรีในคณะมิชชันนารีอเมริกันเข้าสอนภาษาอังกฤษให้กับสตรีชั้นสูงในเขตพระราชฐานชั้นใน สอนได้ประมาณ ๓ ปีก็เลิกกันไป ๕๒

นับเป็นครั้งแรกในประวัติศาสตร์ที่สตรีไทยได้มีการเรียนรู้ภาษาอังกฤษ นับได้ว่าเป็นโรงเรียนสตรีแห่งแรกของประเทศไทย เพียงแต่เป็นไปในวงแคบ เฉพาะในราชสำนักเท่านั้น

การแต่งกายและการไว้ทรงผม

สมัยนี้เป็นระยะหัวเลี้ยวหัวต่อของบ้านเมืองที่จะต้องปรับปรุงพัฒนาบ้านเมืองให้ทันสมัยเพื่อการอยู่รอดของประเทศไม่ให้ล้าหลังอันอาจเป็นสาเหตุของการอ้างเอาเป็นเมืองขึ้นของชาติมหาอำนาจได้ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงทรงปรับปรุงเปลี่ยนแปลงวัฒนธรรมการแต่งกายและการไว้ทรงผมแบบดั้งเดิมให้คู่ทันสมัยทัดเทียมกับชาวตะวันตก ดังมีพระราชดำริปรากฏในพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์สมัยรัชกาลที่ ๔ ว่า

“...ข้าราชการที่พลับพลาโรงแสงพร้อมกัน ครั้งนั้นยังไม่มีธรรมเนียมที่จะสวมเสื้อเข้าเฝ้า จึงดำรัสว่า ดูคนที่สวมเสื้อเหมือนเปลือยกาย ร่างกายจะเป็นเกลื่อนกลากก็ดี หรือเหงื่อออกมากก็ดี โสโครกนัก ประเทศอื่นที่เป็นประเทศใหญ่ เขาก็สวมเสื้อหมดทุกภาษา ไม่ควรจะถือเอาอย่างโบราณที่เป็นชาวป่ามาแต่ก่อนของท่านทั้งหลายจงสวมเสื้อเข้ามาในที่เฝ้าจงทุกคน ตั้งแต่นั้นมาเจ้าและขุนนางก็สวมเสื้ออย่างน้อยเข้าเฝ้าทุกคน ครั้นนานมาเห็นว่า เสื้ออย่างน้อยนั้นจะคาดผ้ากราบก็มิได้ จึงยกย้ายทำเป็นเสื้อกระบอกเหมือนเสื้อباب่า (เสื้อผ่าอก คอแหลมตัน ไม่มีปก แขนยาวตรง) บุตรจันทน์เมืองปัตตาเวียก็เป็นธรรมเนียมติดมาจนทุกวันนี้...”^๑

สตรี สตรีในราชสำนัก นุ่งผ้าจีบลายทอง ห่มสไบปัก ประดับร่างกายด้วยทับทรวง (เครื่องประดับอก) พานหุรีด (เครื่องประดับแขนหรือทองตันแขน) สะอึ่ง (สายรัดเอว) สร้อยสังวาลย์ (สร้อยยาวที่คล้องสะพายแล่งที่เรียกว่าสร้อยตัว) ตุ่มหูเพชร แหวนเพชร ฯลฯ ส่วนทรงผมยังคงไว้ผมปักเหมือนเดิม

ราษฎรทั่วไป นิยมนุ่งผ้าลายโจงกระเบนทับเสื้อคอกลม ปิดคอ แขนยาว ทรงกระบอกรัดรูป คาดแพรหรือห่มสไบเฉียงทับตัวเสื้ออีกชั้นหนึ่ง สวมกำไลที่ข้อ

^๑เจ้าพระยาทิพากรวงศ์. “พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๔, หน้า ๔

เท้า^๑ ไม่สวมรองเท้า บ้างก็นิยมห่มสไบจีบ ทรงผมยังไว้ผมปิกแบบเดิม ตอนโร
ผม^๒ ส่วนการแต่งหน้าและการแต่งตัวยังคงใช้วิธีเดิม ในการแต่งตัวนั้นขึ้นอยู่กับ
กาลเทศะ เช่น เมื่ออยู่กับบ้านก็ห่มผ้าแถบ ถ้าทำงานกลางแจ้งจะสวมเสื้อแขน
กระบอก แขนยาว ผ่าอกติดกระดุม บางครั้งก็ห่มตะเบียงมาน

ผู้ชาย สมัยนี้โปรดฯ ให้ขุนนางสวมเสื้ออย่างน้อยเข้าเฝ้าทุกคน ครั้นต่อมา
เปลี่ยนเป็นเสื้อแขนกระบอก เพราะเสื้ออย่างน้อยจะคาดผ้ากราบไม่ได้ ส่วนทรงผม
ชายไทยสมัยนี้ยังไม่มีเปลี่ยนแปลง ยกเว้นคณะทูต พระองค์โปรดฯ ให้เลิกใช้
ทรงมหาดไทย ให้ไว้ผมและตัดยาวเหมือนปัจจุบัน เมื่อกลับกรุงเทพฯ ก็ตัดผมทรง
มหาดไทยตามเดิม

เด็ก เด็กสมัยนี้ทั้งผู้หญิงและผู้ชายไว้ผมจุกแบบเก่า ผู้หญิงจะใส่เสื้อคอ
กลมระบายลูกไม้ที่คอ แขน ฯลฯ ถ้าฐานะดีจะประดับร่างกายด้วยเครื่องทองเงิน^๓

^๑ การสวมก่าไลที่ข้อเท้า เป็นประเพณีของไทยเก่าแก่กว่า ผู้สวมก่าไลข้อเท้าเป็นหญิงที่ยังไม่ได้
แต่งงาน

^๒ ไรผม คือ รอยที่คอตอนผมหรือโกนผมออก เช่น ไรวงหน้าและไรจุก ฯลฯ ไรวงหน้าจะช่วย
ตัดวงหน้าให้เด่นชัด และไรจุกที่ตั้งอยู่เหนืออยู่บนผม นิยมตอนผมตรงไรเดิมให้เป็นวงไว้รอบกระ-
หน่อม การทำไรผมจึงเป็นแฟชั่นแบบหนึ่ง

^๓ การประดับกายเด็กด้วยเครื่องทองเงิน เป็นเหตุให้มีผู้ร้ายฆ่าเด็กตายเพื่อชิงทรัพย์อยู่เนือง ๆ
รัชกาลที่ ๔ จึงโปรดฯ ให้ออกกฎหมายประกาศในปี พ.ศ. ๒๔๐๔ ห้ามไม่ให้เอาเครื่องประดับ
ทองเงินแต่งกายให้เด็กที่ยังไม่รู้จักรับชอกผู้ร้ายและประกาศห้ามไม่ให้แต่งตัวเด็กด้วยเครื่อง
ทองเงินแล้วปล่อยให้เที่ยวโดยลำพัง หากเด็กได้รับอันตรายถึงตาย ผู้นำเครื่องประดับมาแต่ง
ให้ก็จะมีความผิดด้วย (ประมวลประกาศรัชกาลที่ ๔ พ.ศ. ๒๔๐๕ - ๒๔๑๑ (ฉบับพิมพ์ พ.ศ.
๒๕๑๑) หน้า ๒๕๐ - ๒๕๕, ๒๕๘ - ๒๕๙)

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวกับการพัฒนาประเทศ

พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเจริญวัยขึ้นท่ามกลางความผันผวนทางการเมืองที่จะต้องเร่งรัดดำเนินนโยบายการบริหารประเทศชาติให้รอดพ้นจากการตกเป็นอาณานิคมของชาติมหาอำนาจตะวันตกที่กำลังแผ่ขยายอิทธิพลคุกคามในแถบเอเชียอาคเนย์ เพื่อให้ได้มาซึ่งดินแดนในอาณานิคมซึ่งอุดมสมบูรณ์ไปด้วยทรัพยากร อันเป็นแหล่งวัตถุดิบสำคัญเพื่อส่งป้อนไปยังเมืองแม่ ประเทศที่ถูกคุกคามและตกเป็นเมืองขึ้นในขณะนั้น ได้แก่ พม่า อินเดีย ลาว ฯลฯ ซึ่งเริ่มมีการล่าอาณานิคมมาแล้วแต่ครั้งอดีต แต่รุนแรงในสมัยรัชกาลที่ ๔ ซึ่งเป็นพระบรมชนกนาถของพระองค์และสืบทอดมายังสมัยของพระองค์ ด้วยเหตุนี้พระองค์จึงริบเร่งที่จะดำเนินนโยบายการปกครองประเทศชาติให้มีความเจริญทัดเทียมกับอารยประเทศ ซึ่งก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงครั้งใหญ่ขึ้นในประเทศชาติอย่างไม่เคยมีมาก่อน โดยเฉพาะในเมืองหลวงหรือกรุงเทพฯ ซึ่งเป็นแห่งแรกซึ่งได้รับผลกระทบจากการพัฒนาประเทศของพระองค์เป็นอย่างมาก มีการหลั่งไหลของเทคโนโลยีอันทันสมัยจากประเทศตะวันตกเข้ามามากมาย รวมทั้งอิทธิพลทางด้านวัฒนธรรมของชาติตะวันตกมีอิทธิพลต่อชีวิตของชาวไทย ซึ่งมีทั้งผลดีและผลเสียต่อชาวกรุงเทพฯ สืบต่อแต่นั้นเป็นต้นมา

ผลดีของการเสด็จเยือนต่างประเทศ ได้ก่อให้เกิดคุณประโยชน์ต่อประเทศชาติอย่างใหญ่หลวง โดยเฉพาะชาวเมืองหลวง หรือชาวกรุงเทพฯ คือ

๑. ทำให้เกิดการเปลี่ยนแปลงประเพณี - วัฒนธรรม ครั้งใหญ่ โดยการรับถ่ายทอดประเพณี วัฒนธรรม ของประเทศเหล่านั้นมาดัดแปลงปรับปรุงแก้ไข ประเพณีวัฒนธรรมบางอย่างที่ล้าสมัยให้เหมาะสมก้าวหน้าทันสมัย เช่น ประเพณีการแต่งกาย การไว้ผม การเลิกหมอบคลานเข้าเฝ้า ฯลฯ

๒. ทรงนำเทคโนโลยีอันทันสมัยเข้ามาใช้พัฒนา ทำให้เกิดความเจริญก้าวหน้าทางด้านเศรษฐกิจ สังคม และการดำเนินชีวิตให้มีชีวิตที่ดีขึ้น มีพละนามัย

ที่สมบูรณ์ เช่น การศึกษา การคมนาคม การปรับปรุง การสื่อสาร การสุขภาพ การแพทย์ เป็นต้น

๓. ทรงนำแบบแผนวิธีการปกครองที่เหมาะสมกับประเทศเรามาใช้บริหาร ประเทศชาติ เช่น การปรับปรุงทบวงกรม การทหาร การศาล การเลิกทาส ฯลฯ

การพัฒนาประเทศที่มีอิทธิพลต่อการเปลี่ยนแปลงสภาพแวดล้อม การดำเนินชีวิตของ ชาวกรุงเทพฯ เมื่อครั้งอดีต

ตั้งแต่รัชกาลที่ ๑ แห่งราชวงศ์จักรีเป็นต้นมา ทรงย้ายเมืองหลวงจาก กรุงธนบุรีมาตั้งทางฝั่งตะวันออกของแม่น้ำเจ้าพระยา คือกรุงเทพฯ ในปัจจุบัน อัน เป็นสถานที่ที่ตั้งสถานที่สำคัญ ๆ หลายแห่ง เช่น วังหลวง วังหน้า สถานที่ราชการ บ้านขุนนาง เสนาบดี เศรษฐี เป็นต้น เมื่อเกิดมีการพัฒนาทางด้านเศรษฐกิจ สังคม ฯลฯ จึงเกิดขึ้นที่ศูนย์กลางการปกครองคือ เมืองหลวง หรือกรุงเทพฯ เป็น แห่งแรก เพราะมีปัจจัยหลายอย่างเอื้ออำนวยให้เกิดการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็ว แล้วจึงส่งต่อยังสังคมชนบท เพราะฉะนั้นจะเห็นว่า กรุงเทพมหานครแต่ครั้งอดีตใน สมัยพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว เป็นแหล่งรับอารยธรรมตะวันตกเป็น แห่งแรก ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงหรือผลกระทบต่อสภาพแวดล้อม และวิถีการ ดำเนินชีวิตครั้งใหญ่ของชาวกรุงเทพฯ อย่างไม่เคยมีมาก่อน

การศึกษา

รัชกาลที่ ๕ ทรงจำเริญรวยพระยุคลบาทสมเด็จพระชนกด้วยการทรงวาง รากฐานการศึกษาของชาติแบบใหม่ขึ้น และได้พัฒนาอย่างมั่นคงจนถึงปัจจุบัน ด้วย พระองค์ทรงตระหนักถึงการศึกษาที่ช่วยให้ประเทศชาติพัฒนาเจริญก้าวหน้าเท่าเทียม อารยประเทศไม่ล่าหลังอันอาจเป็นสาเหตุหรือข้ออ้างทำให้ไทยต้องเสียเอกราชได้ ด้วย เหตุนี้หลังจากที่พระองค์ทรงครองราชย์ได้เพียง ๓ ปี จึงทรงพระมหากรุณาโปรด-เกล้าฯ ให้ตั้งโรงเรียนหลวงขึ้นในพระบรมมหาราชวัง ดังมีประกาศเรื่องโรงเรียน ชักชวน พระราชวงศ์และข้าราชการส่งบุตรหลานเข้าเรียน มีความตอนหนึ่งว่า

“ผลการรู้หนังสือก็เป็นคุณสำคัญข้อใหญ่ เป็นเหตุจะทำให้รู้วิชาแลขนบ-ธรรมเนียมต่าง ๆ จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้จัดโรงเรียนขึ้นในพระบรมมหา-ราชวัง แล้วจัดคนในกรมพระอาลักษณ์ตั้งให้เป็นขุนนางพนักงาน สำหรับเป็นครู & ๖

สอนหนังสือไทย สอนคิดเลข และขนบธรรมเนียมมารยาท พระราชทานเงินเดือน ครูสอนให้สมควรพอใช้สอย ส่วนผู้เรียนหนังสือนั้นก็จะมีพระราชทานเสื้อผ้าถุงหมวกกับ เบี้ยเลี้ยงกลางวัน เวลาหนึ่งทุกวัน ครูสอนนั้นจะให้สอนโดยอาการเรียบ ไม่ให้ด่าตี หยาบคาย”^๑ ต่อมาโปรดฯ ให้ตั้งโรงเรียนหลวงสอนภาษาอังกฤษขึ้นอีกแห่งหนึ่งในพระบรมมหาราชวัง มี นายฟรานซิส ยอช แพตเตอร์สัน ชาวอังกฤษเป็นครู ตั้งอยู่ได้ ๕ ปี ก็เลิกกิจการ พอถึงปี พ.ศ. ๒๔๒๒ จึงโปรดฯ ให้ตั้งโรงเรียนสอนภาษาอังกฤษขึ้นใหม่ที่พระราชวังนั้นทูลทวยาน มี นายเอส จี แมคฟาร์แลนด์ มิชชันนารี ชาวอเมริกัน เป็นครูใหญ่ อีกไม่กี่ปีต่อมา โปรดฯ ให้ตั้งโรงเรียนพระตำหนักสวนกุหลาบ เปลี่ยนฐานะจากโรงเรียนทหารมาเป็นโรงเรียนพลเรือน มีการสอบไล่ขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อปีพุทธศักราช ๒๔๒๗

การจัดตั้งโรงเรียนหลวงสำหรับราษฎร ได้เริ่มจัดที่วัดมหรณพารามเป็นแห่งแรก ปีพุทธศักราช ๒๔๒๗ ในไม่ช้าก็กระจายไปทั่วกรุงเทพฯ พระองค์จึงทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ตั้งกรมศึกษาธิการขึ้นบังคับบัญชาการจัดการเล่าเรียนทั้งปวง เมื่อพุทธศักราช ๒๔๓๐ พอปี พ.ศ. ๒๔๓๕ โปรดฯ ให้จัดตั้งโรงเรียนฝึกหัดครู ขึ้นเป็นครั้งแรก ต่อมาจึงมีพระราชดำริที่จะขยายการศึกษาออกไปในหัวเมืองต่าง ๆ ทั่วราชอาณาจักร เพื่อให้ทรัพยากรของชาติได้รับการศึกษา มีความรู้ความสามารถ อันจะเป็นประโยชน์แก่กุลการค้าเดินชีวิตและการปกครองบ้านเมืองโดยทั่วถึงกัน จึงมีพระบรมราชโองการประกาศจัดการเล่าเรียนในหัวเมือง พุทธศักราช ๒๔๔๑ อาราธนา พระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นวชิรญาณวโรรส ให้ทรงรับภาระอำนวยการ ให้พระภิกษุสงฆ์สอนกุลบุตรในหัวเมืองตลอดพระราชอาณาจักร โดยมีพระเจ้าน้องยาเธอ กรมหมื่นดำรงราชานุภาพ เสนาบดี กระทรวงมหาดไทย เป็นผู้ทำนุบำรุงอุดหนุน ในการจัดพิมพ์แบบเรียนและเบิกจ่ายพระราชทรัพย์เพื่อการนี้”

นอกจากพระองค์จะทรงตั้งโรงเรียนเพื่อเจ้านายและราษฎรแล้ว ในการพัฒนาปรับปรุงบ้านเมืองนั้น ชาติความพร้อมเนื่องจากขาดแคลนคนที่มีความรู้ความ

^๑ สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี “พระราชกรณียกิจกับการพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์”, ๒๕๒๗, หน้า ๗๕

^๒ เรื่องเดิม หน้า ๗๖

สามารถแข่งต่าง ๆ พระองค์จึงได้ว่าจ้างชาวต่างประเทศเข้ามาบริหารการ ทำหน้าที่ในตำแหน่งที่คนไทยยังมีความรู้ไม่เพียงพอหรือไม่มีความรู้ แต่ผลเสียที่ตามมาก็คือ เป็นการเปิดโอกาสและช่องทางให้ต่างชาติโดยเฉพาะพวกจักรวรรดินิยมเข้ามาขยายอิทธิพลทางการเมือง ซึ่งเป็นอันตรายต่อความมั่นคงของชาติอย่างยิ่ง พระองค์จึงส่งนักเรียนไปศึกษาวิทยาการต่าง ๆ ที่สำคัญ เช่น ภาษา วิชาช่าง กฎหมาย แพทย์ การปกครอง วิชาทหาร ฯลฯ ซึ่งระยะแรกที่พระองค์ทรงส่งไปนั้นก็เพื่อนำวิชาความรู้ที่ได้ร่ำเรียนมาพัฒนาประเทศชาติในระยะต่อมาก็เพื่อมุ่งเน้นการแก้ปัญหาในเรื่องให้กลับมารับราชการแทนตำแหน่งของชาวตะวันตก^๑

ผลของการส่งนักเรียนไปศึกษาต่ออย่างต่างประเทศ มิได้จำกัดอยู่เพียงการตอบสนองเพื่อพัฒนาประเทศเท่านั้น หากเป็นปัจจัยสำคัญที่ก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลงทั้งในทางสังคม เศรษฐกิจ การเมือง การปกครอง ตลอดจนการถ่ายทอดวัฒนธรรมจากตะวันตกอย่างกว้างขวาง ซึ่งมีผลกระทบต่อวิถีการดำเนินชีวิตของชาวกรุงเทพฯ ที่เคยสงบร่มรื่นอย่างเรียบง่ายแบบชนบทกลายเป็นสังคมที่แออัด สลับซับซ้อน ยุ่งเหยิง มาจนกระทั่งทุกวันนี้ รวมทั้งสภาพแวดล้อมที่ปลอดภัย ร่มรื่นกลายเป็นเมืองในหมอกควันพิษเต็มไปด้วยความโกลาหลวุ่นวาย จอแจ อย่างยากที่จะเยียวยาให้คืนสู่สภาพเช่นครั้งอดีตได้

ประเพณี - วัฒนธรรม

การแต่งกายและการไว้ทรงผม

หลังจากที่พระองค์ได้เสด็จกลับจากการเยือนทวีปยุโรป พระองค์ได้นำรูปแบบ ขนบธรรมเนียมประเพณีของชาวตะวันตกมาปรับปรุงให้เข้ากับบรรยากาศและวิถีชีวิตของชาวไทยให้ดูทันสมัยกลมกลืนเข้ากับชาวต่างชาติได้ ก็เพื่อป้องกันอันตรายจากลัทธิการล่าอาณานิคมของชาติมหาอำนาจ และเพื่อมิให้เป็นที่ดูแคลนเหยียดหยามจากชาวต่างชาติที่เดินทางเข้ามาในประเทศไทย พระองค์จึงกำหนดกฎเกณฑ์ในการแต่งกายทั้งข้าราชการและพลเรือน รวมทั้งการไว้ทรงผม คือ

^๑ สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี “พระราชกรณียกิจกับการพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์”, ๒๕๒๗, หน้า ๑๑๑

ผู้ชาย กำหนดเครื่องแบบทหารและพลเรือน ฝ่ายทหารมีทั้งเครื่องแบบ เต็มยศและปกติ ฝ่ายพลเรือนมีเครื่องแบบเต็มยศเท่านั้น ฝ่ายพลเรือนเป็นเสื้อแพร สีกกรมท่า ปักทองที่คอและข้อมือ เวลาปกติใช้เสื้อคอเปิด ผูกผ้าผูกคออย่างฝรั่ง ทั้งฝ่ายทหารและพลเรือนกำหนดให้นุ่งผ้าสีกรมท่า สวมถุงเท้าและรองเท้า ต่อมา จึงโปรดดัดแปลงเป็นเสื้อนอกสีขาว คอปิดติดกระดุมตลอดอก ๕ เม็ด เรียกกันว่า “เสื้อราชแปดแดนท์” หรือเสื้อราชปะแตน แทนเพื่อให้เข้ากับบรรยากาศกับบ้านเมือง พอถึงปี พ.ศ. ๒๔๓๙ โปรดฯ ให้ทหารนุ่งกางเกงขายาวแทนผ้าม่วงโจงกระเบนสี กรมท่า เป็นผลให้ประชาชนนุ่งตามช่วงตอนปลายรัชกาลที่ ๕

สมัยนี้นิยมสวมหมวกแบบยุโรปหรือหมวกหางนกยูงถือไม้เท้า

สำหรับการแต่งกายของชาวบ้านทั่วไป ยังไม่มีการเปลี่ยนแปลงมากนัก ยังคงนุ่งผ้าลอยชาย* นุ่งผ้าหยักรั้งจนถึงตอนต้นรัชกาลที่ ๖ ปัจจุบันยังคงมีบ้าง อย่างประปราย

สำหรับทรงผมของชายไทย ไว้ผมตัดอย่างฝรั่ง มีทั้งหัวแฉกและหัวเสย เล็กไว้ผมทรงมหาดไทย

สตรี การแต่งกายสตรีไทย มีการเปลี่ยนแปลงหลายครั้ง เริ่มแต่สตรีใน ราชสำนักแล้วจึงส่งต่อมายังชาวบ้าน คือโปรดให้สตรีนุ่งผ้ายกจีบหม่มผ้าคาด หรือ หม่มสไบปักเฉพาะเวลาแต่งกายเต็มยศใหญ่เท่านั้น เวลาปกตินุ่งผ้าโจงกระเบน สวม เสื้อแขนกระบอก หม่มแพรจีบตามขวางสไบเฉียงทับเสื้ออีก ซึ่งต่อมาวิวัฒนาการ เป็นสายสะพาย รวบชายแพรทั้ง ๒ ข้างเข้าด้วยกันทางด้านขวาของเอวคล้าย ๆ สวมสายสะพายแล้วสวมถุงเท้าและรองเท้าบู๊ต ต่อมา ปี พ.ศ. ๒๔๔๐ หลังเสด็จ กลับจากยุโรปโปรดเกล้าฯ ให้แต่งกายตามสตรียุโรป แต่ดัดแปลงให้เข้ากับภูมิอากาศ

* การนุ่งผ้าลอยชาย คือ การเอาผ้าทั้งผืนนั้นมาโอบหลังกะให้ชายผ้าข้างหน้าเท่ากัน แล้วหมวด ชายพกซ้อนข้างใหญ่เหน็บแน่นติดตัว แล้วทิ้งชายห้อยลงไปข้างหน้า ส่วนชายพกที่มีขนาด ค่อนข้างใหญ่ก็เพื่อเก็บกล่องหรือหีบบุหรีตามที่ตนชอบ แล้วมีผ้าขาวม้าหรือผ้าอะไรก็ได้คาด เอวผูกเป็นเงื่อนกระตุกปลอยชายไว้ข้างหน้า

เมืองร้อนในเมืองไทย แบบที่นิยมมากคือ เสื้อแขนพองแบบฝรั่ง คอตั้ง แขนยาว ตันแขนพองคล้ายหม้อแฮมนิยมเรียกว่า “เสื้อขาหมูแฮม” สวมถุงเท้า รองเท้า แต่ยังคงนุ่งโจงกระเบนและสายสะพายอยู่

ปลายรัชกาลที่ ๕ นิยมตัดเสื้อด้วยผ้าแพร ไหม ผ้าลูกไม้ คอตั้งสูง แขนยาว พูพอง หรือระบายลูกไม้เป็นชั้น ๆ รอบแขนเสื้อ บางทีเเวเสื้อจีบเข้ารูป บางทีก็คาดเข็มขัด สวมถุงเท้ายาว รองเท้าส้นสูง

สำหรับสตรีชาวบ้าน ยังคงแต่งกายแบบเดิมคือ การนุ่งโจงกระเบน ห่มผ้าแถบอยู่กับบ้าน ชนชั้นสูงบางคนมีการนุ่งจีบเวลามิงานมงคลพิเศษ

การไว้ทรงผมสตรีไทยสมัยนี้ ให้ไว้ผมยาวแทนผมปัก โดยเจ้าคุณพระประยูรวงศ์ (แพร) เมื่อครั้งยังเป็นเจ้าจอมมารดาแพร พระสนมเอก เป็นผู้นำต่อมาเจ้านายฝ่ายในจึงทำตาม และแพรหลายสู่ประชาชนด้วย บ้างก็ไว้ผมทรงดอกกระทู้ ซึ่งได้รับความนิยมมาก

เด็ก เด็กสมัยนี้นุ่งโจงกระเบนเช่นเดียวกับผู้ใหญ่ ไม่สวมเสื้อ เวลาออกงานจึงสวมเสื้อคอกระเช้า ถ้าแต่งตัวเต็มที่จะสวมเสื้อแขนยาวคอปิด แต่งด้วยผ้าลูกไม้สิ่งงดงามสวมถุงเท้า รองเท้า เจ้านายที่ทรงพระเยาว์จะฉลองพระองค์แขนยาวพองและทรงเครื่องประดับมาก นิยมไว้ผมจุก เมื่อตัดจุกจึงนิยมไว้ผมยาว

การเลิกประเพณีหมอบคลานเข้าเฝ้า

ได้เปลี่ยนมาเป็นยืนหรือนั่งเก้าอี้เฝ้าแทน และใช้ถวายคำนับแบบฝรั่ง ทรงเห็นว่าเป็นธรรมเนียมที่กดขี่ไม่เป็นการยุติธรรม และเป็นที่ดูถูกเหยียดหยามแก่ชาวต่างประเทศที่หลังไหลเข้ามาเป็นจำนวนมาก พระองค์จึงทรงโปรดให้ประกาศยกเลิกประเพณีนี้เป็นทางการในวันพระราชพิธีบรมราชาภิเษกครั้งที่สอง เมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๖

การเลิกประเพณีโกนผมไว้ทุกข์

ตามประเพณีไทยแต่เดิมนั้น เมื่อพระมหากษัตริย์สวรรคต ราษฎรจะต้องไว้ทุกข์ถวาย ด้วยการโกนผมและนุ่งขาวห่มดสีนด้วยกันทุกคน พระองค์ทรงเห็นว่า เป็นประเพณีที่สร้างความยุ่งยากลำบากแก่ราษฎร จึงโปรดให้ยกเลิกเสีย คงแต่ให้แต่งกายไว้ทุกข์ตามชนบประเพณีเท่านั้น

การคมนาคม การขนส่ง และการสื่อสาร

การสร้างถนน

ในสมัยนี้มีการสร้างถนนขึ้นหลายสายทั่วเขตกรุงเทพฯ มีสาเหตุสำคัญ ๒ ประการ คือ

กรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ มีอัตราการเพิ่มของจำนวนประชากรมากด้วยมีปัจจัยหลายอย่างที่เอื้ออำนวยความสะดวกสบายให้ประชาชน จึงมีประชาชนจากหัวเมืองหลังไหลเข้ามาตั้งรกรากในกรุงเทพฯ มากขึ้น จำเป็นต้องมีเส้นทางคมนาคมติดต่อเพื่อเดินทางค้าขายมากขึ้น รัชกาลที่ ๕ จึงโปรดให้สร้างถนนสายสำคัญ ๆ ขึ้นหลายสาย ได้แก่ ถนนราชดำเนินนอก สร้างเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๔๒ พอถึงปี พ.ศ. ๒๔๔๔ จึงสร้างถนนราชดำเนินกลาง และถนนราชดำเนินใน และกำหนดแบบให้เหมือนกันตลอดสาย ในปี พ.ศ. ๒๔๓๔ - ๒๔๔๓ สร้างถนนเยาวราช ขนาบระหว่างถนนเจริญกรุงและถนนสำเพ็ง นอกจากนี้พวกเจ้านาย ขุนนาง คหบดี ฯลฯ ยังได้บริจาคทรัพย์สร้างถนนขึ้นอีกหลายสาย คือ ถนนสุรวงศ์ ถนนแคโซ ถนนดินสอ ถนนบูรพา ถนนอนุการณ ถนนสี่พระยา ถนนสารเหนือ - สารใต้ การสร้างถนนสมัยนี้พระองค์ทรงเล็งเห็นบรรยากาศอันร่มรื่นริมถนน จึงได้ตั้งหลักเกณฑ์ไว้ว่า “ให้ถนนต่าง ๆ จะต้องปลูกต้นไม้ และมีทางระบายน้ำไว้ริมถนนทั้ง ๒ ข้าง ถ้าถนนสายใดมีบ้านเรือนราษฎรตั้งอยู่อย่างหนาแน่น ให้สร้างบาทวิถีไว้ข้างนอกอาคารแทนทางเดินผ่านอาคารไว้ด้วย”

• กองจดหมายเหตุ, กรมศิลปากร. “สังคมไทยสมัยรัชกาลที่ ๕”, หน้า ๖๔

• ถนนสายนี้ เจ้าจอมมารดาเปี่ยม (สมเด็จพระปิยมหาราช ตรีพัชรินทรมารดา พระมารดาพระองค์เจ้าอนุการณ อันตนาไชย ในรัชกาลที่ ๕ ได้บริจาคเงิน ๔๐๐ บาท สร้างเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๖ (รอง ศยาทานนท์. “การปฏิรูปคมนาคม ขนส่งและสื่อสาร”, ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒, ๒๕๒๕, หน้า ๓๑๖

• ถนนราชดำเนินนอก โปรดฯ ให้สร้างขึ้นตามหลักเกณฑ์ดังกล่าว (รอง ศยาทานนท์. “การปฏิรูปคมนาคม ขนส่งและสื่อสาร”, ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๒ รัชกาลที่ ๔ - พ.ศ. ๒๔๗๕, ๒๕๒๕, หน้า ๓๑๗)

การขุดคลอง

การขุดคลองเพิ่มสมัยนี้ก็เพื่อให้มีน้ำใช้พอเพียงกับความต้องการใช้น้ำของประชาชนที่เพิ่มทวีมากขึ้น อีกทั้งให้ประชาชนได้เดินทางไปมาหาสู่กัน หรือติดต่อการค้าขายได้สะดวกรวดเร็ว นอกจากนี้เมื่อมีการสร้างถนนเพิ่มจึงมีบ้านเรือนราษฎรเกิดขึ้นเรียงรายตามริมถนน รัฐบาลจึงขุดคลองเพื่อให้ราษฎรไว้ใช้บริโภค และทำการเกษตรกรรม รวมทั้งเป็นเส้นทางสัญจร ติดต่อกับค้าขาย ได้แก่ โปรดฯ ให้ขุดคลอง **เปรมประชากร** ทำให้การเดินทางระหว่างกรุงเทพฯ กับอยุธยาเป็นไปด้วยความสะดวกรวดเร็ว (พระราชทานทรัพย์ส่วนพระองค์ จำนวน ๒๐๐,๐๐๐ บาท จ้างเงินขุดคลองลัด จากแม่น้ำเจ้าพระยาตั้งคลองโค มาบรรจบคลองผดุงกรุงเกษมที่หน้าวัดโสมนังการ วัด ยาว ๑,๒๗๑ เส้น) ปี พ.ศ. ๒๔๑๙ โปรดฯ ให้ขุดคลองนครเนื่องเขต (เป็นทางลัดระหว่างกรุงเทพฯ กับฉะเชิงเทรา) ตั้งแต่ศาลากลางคลองแสนแสบ ไปออกคลองท่าไคร้ แขวงเมืองฉะเชิงเทรา ยาว ๕๓๐ เส้น) อีก ๒ ปีต่อมา โปรดฯ ให้ขุดคลองประเวศบุรีรมย์ และคลองแยก ๔ คลอง ตั้งแต่ปลายคลองพระโขนงไปออกแม่น้ำบางปะกง ยาว ๑,๑๕๐ เส้น นอกจากนี้พวกคหบดีริเริ่มพัฒนาที่ดินด้วยการขุดคลองแล้วจัดสรรที่ดินเป็นแปลง ๆ คือ ปี พ.ศ. ๒๔๓๔ ขุดคลองสาร (โดยหลวงสารราชายุกต์ (เจ้าสัวยม) จากแม่น้ำเจ้าพระยาไปเชื่อมกับคลองหัวลำโพง ดินที่ขุดได้เอาไปถมถนนทั้ง ๒ ฝั่ง คือ ถนนสารเหนือ และสารใต้ เป็นการสร้างความเจริญให้แก่ที่ดินทางด้านใต้ของพระนครเป็นอย่างมาก, คลองรังสิต ฯลฯ

เนื่องจากแม่น้ำลำคลองเป็นคุณอนันต์ ในการคมนาคม การเพาะปลูก จึงโปรดเกล้าฯ ให้ตั้งกรมคลองขึ้นชุดซ่อมคลองภาษีเจริญ นอกจากนี้ยังออกกฎระเบียบ และค่าธรรมเนียมเรือที่เข้ามาในคลองภาษีเจริญ^๑

^๑ เรื่องเดิม หน้า ๓๓๓

สะพาน

เมื่อมีการสร้างถนนและคู คลอง เกิดขึ้นหลายสายทั่วกรุงเทพฯ จึงจำเป็นต้องสร้างสะพานเชื่อมระหว่างถนน คูคลอง เพื่อให้ติดต่อสัญจรเป็นไปอย่างสะดวก รวดเร็ว ประหยัดทั้งเวลาและค่าเดินทาง รัชกาลที่ ๕ จึงโปรดฯ ให้สร้างสะพานไปพร้อมกับการขยายถนน สะพานที่สร้างสมัยนี้มี ๓ แบบ คือ สะพานไม้ สะพานเหล็ก และสะพานท่อ สะพานที่โปรดฯ ให้สร้างได้แก่ สะพานผ่านพิภพลีลา สร้างในปี พ.ศ. ๒๔๔๕ เพื่อเชื่อมระหว่างถนนราชดำเนินในและราชดำเนินกลาง, สะพานผ่านฟ้าลีลาศ และสะพานมัฆวานรังสรรค์ สร้างขึ้นพร้อมกับการสร้างถนนราชดำเนินนอก เป็นสะพานข้ามคลองผดุงกรุงเกษม นอกจากนี้พระพระองค์ยังทรงอุทิศเงินเป็นพระราชกุศลฉลองพระชนมายุครบรอบแต่ละปี โดยการสร้างสะพานเพื่อเป็นประโยชน์แก่มหาชนทั่วไป ตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๔ - ๒๔๕๓ สร้างสะพานรวมทั้งสิ้น ๑๗ แห่ง แต่ละแห่งมีชื่อนำหน้าว่า “เฉลิม” และลงท้ายด้วยตัวเลขตามปีพระชนมายุ เริ่มแต่สะพานเฉลิมศรี ๔๒ ตั้งอยู่ที่บางขุนพรหม สร้าง พ.ศ. ๒๔๓๘ ข้ามคูวัดสามพระยา สะพานเฉลิมเวียง ๔๖ สร้าง พ.ศ. ๒๔๔๒ บริเวณถนนเยาวราช ข้ามคลองถมวัดตึก สะพานสุดท้ายที่สร้างคือ สะพานเฉลิมสวรรค์ ๕๘ สะพานชุดนี้ตั้งแต่เริ่มสร้างมาถึงปี พ.ศ. ๒๕๒๓ เหลือเพียง ๔ สะพาน เช่น สะพานเฉลิมโลก สะพานเฉลิมหล้า เป็นสะพานข้ามคลองแสนแสบทั้ง ๒ แห่ง ส่วนสะพานอื่นทางราชการได้จัดการรื้อหมดเพื่อขยายถนนรองรับความเจริญเติบโตของจำนวนประชากรที่มีพัฒนาการด้านรูปแบบการใช้รถยนต์ยานพาหนะที่หลากหลายออกไป

พาหนะต่าง ๆ

ทางถนน

สมัยรัชกาลที่ ๕ มีการนำรถยนต์ยานพาหนะรูปแบบใหม่จากต่างประเทศเข้ามาหลายอย่าง ซึ่งคนยุคโบราณไม่เคยเห็นมาก่อน เช่น รถม้า รถจักรยานสองล้อ รถจักรยานสามล้อ รถลาก รถรางเทียมม้า รถรางไฟฟ้า รถไฟ และรถยนต์

รถม้า

รถม้าเป็นพาหนะที่มีใช้มาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๔ เป็นที่นิยมกันอย่างแพร่หลายในหมู่เจ้านายและขุนนาง พอถึงกลางสมัยรัชกาลที่ ๕ มีการนำรถม้ามาบริการ

๖๔

ขนส่ง เป็นรถม้ามีสี่ล้อ รับคนโดยสารได้ไม่เกินสี่คน ใช้ม้าสองตัวเทียมรถ

รถลากหรือรถเจ๊ก

พระยาโชฎีกะราชเศรษฐี (พูด) นำมาดววยรัชกาลที่ ๕ ครั้นมีคนนิยมมากจึงสั่งเข้ามาขายและส่งใส่หูกจากซัวเถาเข้ามาเมืองไทยเพื่อต่อรถลากในกรุงเทพฯ สำหรับให้เจ้านาย ผู้ดี ขุนนาง เมื่อมีผู้นิยมใช้อย่างแพร่หลาย รัฐบาลต้องออกพระราชบัญญัติรถลากในปี พ.ศ. ๒๔๔๔ กำหนดข้อบังคับให้เจ้าของรถลากปฏิบัติ ตามกฎหมายประการ รวมทั้งอัตราค่าโดยสาร เช่น ระยะทางภายใน ๒๕ เส้น คนโดยสารคนเดียวเสีย ๔ อัฐ เป็นต้น

รถจักรยาน

เป็นรถพระที่นั่งของรัชกาลที่ ๕ มีทั้งชนิด ๒ ล้อ และ ๓ ล้อ ทางราชการเรียกรถชนิดนี้ว่า “รถพระที่นั่ง ๒ ล้อ” และ “รถพระที่นั่ง ๓ ล้อ” คนทั่วไปเรียกว่า “รถถีบ” หรือ “รถถีบ ๓ ล้อ” เพราะต้องใช้เท้าถีบถึงจะขับเคลื่อน เริ่มแรกล้อรถใช้ยางตัน ต่อมานายคนลอบ สามารถประดิษฐ์ยางล้อจักรยานแบบใหม่มีสภาพเหมือนปัจจุบัน

รถราง

ชาวไทยร่วมมือกับต่างชาติขออนุญาตตั้งบริษัททางกอกแตรมเว เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๐ ดำเนินกิจการรถรางบริการรับส่งผู้โดยสารขึ้นเป็นสายแรก คือสายถนนเจริญกรุง เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๑ โดยวางรางเหล็กตั้งแต่หน้าศาลเจ้าพ่อหลักเมืองแล้วอ้อมโค้งไปทางถนนเจริญกรุงจนถึงอุบ่างกอก เป็นระยะทาง ๖ กิโลเมตร และได้ขยายทางรถไฟถึงบางคอแหลม (ถนนตก) ระยะทาง ๓ กิโลเมตร เป็นรถรางใช้ม้าลากถึง ๔ ตัว เปิดบริการเฉพาะกลางวัน เพราะมีจำนวนน้อย ต่อมาบริษัทต้องเลิกกิจการเพราะไม่มีคนนิยม เมื่อมีโรงไฟฟ้าเกิดขึ้นที่ข้างวัดราชบูรณะในปี พ.ศ. ๒๔๓๒ บริษัทเดินรถรางคือ บริษัทสยามอิเล็คทริคซิตี้ จึงเดินรถรางด้วยไฟฟ้าแทนม้าขึ้นในปี พ.ศ. ๒๔๓๗ ภายหลังมีการดำเนินกิจการเดินรถรางขึ้นหลายบริษัท ทำให้รถรางกระจายไปตามถนนสายสำคัญทั่วกรุงเทพฯ

รถไฟ

รัชกาลที่ ๕ ทรงตระหนักถึงภัยคุกคามของชาติมหาอำนาจตะวันตกที่จะ

เกิดขึ้นในการแบ่งแยกดินแดนประเทศไทยทางภาคเหนือ โดยชาวอังกฤษขอทำทางรถไฟผ่านภาคเหนือทางจังหวัดตาก เพื่อทำการขนส่งสินค้าจากจีนไปอินเดีย โดยไม่ผ่านเมืองหลวง อีกทั้งเป็นการขัดขวางฝรั่งเศสไม่ให้ยึดดินแดนในภาคตะวันออก และตะวันออกเฉียงเหนือ และเมื่อพระองค์เสด็จเยือนต่างประเทศได้เห็นคุณประโยชน์ของรถไฟที่ให้ความรวดเร็ว ทุนเวลาและค่าใช้จ่ายในการเดินทาง การขนส่ง และสามารถบรรทุกผู้โดยสารหรือสิ่งของได้ครั้งละมาก ๆ นอกจากนี้เป็นการบุกเบิกพื้นแผ่นดินที่ว่างเปล่าให้ราษฎรเข้าไปทำมาหากินประกอบอาชีพเกษตรกรรม พระองค์จึงโปรดฯ ให้สร้างทางรถไฟขึ้นหลายสาย ทว่าราชอาณาจักรภายในระยะเวลา ๑๑ ปี ก่อนสิ้นรัชการของพระองค์ ทางรถไฟสายแรกที่ดำเนินการคือ กรุงเทพฯ - นครราชสีมา โดยเริ่มเปิดเดินระหว่าง กรุงเทพฯ - อุตุยา ขึ้นก่อน ระยะทาง ๗๑ กิโลเมตร เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๙ พอปีรุ่งขึ้นคือ พ.ศ. ๒๔๔๐ จึงเปิดเดินรถสายนครราชสีมาได้ตลอดสาย

รถยนต์

ตอนปลายสมัยรัชกาลที่ ๕ ชาวฝรั่งเศสได้ส่งรถเข้ามาขายในกรุงเทพฯ รถยนต์รุ่นแรกใช้น้ำมันปิโตรเลียมจุดไฟคล้ายเตาฟู่ รูปร่างคล้ายรถดถนน เจ้าของรถยนต์คันแรกคือ เจ้าพระยาอรรคมุสิกดิมนตรี ต่อมารัชกาลที่ ๕ โปรดเกล้าฯ สั่งซื้อรถยนต์เข้ามาพระราชทานแก่พระบรมวงศานุวงศ์และเสนาบดี เนื่องในวันเฉลิมพระชนมพรรษา ได้รับความนิยมนมาก เพราะสะดวกสบายกว่ายานพาหนะแบบอื่น อีกทั้งแสดงความภูมิฐานของตนอีกด้วย ในไม่ช้าจำนวนรถยนต์ในกรุงเทพฯ ก็เพิ่มทวีมากขึ้นตามจำนวนประชากรจากหัวเมืองที่ลี้ภัยไหลเข้ามาประกอบอาชีพในตัวเมืองอย่างไม่ขาดระยะ

ทางน้ำ

พาหนะที่ใช้ตามแม่น้ำ คู คลอง นอกจากใช้เรือประเภทต่าง ๆ ที่มีมาแต่ครั้งโบราณแล้ว เช่น เรือแจว เรือกำปั่น เรือสำเภา เรือกลไฟ สมัยนี้มีเรือรับจ้างประเภทหนึ่งเรียกว่า “เรือเปดแก่งสี่แจว” รับคนโดยสารตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๓๗ จากที่หักรถไฟคลองพระโขนง ไปคลองประเวศถึงคลองหลวงแพ่ง

การสื่อสาร

ไปรษณีย์ ได้โปรดให้ตั้งกรมไปรษณีย์ขึ้นเป็นครั้งแรก เมื่อ พ.ศ. ๒๔๒๖ ได้ประกาศเปิดบริการไปรษณีย์โทรเลขขึ้นในพระนคร เป็นครั้งแรก เมื่อวันที่ ๔ สิงหาคม พ.ศ. ๒๔๒๖ ตั้งแต่นั้นมาทำให้ชาวไทยมีการติดต่อสื่อสารได้รวดเร็วมากขึ้น

การโทรเลข การโทรเลขได้เริ่มเตรียมงานขึ้นเป็นครั้งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๒ โดยได้พระราชทานบรมราชานุมัติให้ชาวอังกฤษ ๒ คน จัดทำขึ้น แต่ไม่เป็นผลสำเร็จ ทางกระทรวงกลาโหมจึงรับช่วงมาจัดทำเอง เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๑๘ โทรเลขสายแรกที่สร้างขึ้นก็คือ สายกรุงเทพฯ กับสมุทรปราการ ยาว ๔๕ กิโลเมตร

การสาธารณูปโภค

กำเนิดโรงไฟฟ้า บริษัท สยามอิเล็กทริคิตีของชาวต่างชาติได้ตั้งโรงไฟฟ้าที่ข้างวัดราชบูรณะ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๓๒ เพื่อจ่ายกระแสไฟตามสถานที่ราชการ ต่อมาได้โอนให้บริษัทไฟฟ้าสยาม ของชาวเดนมาร์ก ซึ่งได้รับสัมปทานการเดินรถรางไฟฟ้า และจำหน่ายกระแสไฟฟ้าในกรุงเทพฯ แต่บริษัทเดียวแต่นั้นมา ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อบริษัทเป็น บริษัทไฟฟ้าไทยคอร์ปอเรชั่น จำกัด ในปี พ.ศ. ๒๔๘๒ และได้หมดสัมปทานในปี พ.ศ. ๒๔๙๓ แล้วการไฟฟ้ากรุงเทพฯ ซึ่งต่อมาได้กลายเป็น “การไฟฟ้านครหลวง” ก็ได้รับโอนกิจการสืบต่อมา

การประปา ด้วยพระองค์ทรงเห็นถึงภัยของน้ำสกปรกมีเชื้อโรคที่ราษฎรบริโภคเข้าไป ทำให้ต้องสูญเสียลงเป็นจำนวนมากจึงโปรดให้กรมสุขาภิบาลจัดตั้งการประปาขึ้น เพื่อจัดหาน้ำสะอาดมาบริโภคในพระนคร โดยทำที่กักเก็บน้ำจากแม่น้ำเจ้าพระยา ที่คลองบางหลวงเชิงราก จังหวัดปทุมธานี แล้วขุดคลองประปาสำหรับส่งน้ำ มาจนถึงคลองสามเสน อันเป็นเขตการประปาในนครหลวง มีโรงสูบน้ำขึ้นมารองรับบริสุทธิ เพื่อแจกจ่ายไปที่ต่าง ๆ ว่าจะสำเร็จเปิดให้บริการได้ก็ถึงรัชกาลที่ ๖

การมีประปาใช้นั้นเองทำให้แม่น้ำ คู คลอง หมดความสำคัญลง ราษฎรจึงไม่จำเป็นต้องพึ่งพาน้ำในคู คลอง ต่างพากันละเลยขาดความเอาใจใส่ปล่อยให้

คูคลองสกปรกกลายเป็นเพียงสถานที่รองรับสิ่งปฏิกูลและน้ำโสโครกจากชาวบ้าน ที่ตั้งบ้านเรือนกันอย่างแออัดสองฟากฝั่งคลองปล่อยจนน้ำเนิ่นเหม็นเรื้อรังเป็นปัญหา ยิ่งยากมาจนทุกวันนี้ จนยากเกินกว่าจะแก้ไขให้คืนสู่สภาพเดิม

การสร้างโรงพยาบาล โปรดฯ ให้สร้างโรงพยาบาลขึ้นเพื่อบำบัดความเจ็บไข้ของราษฎรด้วยวิธีการแพทย์สมัยใหม่ตามอย่างชาติยุโรป ซึ่งสามารถช่วยชีวิตคนเจ็บให้มีอายุยืนยาวกว่าแพทย์แผนโบราณ โรงพยาบาลแห่งแรกที่ตั้งขึ้นคือ “โรงพยาบาลวังหลัง” เปิดดำเนินการเมื่อวันที่ ๒๖ เมษายน พ.ศ. ๒๔๓๑ ต่อมาจึงโปรดฯ พระราชทานนามใหม่ว่า “โรงพยาบาลศิริราช” ระยะเวลาตั้งเปิดบริการทั้งด้านการแพทย์สมัยใหม่และแผนโบราณ ต่อมาจึงล้มแผนโบราณไป ครั้นปี พ.ศ. ๒๔๓๒ ตั้งโรงเรียนแพทยากร ขึ้นในโรงพยาบาลศิริราช เพื่อเปิดสอนวิชาแพทย์แผนใหม่ ต่อมาได้พระราชทานนามใหม่ว่า “โรงเรียนราชแพทยาลัย” ในไม่ช้ามีการส่งยาควินิน แอสไพริน ฯลฯ จากต่างประเทศมาใช้กันอย่างแพร่หลาย นอกจากนี้ยังได้ตั้ง “โรงเรียนแพทย์ ผดุงครรภ์และหญิงพยาบาล” เพื่อสอนวิชาแพทย์ผดุงครรภ์ขึ้นในโรงพยาบาลศิริราช เพื่อให้หญิงไทยเลิกการคลอดบุตรและอยู่ไฟตามแบบโบราณซึ่งทำให้มีผู้เสียชีวิตปีละมาก ๆ หันมาใช้ในการผดุงครรภ์ตามวิธีการสมัยใหม่แทน

สถาปัตยกรรม

การสร้างบ้านเรือนของชาวกรุงเทพฯ ตอนต้น ยังคงอาศัยอยู่ตามแม่น้ำลำคลองเหมือนเดิม เพราะการคมนาคมหลักยังคงใช้ทางน้ำอยู่ ครั้นต่อมาเมื่อมีการสร้างถนนเกิดขึ้นหลายสาย และมีการนำเรือกลไฟมาใช้กันอย่างแพร่หลาย ซึ่งสร้างความเสียหายให้แก่เรือนแพและผู้มาติดต่ออย่างมาก จึงมีการโยกย้ายเปลี่ยนทำเลมาอาศัยอยู่ตามริมถนนมากขึ้น นายคาร์ล บ็อก (Carl Bock) นักธรรมชาติวิทยาชาวฮันโนเฟอร์ เดินทางเข้ามาสำรวจดินแดนไทยในด้านภูมิศาสตร์ เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๒๔ ได้เขียนเล่าสภาพการเดินทาง สภาพบ้านเมือง ในประเทศไทยไว้ในหนังสือ ชื่อ Temples and Elephants ขึ้น ได้เขียนบรรยายให้เห็นสภาพบรรยากาศริมแม่น้ำเจ้าพระยาและเรือนแพสมัยต้นกรุงรัตนโกสินทร์ไว้ว่า

...เมืองกรุงเทพฯ ตั้งเป็นแนวยาวหลายไมล์ไปตามริมฝั่งแม่น้ำทั้งสองข้าง แม่น้ำจึงเป็นเส้นทางคมนาคมที่ใช้กันมาก มีคลองเล็ก ๆ ตัดขอยออกไปตามท้องที่

ตำบลต่าง ๆ ในระยะ ๒ - ๓ ปีนี้ ได้มีการตัดถนนขึ้นหลายสาย แต่ถนนทุกสาย อยู่ต่ำกว่าระดับน้ำ ผู้สัญจรไปมาต้องใช้แม่น้ำเป็นเส้นทางคมนาคม...ด้วยเหตุนี้ ชาวยุโรปและชาวไทยที่มีฐานะดีจึงมักตั้งบ้านเรือนอยู่ริมน้ำ เพื่อหลีกเลี่ยงกลิ่นไอ ต่าง ๆ และสภาพไม่ดีของถนนสายในตัวเมือง บ้านริมแม่น้ำจึงมีผู้ต้องการกันมาก และราคาค่าเช่าก็แพง...สองฝั่งแม่น้ำจะมีต้นไม้ขึ้นเรียงราย ตามลานวัดมีต้นไม้ หลากชนิด แม่น้ำริมถนนแคบ ๆ ก็มักจะมีสวนมะพร้าว สวนหมาก สวนกล้วย และพืชเมืองร้อนอื่น ๆ อยู่เรียงราย ตลอดจนถึงว่างระหว่างบ้านช่องก็ยังมีร่องผัก ต่าง ๆ...ตามริมแม่น้ำจะเห็นเรือจอดกันเป็นแถวซ้อนกันประมาณ ๕ - ๖ ลำ...เรือ ที่ใช้มักมีหลังคาโค้งครึ่งวงกลม พวกชาวเรือ และครอบครัวใช้เป็นบ้านอันถาวรของตนด้วย ต่อจากเรือออกไปบนฝั่งทั้งสองข้างจะเห็นหลังคาบ้านเรือนสุดลูกหูลูกตา...แม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเส้นทางคมนาคมที่สงบเงียบมาก ตรงหน้าบ้านพักของมิส-เตอร์อลาบาสเตอร์ ผู้รับราชการเป็นล่ามประจำพระองค์ มีสภาพเหมือนตลาดแถว โคเวนท์ การ์เดน คือเป็นตลาดลอยน้ำมีเรือขายสินค้าจากชนบท และเรือขายของกินของชาวจีนปะปนอยู่บ้าง

ลักษณะบ้านพักนอกจากจะสร้างบ้านตามแพเรือนไทย, เรือนแพ เหมือนเช่นเคยแล้ว ยังมีการสร้างที่อยู่อาศัย สถานที่ราชการตามอิทธิพลตะวันตก ซึ่งต่อเนื่องมาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๔ แต่ได้รับความนิยมเพิ่มทวีอย่างแพร่หลายมากในรัชกาลที่ ๕ ซึ่งมีรูปแบบหลากหลายต่างกันตามฐานะของผู้อยู่อาศัย มีทั้งบ้านเดี่ยว ตึกแถว เรือนแถว หรือเรือนพักอาศัยกึ่งร้านค้า (Shop house) ซึ่งได้รับอิทธิพลจากจีนและตะวันตก มีทั้งชนิดชั้นเดียวและสองชั้น สร้างตามริมถนนสำคัญ ๆ ในย่านที่เจริญคับคั่งของตัวเมือง เพื่อใช้เป็นที่อยู่อาศัยและประกอบการค้าไปในตัวด้วย เช่น ตึกแถวในย่านถนนเจริญกรุง ถนนบำรุงเมือง ถนนเฟื่องนคร และในย่านที่มีฝรั่งอยู่อาศัยทางตอนล่างพระนคร เช่น แถบบางรัก สีพระยา เป็นการสร้างเลียนแบบอย่างป็นิ่ง สิงคโปร์ ส่วนใหญ่เป็นอาคาร ๒ ชั้น ติดต่อกันเป็นแถวยาว บางแห่งเว้นเนื้อที่ชั้นล่าง ส่วนที่ซิดริมถนนเป็นทางเข้าภายในอาคารให้คนเดินได้

ผู้สดี ทิทท์ส, มานพ พงศศัทธ, บ้านในกรุงเทพฯ, พิมพ์ที่โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕ (หน้า ๑๑๘)

ก็มี ในรัชกาลนี้มีที่อยู่อาศัยอีกประเภทหนึ่งเกิดขึ้นคือ อาคารพักอาศัยที่แบ่งห้องให้เช่าเป็นห้อง ๆ มีทางเดินร่วมหน้าห้อง มีห้องน้ำ ห้องส้วม และมีบันไดที่ใช้ร่วมกันทั้งอาคาร อาคารหลังแรกที่ปรากฏคือ แฟลตบริษัทเดินรถรางของชาวต่างประเทศ ที่อุรุภบริเวณถนนตก

รูปแบบที่พักอาศัยของชาวบ้านทั่วไป

มีลักษณะเดียวกับเรือนไทยตั้งแต่ต้นรัตนโกสินทร์ถึงรัชกาลที่ ๔ เป็นเรือนชั้นเดียว สร้างด้วยไม้ หลังคามุงกระเบื้อง ใต้ถุนโล่ง หลังคาจั่วสูง เป็นแบบที่สร้างได้ง่าย สะดวก รวดเร็ว วัสดุหาได้ง่ายมีอยู่ทั่วไป

ลักษณะของบ้านยังแตกต่างกันตามฐานะของราษฎร คือบ้านผู้มีรายได้ต่ำ มักเป็นเรือนหลังเดียว มีเฉลียงและบ้านประกอปกกับตัวเรือนเล็กน้อย ถ้ามีฐานะดีหน่อยก็มักจะมีครัวไฟเครื่องผูก ฝาตะ แลหรือฝารอก มุงจากอีกหลัง ประกอปกเชื่อมกับเรือนอยู่

ส่วนเรือนแพนั้นมีลักษณะเรือนเช่นเดียวกับเรือนเดี่ยวบนบก เพียงแต่ตั้งบนแพไม้ไผ่หรือซุงผูกติดกันเป็นแพลอยอยู่ในน้ำหรือเป็นชนิดแพเป๊ะ

รูปแบบที่พักอาศัยที่ได้รับอิทธิพลตะวันตก

ราษฎรที่มีฐานะดี พวกขุนนาง เสนาบดี เจ้านาย เริ่มมีความนิยมสร้างที่อยู่อาศัยตามแบบตะวันตกเลียนแบบสถาปัตยกรรมในต่างประเทศ หรือที่พักอาศัยของชาวต่างชาติที่หลังไหลเข้ามาประกอบธุรกิจ รับราชการในสมัยนี้มากขึ้นกว่ารัชกาลก่อน เช่น บ้านทูตอิตาลี บ้านอุปทูตเบลเยียม บ้านกงสุลฮอลันดา ฯลฯ (บ้านชาวต่างชาติเหล่านี้ตั้งอยู่ที่ริมคลองหลวงสาร ราชายุคต์ บางรัก)

ลักษณะบ้านพักอาศัยมักเป็นตึก ๒ ชั้นขนาดใหญ่ ชั้นล่างก่ออิฐถือปูน ชั้นบนเป็นไม้ บางบ้านมี ๓ ชั้น เช่น ตึกหลวงที่ให้พระยาอภัยอยู่ รูปทรงมักเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า ลักษณะคล้ายกล่อง บางอาคารมีรูปห้องห้าเหลี่ยมหรือหกเหลี่ยมประกอปกเข้าด้านใดด้านหนึ่งของตัวอาคาร บางอาคารมีหอคอยรูปกลมหรือรูปหลายเหลี่ยมเป็นหอสูง รูปแบบหลังคามีทั้ง ทรงจั่ว หรือทรงมนิลา (Gable Roof) ทรงปั้นหย่า (Hipped Roof) ทรงมนิลาต่อกับทรงปั้นหย่า บางครั้งมีการเจาะช่องหน้าต่างเล็ก (Donner Window) บนผืนหลังคา มีการประดับตกแต่งตามหน้าจั่ว

สันหลังคา เจึงชายขอบหลังคาโดยรอบเป็นไม้ฉลุมีลวดลายละเอียด หรือตกแต่งด้วยปูนปั้น ลวดลายตามแบบตะวันตก หลังคามุงด้วยกระเบื้อง

ประตูมีทั้งชนิดบานลูกฟัก ไม้กระดานสองหน้าและหน้าเดียว ชนิดบานเกล็ดไม้ติดลายและชนิดผสมระหวางเกล็ดไม้และลูกฟักไม้ ส่วนหน้าต่างรูปแบบคล้ายประตูและบันไดมักเป็นบันไดขึ้นภายในอาคาร ส่วนมากมักเป็นบันไดไม้ทึบ มีไม้บังระหวางชั้นบันได ราวบันได ลูกกรงบันไดไม้ฉลุหรือลูกกรงไม้กลึง บันไดภายนอกเป็นบันไดใหญ่ด้านหน้า มักเป็นบันไดก่ออิฐฉาบปูน ชั้นบันไดปูหินอ่อน แผ่นราวบันไดและลูกกรงมักเป็นปูนปั้นหรือลुकุมะหวาด บางก็ทำบันไดเป็นรูปโค้ง

ตัวอย่างที่อยู่อาศัยสมัยนี้ ได้แก่ บ้านพระยาสุรวงษ์ไวยวัฒน์ บ้านเจ้าพระยามรราช (ปั้น ลุกุม) เป็นต้น

รัชกาลที่ ๕ กับสถาปัตยกรรมอิทธิพลตะวันตก

สถาปัตยกรรมที่พระองค์ทรงโปรดฯ ให้สร้างขึ้น ที่มีอิทธิพลตะวันตกหรือมีการปรับปรุงผสมผสานให้เข้ากับศิลปะการช่างของไทยมีหลายแห่ง แต่ที่มีลักษณะเด่นได้แก่

พระราชวังดุสิต เป็นพระราชวังที่สร้างขึ้นสมัยรัชกาลที่ ๕ ครั้งแรกเป็นเพียงพลับพลาที่ประทับแรมในยามว่างจากพระราชภารกิจ พระราชทานนามว่า “วังสวนดุสิต” ต่อมาโปรดฯที่จะประทับที่นี้เป็นการถาวร จึงมีการก่อสร้างอาคารต่าง ๆ ขึ้นอีกหลายหลัง และตกแต่งอาณาบริเวณอย่างสวยงาม ต่อมาพระราชทานนามวังว่า “พระราชวังสวนดุสิต” พระองค์เสด็จประทับที่นี้จนสวรรคตที่พระที่นั่งอัมพรสถาน ซึ่งเป็นพระที่นั่งองค์หนึ่งในพระราชวังนี้ หลังจากรัชกาลที่ ๕ เสด็จสวรรคตแล้ว พระราชวังนี้ได้เป็นที่ประทับของพระมหากษัตริย์ตลอดมาจนถึงปัจจุบัน ซึ่งมีพระนามใหม่ว่า “พระราชวังดุสิต”

พระที่นั่งจักรีมหาปราสาท เป็นพระที่นั่งในพระบรมมหาราชวัง ซึ่งใช้เป็นทีสำหรับเสด็จออกต้อนรับทูตานุทูต และพระราชทานเลี้ยงแขกเมือง สร้างขึ้นสมัยรัชกาลที่ ๕ นับเป็นตัวอย่างรูปแบบสถาปัตยกรรมที่เกิดจากการผสมผสานกันระหว่างศิลปะช่างแบบไทยกับตะวันตก คือดุงดงามแปลกตาเป็นอันมาก เพราะตัว

อาคารสร้างแบบตึกฝรั่งสามชั้น ส่วนหลังคาทำเป็นยอดปราสาท ๓ ยอด อยางงดงามตามแบบศิลปะของช่างไทย

พระที่นั่งอนันตสมาคม เป็นสถาปัตยกรรมทางตะวันตกที่สำคัญที่สุดที่สร้างขึ้นในรัชกาลนี้ ตั้งอยู่ปลายสุดทางถนนราชดำเนินด้านทิศเหนือ พระองค์โปรดฯ ให้สร้างพระที่นั่งองค์นี้ขึ้นเพื่อเป็นที่เสด็จออกมหาสมาคมได้เช่นเดียวกับพระมหาปราสาทในพระบรมมหาราชวัง แต่ยังไม่แล้วเสร็จ ได้เสด็จสวรรคตเสียก่อน รัชกาลที่ ๖ จึงทรงสร้างต่อจนเสร็จ

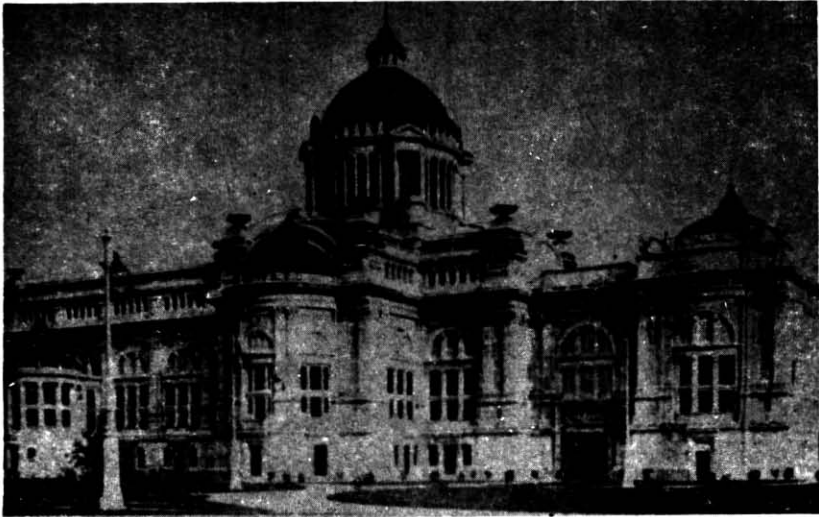
ปัจจุบันใช้เป็นที่ประชุมของรัฐสภา ลักษณะสถาปัตยกรรมเป็นศิลปะแบบอิตาเลียนสมัยเรเนสซองส์สร้างด้วยหินอ่อนจากอิตาลี ยอดโดม (DOME) ด้รับยกย่องจากสถาปนิกว่ามีแบบแปลนแผนผังและรูปทรงได้สัดส่วนดีที่สุด งดงามที่สุด

วัดนิวศรัทธมประวัต ตั้งที่ อ. บางปะอิน จ. พระนครศรีอยุธยา เป็นสถาปัตยกรรมในฝ่ายพระศาสนาที่นับว่าแปลกในคริสตศาสนาของฝรั่งเศสมาก่อสร้างมีรูปแบบศิลปะโบราณ แบบศิลปะเป็นแบบกอสิก เป็นรูปแบบสถาปัตยกรรมที่นิยมสร้างกันตามปราสาทราชวังและวัดในคริสตศาสนา

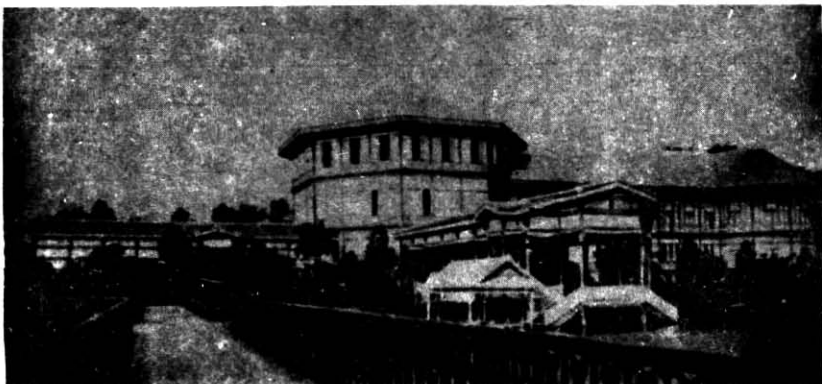
สมัยนั้นนอกจากจะสร้างสถาปัตยกรรมตามแบบศิลปะตะวันตกแล้ว ยังได้สร้างสถาปัตยกรรมตามศิลปะช่างไทยที่มีลักษณะงดงามไว้หลายแห่ง ที่สำคัญได้แก่ **วัดเบญจมบพิตรดุสิตวนาราม** สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ เป็นวัดที่มีลักษณะงดงามมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งพระอุโบสถและพระระเบียงสร้างด้วยหินอ่อนจากอิตาลี มีความงดงามและแปลกกว่าวัดในพระนคร **วัดราชบพิตรสถิตมหาสีมาราม** สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๑๒ เป็นวัดที่สร้างด้วยฝีมือประณีตยิ่ง บานประตูพระอุโบสถที่ทำเป็นลวดลาย

* ที่ตั้งของวัดเบญจมบพิตรนี้ แต่เดิมเป็นวัดโบราณมีชื่อเรียกว่า "วัดแหลม" หรือวัดไทยทอง ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๓ ได้มีเจ้านาย ๕ พระองค์ ทรงร่วมกันปฏิสังขรณ์ แล้วได้รับพระราชทานนามใหม่ในสมัยรัชกาลที่ ๔ ว่า "วัดเบญจมบพิตร" ครั้นถึงรัชกาลที่ ๕ โปรดฯ ให้รื้อแล้วทรงสถาปนาใหม่หมดทั้งพระอาราม ความงามของพระอุโบสถวัดเบญจมบพิตรนี้เป็นที่นิยมยกย่องกันมาก พระอารามสำคัญที่สร้างในสมัยหลัง ๆ ต่อมาลอกเลียนแบบแปลนไปสร้างกันหลายแห่ง เช่น **วัดพระศรีมหาธาตุ** บางเขน **วัดไทยพุทธคยา** ที่อินเดีย เป็นต้น

ประดับมุกรูปเครื่องราชอิสริยาภรณ์ ฝีมือช่างประดับมุกทำได้ยอดเยี่ยมมาก เป็น
 วัดประจำรัชกาลที่ ๕ วัดเทพศิรินทราวาส ซึ่งทรงสร้างอุทิศพระราชทานแด่สมเด็จพระเทพ-
 ศิรินทราบรมราชินี พระราชชนนี ฯลฯ นอกจากนี้พระองค์ยังทรงบูรณะปฏิสังขรณ์ วัด
 ทั้งในกรุงและตามหัวเมือง ที่สำคัญได้แก่ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม ในคราวสมโภช
 ฉลองพระชนมครบ ๑๐๐ ปี วัดมหาธาตุยุวราชรังสฤษฎิ์ วัดมกุฏกษัตริยาราม พระพุทธ-
 บาทสระบุรี วัดสุวรรณดารารามที่พระนครศรีอยุธยา ฯลฯ

พระที่นั่งอนันตสมาคม สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๕

พระที่นั่งวิมานเมฆ พระราชวังดุสิต สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๕

การพัฒนาและการปรับปรุงประเทศในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๖๓)

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๔๕๓-๒๔๖๓) ได้มีการติดต่อกับประเทศตะวันตก สืบต่อจากรัชกาลก่อน ๆ ความเปลี่ยนแปลงในด้านต่าง ๆ นิยมตะวันตกมากขึ้น

ประเพณี-วัฒนธรรม

การศึกษา

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ขยายการศึกษาออกไปกว้างขวางขึ้น ได้แก่

ขยายการศึกษาถึงขั้นอุดมศึกษา โปรดฯ ยกฐานะโรงเรียนข้าราชการพลเรือนขึ้นเป็นจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย มหาวิทยาลัยแห่งแรกของเมืองไทย

ส่งเสริมด้านอาชีวศึกษา โปรดฯ ให้ฝึกพลเมืองให้มีความรู้ในการประกอบอาชีพของตนตามสมควรแก่อัธยาศัย สามารถเลี้ยงตัวเองได้ โดยไม่ต้องรับราชการ

ตั้งโรงเรียนพาณิชยการ แห่งแรกเมื่อ พ.ศ. ๒๔๕๕

ตั้งโรงเรียนเพาะช่าง ขึ้นปี พ.ศ. ๒๔๕๖

โรงเรียนเบญจมราชาลัย เป็นโรงเรียนฝึกหัดสตรี ขึ้นเมื่อปี พ.ศ. ๒๔๕๖ และได้พระราชทานนาม

จัดตั้งการฝึกหัดครูกรรมชั้นประถมขึ้น เมื่อ พ.ศ. ๒๔๖๐

การแต่งกายและการไว้ทรงผม

ในด้านการแต่งกายก็ได้เปลี่ยนแปลงปรับปรุงครั้งใหญ่ โดยเฉพาะการแต่งกายของสตรี ระยะเวลายังคงนุ่งผ้าโจงกระเบนอยู่ ส่วนเสื้อยังใช้ลูกไม้ประดับคอเสื้อลึกลงกว่าเดิม แขนยาวแคบข้อศอก แต่แขนเสื้อไม่พองเหมือนก่อน มีผ้าคาดเอวสีดำ มีผ้าสไบพาดไหล่ รวบตอนหัวไหล่ติดด้วยเข็มกลัดรูปดอกไม้ สวมถุงเท้า

ยาว รองเท้าสั้นสูง ต่อมาก็นิยมนุ่งผ้าขึ้น จากนั้นสตรีเริ่มเปลี่ยนมานุ่งกระโปรงตามแบบในหนังสืออเมริกาที่เข้ามาในสมัยนั้น

ปี ๒๔๖๓ พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้ให้สตรีในราชสำนักไว้ผมยาวเกล้าผมวยหรือผมบ๊อบตามแบบตะวันตก สตรีในสมัยนั้นนิยมไว้ผมยาวกันอย่างแพร่หลาย มีส่วนน้อยที่ยังนิยมผมสั้น ที่เรียกกันในสมัยนั้นว่าทรงซิงเกิ้ล ยกเว้นคนแก่ยังนุ่งโจงกระเบน ผมทรงดอกกระพุ่ม นิยมเครื่องประดับที่เลียนแบบตะวันตก และยังนิยมใช้เครื่องสำอางตะวันตกอีกด้วย

การแต่งกายของผู้ชาย ข้าราชการชายนุ่งโจงกระเบน สวมเสื้อราชปะแตน สวมหมวก ตัดผมแบบยุโรป สวมรองเท้าและถุงเท้า เหมือนในสมัยรัชกาลที่ ๕ การแต่งลำลองนิยมนุ่งกางเกงแพร สวมเสื้อกุยเฮง และยังนิยมตัดผมทรงแม็กซิมิลินเดอร์

การคมนาคม

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ทางด้านการคมนาคมของไทยได้เจริญก้าวหน้ามากยิ่งขึ้น มีการขยายกิจการออกไป คือ

๑. ตั้งกรมรถไฟหลวง เพื่อสะดวกต่อการประสานงานในด้านการรถไฟจึงโปรดให้รวมกิจการรถไฟเดิมแยกออกเป็น ๒ กรม คือ กรมรถไฟสายเหนือกับกรมรถไฟสายใต้

๒. ขยายทางรถไฟ ได้โปรดฯ ให้ขยายทางรถไฟออกไปหลายสาย เช่น

- เส้นทางรถไฟสายเหนือ เปิดเดินได้ถึงเชียงใหม่ เริ่มเมื่อ ๑ มกราคม ๒๔๖๔ ได้เจาะอุโมงค์ลอดเขาขุนตาลด้วย เป็นอุโมงค์รถไฟยาวที่สุดในประเทศไทยด้วย
- สร้างทางรถไฟสายตะวันออก ได้สร้างจากแปดริ้ว จังหวัดฉะเชิงเทรา ถึงอรุณประเทศ

ฯลฯ

๓. สร้างสะพานพระราม ๖ เมื่อ ธันวาคม พ.ศ.๒๔๖๕ ได้โปรดฯ ให้เริ่มสร้างสะพานนี้ขึ้น แต่มาเสร็จในรัชกาลต่อมา คือ ปี พ.ศ.๒๔๖๙

๔. วางรากฐานการคมนาคมทางอากาศ โดยเริ่มมีการก่อตั้งฝ่ายการบินพลเรือน เนื่องจากในสมัยนี้เป็นสมัยที่นานาประเทศได้ตื่นตัวในการบินเป็นอันมาก และยังมีมุ่งหวังนำมาใช้เป็นกำลังในการป้องกันประเทศ ใช้เป็นประโยชน์การคมนาคมทางอากาศอีกด้วย

คลอง

ในสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ไม่ปรากฏหลักฐานว่ามีการขุดคลองเพิ่มเติมขึ้นอีก มีแต่ขุดลอกคลองเดิมที่ตื่นเงินและไม่สะดวกในการเดินเรือ โดยเน้นขุดคลองรอบนอกกรุงเทพฯ คลองที่ขุดได้แก่

ปี พ.ศ.๒๔๕๔ มีการขุดซ่อมคลองบางเขื่อนาง ซึ่งอยู่ฝั่งธนบุรี เขตอำเภอตลิ่งชัน

ปี พ.ศ.๒๔๕๙ มีการขุดคลองบางระเนนใหญ่ และคลองบางมด

ปี พ.ศ.๒๔๖๒ ขุดซ่อมคลองบ้านไทย และคลองวัดโพ เขตอำเภอตลิ่งชัน

ในสมัยรัชกาลที่ ๖ โปรดฯ เน้นในการแก้ปัญหาต่าง ๆ ที่เกี่ยวกับคลอง เช่น ปัญหาการรुकล้าคลอง มีการออกกฎหมาย มีผลบังคับใช้มาตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕ คือพระราชบัญญัติว่าด้วยธรรมเนียมคลอง^๑ และความสกรปรกและตื่นเงินของคลอง อันมาจากการรुकล้าล้าคลอง

ในขณะนั้นรัฐบาลได้เล็งเห็นความสำคัญ เกี่ยวกับการสร้างถนนและการแก้ปัญหาความตื่นเงินของคลองโดยการถมคลอง และสร้างถนนมากขึ้นเรื่อย ๆ เนื่องมาจากการคมนาคมเปลี่ยนจากคลองมาเป็นถนน ถนนมีความสำคัญมากต่อการคมนาคมเป็นอันมาก รัฐบาลในสมัยนั้นได้ถมคลองและสร้างถนนแทน เป็นการแก้ปัญหาความสกรปรกตื่นเงินของคลอง และยังประหยัดในการตัดถนน

^๑ ปิยนาค บุณนาค และคณะ คลองในกรุงเทพฯ หน้า ๑๒๓

^๒ ปิยนาค บุณนาค และคณะ คลองในกรุงเทพฯ หน้า ๑๒๔

ในสมัยรัชกาลที่ ๖ มีการถมคลองในบริเวณที่เป็นใจกลางย่านชุมชน โดยเฉพาะบริเวณที่เป็นแหล่งค้าขายของคนจีน คลองศาลเจ้าใหม่ คลองตรอกเต้า คลองจักรวรรดิ คลองวัดสุทัศน์เทพวราราม คลองวัดทิเรนทร์ คลองวัดสามจีน คลองบ้านดอกไม้ คลองวัดโสมนัส และคลองรามบุตรี นอกนั้นก็ยังคงถมคูริมนถนน เพื่อขยายถนนให้กว้างออกไป เช่น ถนนเพชรบุรี ถนนราชประสงค์ คลองที่ถูกบุกกรุกและกลายเป็นแหล่งชุมชนแออัด คลองมหานาค คลองสามเสน มีการสร้างถนนก็มีการสร้างสะพานข้ามคลอง ก่อระดับสะพานลงเพื่อสะดวกแก่ยานพาหนะ เช่น สะพานหัน สะพานโอสถานนท์ ข้ามคลองรอบกรุง เป็นต้น

สะพาน

ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว มีการพัฒนาการคมนาคมทางบก โปรดฯ ให้สร้างสะพานเพื่ออำนวยความสะดวกในการคมนาคม จึงได้โปรดฯ ทรงสร้างสะพาน ขุด “เจริญ” เพื่อเป็นการเชื่อมถนนเข้าด้วยกัน เมื่อผ่านคลองต่าง ๆ ได้แก่

๑. เจริญรัช ๓๑ ข้ามคลองหลอด สร้างปี พ.ศ.๒๔๕๔
๒. เจริญราชบุรี ๓๒ ข้ามคลองมหานาค เชื่อมถนนกรุงเกษม
๓. เจริญพาสณ์ ๓๓ ข้ามคลองบางกอกใหญ่ เชื่อมถนนอิสรภาพ
๔. เจริญศรี ๓๔ ข้ามคลองหลอด หน้าวัดศิริมัตถาราม
๕. เจริญทัศน์ ๓๕ ข้ามคลองวัดสุทัศน์ฯ เชื่อมถนนบำรุงเมือง
๖. เจริญสวัสดิ์ ๓๖ ข้ามคลองผดุงกรุงเกษม เชื่อมถนนพระรามสี่

นอกจากนี้ยังมีสะพานต่างๆ ที่สร้างในสมัยนี้อีก คือ

๑. สะพานอรุพงษ์ ข้ามคลองริมถนนเพชรบุรี เชื่อมถนนพระรามหก
๒. สะพานราชเทวี ข้ามคลองริมถนนเพชรบุรี เชื่อมถนนพญาไท
๓. สะพานข้างโรงสี ข้ามคลองหลอด เชื่อมถนนปลายทางด่วน

ทิศตะวันตก

๔. สะพานอุบลรัตน์ ข้ามคลองหลอด เชื่อมถนนบำรุงเมืองด้านทิศ

ตะวันตก

๕. สะพานมอญ ข้ามคลองหลอด หลังวัดราชบพิธ

๖. สะพานหนู ข้ามคลองหลอด หน้าวัดราชประดิษฐ์
๗. สะพานมหาตไทยอุทิศ (สะพานร้องไห้) ข้ามคลองมหานาค
๘. สะพานเสาวณีย์ ข้ามคลองริมทางรถไฟสายเหนือ เขื่อนถนนศรีอยุธยา
๙. สะพานพระราชวังสวนจิตรลดา ข้ามคูรอบสวนจิตรลดา

ต่อมาความเจริญได้มีมากขึ้น ทั้งฝั่งพระนคร และฝั่งธนบุรี จำเป็นต้องสร้างสะพานข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา เพื่อเชื่อมระหว่างฝั่งพระนครและฝั่งธนบุรี คือ สะพานพระรามหก

สถาปัตยกรรม

รัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ.๒๔๕๓-๒๔๖๘) เรียกได้ว่าเป็นยุคแห่งการฟื้นฟูศิลปะ การก่อสร้างแบบไทย สถาปัตยกรรมที่สร้างขึ้นในรัชกาลที่ ๖ มีดังนี้

หอประชุมโรงเรียนวชิราวุธวิทยาลัย ซึ่งการสร้างตามแบบศิลปะไทย มีรูปทรงและลักษณะคล้ายวัด ส่วนหลังคา หน้าจั่ว ซ่อฟ้า หน้าต่าง ฯลฯ มีลักษณะแบบอย่างไทย นับได้ว่าเป็นครั้งแรกที่นำเอาแบบอย่างศิลปะไทยมาใช้กับอาคารที่มีลักษณะมากขึ้น

อนุสาวรีย์ทหารอาสา เป็นสถาปัตยกรรมรับอิทธิพลมาจาก พระสถูปในสมัยศรีวิชัย ได้ดัดแปลงใหม่ให้เหมาะกับสมัยใหม่

พระราชวังพญาไท อาคารแบบอย่างตะวันตก ปัจจุบันนี้เป็นที่ทำการของโรงพยาบาลพระมงกุฎเกล้า

รัชกาลนี้ไม่โปรดฯ สร้างวัด ดังที่ปฏิบัติสืบต่อกันมา แต่โปรดให้สร้างโรงเรียนแทน เพราะรัชกาลก่อน ๆ ได้สร้างวัดเป็นจำนวนมากแล้ว พระองค์จึงมุ่งเน้นในด้านการบูรณะปฏิสังขรณ์ วัดที่สำคัญ ๆ ในกรุงเทพฯ เช่น วัดพระศรีรัตนศาสดาราม วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม วัดบรมนิวาส วัดบวรนิเวศวิหาร เป็นต้น

สภาพทั่วไปของการตั้งแหล่งที่พักอาศัย

ในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว ได้มีการกำหนดเขตสุขาภิบาล อันเป็นเขตที่มีการควบคุมการก่อสร้างอาคาร ถนน ล้ำคลอง และ

ควบคุมการรักษาความสะอาดในเขตที่มีผู้คนอยู่หนาแน่นในกรุงเทพฯ สืบต่อจากรัชกาลที่ ๕ ดังรายละเอียดต่อไปนี้

บริเวณใจกลางพระนคร จากริมแม่น้ำเจ้าพระยามุ่งตะวันออกถึงคลองผดุงกรุงเกษม*

เป็นบริเวณเขตสุขาภิบาล ๑ จากแม่น้ำเจ้าพระยาไปจรดคลองผดุงกรุงเกษมอันเป็นเขตใจกลางพระนคร อาคารที่อยู่ในบริเวณนี้ นอกจากพระบรมมหาราชวัง วังเจ้านายต่าง ๆ วัด และสถานที่ราชการ สถานที่พักผ่อนหย่อนใจ บ้านเรือนขุนนาง ข้าราชการ และราษฎร ซึ่งเคยตั้งบ้านเรือนอยู่ตั้งแต่ครั้งสมัยรัตนโกสินทร์ตอนต้น

บริเวณนอกเขตพระนครทางด้านเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือ*

เป็นแนวเขตสุขาภิบาล ๒ เขตทางด้านเหนือและตะวันออกเฉียงเหนือของเมืองเก่า คือบริเวณสวนดุสิต คลองสามเสน และทุ่งพญาไท เป็นชานพระนครส่วนใหญ่เป็นที่นา บ้านเรือนราษฎรไม่หนาแน่น มีวังเจ้านายและบ้านเรือนขุนนาง ข้าราชการมาตั้งอยู่

บริเวณนอกเขตพระนครทางด้านตะวันออก*

เป็นแนวเขตสุขาภิบาล ๓ ติดคลองผดุงกรุงเกษม ด้านตะวันออกของตัวเมืองทางด้านปทุมวันแนวคลองแสนแสบมาจรดถนนหัวลำโพงใน-นอก

บริเวณนอกเขตพระนครทางด้านใต้*

เป็นแนวเขตสุขาภิบาล ๔ ทางด้านใต้ และแถบล่างของตัวเมืองได้แก่บริเวณบางรัก สีพระยา สุรวงศ์ สีลม สาทร ทุ่งมหาเมฆ และบางคอแหลม

เป็นย่านที่ตั้ง ห้างร้าน ที่อยู่อาศัยของชาวต่างประเทศ สถานที่ตั้งกงสุลกอนนเจริญกรุง และสุรวงศ์เป็นย่านธุรกิจของชาวตะวันตกและชาวจีน

บริเวณริมแม่น้ำเจ้าพระยามุ่งตะวันตก (ฝั่งธนบุรี) และริมคลองในฝั่งธนบุรี*

เป็นแนวเขตสุขาภิบาล ๕ ตั้งแต่บริเวณแม่น้ำเจ้าพระยามุ่งตะวันตกคือฝั่งธนบุรี ผู้ที่ตั้งเรือนอาศัยอยู่มักเป็นคนเก่าแก่เคยอยู่ดั้งเดิมตั้งแต่สมัยรัชกาลที่ ๕

* มุสดี ทิพทัส และคณะ บ้านในกรุงเทพฯ

รัชกาลพระบาทสมเด็จพระปกเกล้าเจ้าอยู่หัว

ประเพณี-วัฒนธรรม

การแต่งกายและการไว้ทรงผม

สตรี การแต่งกายสมัยนี้ทั้งเจ้านายและพลเมืองทั่วไป มีลักษณะคล้ายปัจจุบันมาก แต่รูปแบบหรือสไตล์ไม่หลากหลายเท่า คือ มีการนุ่งผ้าถุงสำเร็จ สวมเสื้อผ้าหลวมไม่รัดรูป ตกแต่งด้วยโบระบายเหมือนอย่างของฝรั่ง เลิกสะพายแพรปัก เริ่มนุ่งกระโปรงกันอย่างประปราย ทั้งแบบ ๔ ตะเข็บและ ๖ ตะเข็บ ส่วนทรงผมนิยมปล้อยยาวประป่า เริ่มตัดผมเป็นลอน

ผู้ชาย ผู้ชายที่รับราชการ ยังคงนิยมแต่งกายแบบเดิม คือนุ่งผ้าโจงกระเบน สวมเสื้อราชปะแตน สวมถุงเท้า รองเท้า สวมหมวกสักหลาดมีปีกหรือหมวกกะโล่ เป็นการแต่งกายตามปกติสำหรับไปงานพิธีหรืองานราชการ ถ้าไปต่างประเทศนิยมใส่เสื้อคอแบะ นุ่งกางเกงแบบชาวตะวันตก ส่วนราษฎรทั่วไปยังคงนุ่งโจงกระเบนหรือสวมกางเกงแพร สวมเสื้อธรรมดา และไม่นิยมสวมรองเท้า

หลังจากมีการเปลี่ยนแปลงการปกครอง ในปี พ.ศ.๒๔๗๕ ได้มีการตราพระราชบัญญัติการแต่งกายข้าราชการพลเรือน ให้เลิกสวมเครื่องแบบ อย่างเก่าเด็ดขาด กำหนดให้ข้าราชการแต่งกายแบบสากลเหมือนปัจจุบัน ราษฎรทั่วไปจึงหันมาเลียนแบบนุ่งกางเกงขายาวมาจนตราบเท่าทุกวันนี้

การศึกษา

สมัยนี้ทรงสถาปนาราชบัณฑิตยสภาขึ้นทำนุบำรุงส่งเสริมศิลปวิทยา ด้วยการจัดตั้งพิพิธภัณฑ์สถานแห่งชาติขึ้นเมื่อพุทธศักราช ๒๔๖๙ เพื่อเป็นที่รวบรวมเก็บรักษาโบราณวัตถุและศิลปวัตถุต่าง ๆ อันจะให้ประโยชน์แก่มหาชนในการศึกษาหาความรู้ และให้เป็นเกียรติยศแก่บ้านเมือง นอกจากนั้นยังได้สละพระราชทรัพย์ส่วนพระองค์ ให้ราชบัณฑิตยสภาจัดการประกวดแต่งหนังสือแสดงพระพุทธศาสนาสำหรับสอนเด็กขึ้นตั้งแต่พุทธศักราช ๒๔๗๑ เพื่อแก้ไขให้เด็กได้มีโอกาสรู้จักคุณธรรมเป็นนิสัยแต่ยังเยาว์ พระราชกรณียกิจเกี่ยวกับการศึกษาอีก

ประการหนึ่งคือ พระราชทานทรัพย์สินส่วนพระองค์ให้กระทรวงธรรมการดำเนินการ
สรรหานักเรียน เข้ารับพระราชทานทุนเล่าเรียนสำหรับวิชาวิทยาศาสตร์ในต่างประเทศ
ปีละหนึ่งทุน โดยให้ออกาศศึกษาเป็นเวลาถึงคนละ ๕ ปี

สถาปัตยกรรม

สถาปัตยกรรมสมัยนี้มีอิทธิพลศิลปะช่างแบบตะวันตกสืบทอดมาแต่ครั้ง
รัชกาลที่ ๕ นิยมใช้วัสดุและเครื่องมือแบบชาวตะวันตกจากต่างประเทศ เพราะ
มีความสะดวกรวดเร็ว และราคาย่อมเยา จึงได้มีการดัดแปลงสถาปัตยกรรมไทย
ปรับปรุงให้เข้ากับอุปกรณ์การก่อสร้างเหล่านี้ เป็นต้นว่าเครื่องตกแต่งและบัวต่าง ๆ
สถาปนิกได้พยายามออกแบบใหม่ โดยปรับให้เข้ากับคอนกรีต ฉะนั้นการประดับ
กระจกและการลงรักปิดทอง ตลอดจนลวดลายต่าง ๆ จึงหายไป คงไว้แต่ลักษณะ
ของศิลปะไทยอย่างหยาบ ๆ ทั้งนี้ก็เพื่อให้เหมาะสมกับสภาพการณ์ในสมัยนั้น ซึ่ง
ต้องการความสะดวกรวดเร็ว ประหยัด และมุ่งประโยชน์ทางใช้สอยเป็นสำคัญ
เพราะสภาวะการณ์ของบ้านเมืองในรัชกาลนี้กำลังประสบกับปัญหาเศรษฐกิจ ตกต่ำ
อย่างหนัก มีการตัดทอนรายจ่ายงบประมาณประเทศลงมาก รวมทั้งสิ่งก่อสร้างทั้ง
หลายในรัชกาลนี้ อีกทั้งต้องประสบกับภาวะยุ่งยากทางการเมืองอยู่ตลอดเวลา
ในที่สุดพระองค์ต้องสละราชสมบัติเสด็จไปอยู่ประเทศอังกฤษ ด้วยเหตุนี้จึงมีสิ่ง
ก่อสร้างการบูรณะปฏิสังขรณ์วัดต่าง ๆ เกิดขึ้นน้อยมากในสมัยของพระองค์ สิ่ง

๑. สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ สำนักเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, พระราชกรณียกิจ
กับการพัฒนากรุงรัตนโกสินทร์ (พระนคร : โรงพิมพ์รุ่งศิลป์การพิมพ์, ๒๕๒๗) หน้า ๗๘

๒. สภาวะเศรษฐกิจตกต่ำเริ่มมีมาแต่ครั้งรัชกาลที่ ๖ ภายในพระราชสำนักมีการใช้จ่ายอย่าง
ฟุ่มเฟือยจนกระทั่งกระทรวงพระคลังมหาสมบัติต้องถวายเงินเพิ่มมากขึ้นในพระคลังข้างที่
นอกจากนี้ประเทศไทยยังต้องเผชิญกับสภาพเศรษฐกิจตกต่ำทั่วโลก เริ่มแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๒
เป็นต้นมา ในปี พ.ศ. ๒๔๗๔-๒๔๗๕ รายได้ของแผ่นดินยังขาดดุลอยู่ถึง ๘,๕๓๕,๘๙๐
บาท

(โครงการจัดพิมพ์หนังสือและตำราประกอบการเรียนจากวิทยาลัย ของบัณฑิตวิทยาลัย
จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๐ ทศวรรษรัตนโกสินทร์ (พระนคร โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์,
๒๕๒๕), หน้า ๑๕๒-๑๕๓)

ก่อสร้างที่พระองค์โปรด ฯ ให้สร้างได้แก่ พระราชวังโลกกัณฑ์ ที่หัวหิน สะพานพระพุทธรยอดฟ้า (สะพานปฐมราชานุสรณ์) ส่วนวัดที่โปรดฯ ให้บูรณะปฏิสังขรณ์ คือ วัดพระศรีรัตนศาสดาราม โปรดให้บูรณะปฏิสังขรณ์ครั้งใหญ่ทั่วทั้งพระอาราม ในคราวฉลองพระนครรอบ ๑๕๐ ปี เมื่อปี พ.ศ. ๒๔๗๕ วัดพระปฐมเจดีย์โปรดให้สร้างพระอุโบสถที่ค้างมาแต่รัชกาลที่ ๖ ฯลฯ ส่วนสถาปัตยกรรมแบบตะวันตกที่สำคัญที่ได้รับยกย่องเป็นชิ้นเอก ซึ่งเกิดขึ้นในสมัยนี้คือ ศาลาเฉลิมกรุง

รัชกาลที่ ๗ กับการเปลี่ยนแปลงการปกครอง

การที่ประเทศไทยนำการปกครองตามระบอบประชาธิปไตยมาใช้จนทุกวันนี้ มีสาเหตุหลายอย่างที่เป็พื้นฐานความคิดก่อให้เกิดการเปลี่ยนแปลง ดังนี้

๑. ผลกระทบจากการส่งนักเรียนไปศึกษาต่อยังต่างประเทศ แต่ครั้งรัชกาลที่ ๕ เป็นต้นมา มีการส่งนักเรียนไปทั้งสิ้น ๒๐๖ คน สมัยรัชกาลที่ ๖ มีประมาณ ๓๐๓ คน พอถึงสมัยรัชกาลที่ ๗ จำนวนนักเรียนได้ลดจำนวนลง เนื่องจากเกิดภาวะเศรษฐกิจตกต่ำ นักเรียนรุ่นใหม่ที่ส่งให้ไปเรียนยังต่างประเทศต่างพากันนิยมชมชอบลัทธิเสรีนิยม และระบอบประชาธิปไตยของชาติตะวันตกต่างมองเห็นความล้มเหลวในการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราช ซึ่งอำนาจการปกครองตกอยู่กับบุคคลเพียงคนเดียว ทำให้ความเจริญรุ่งเรืองของประเทศก้าวไปช้าและไม่ทันกับความเจริญและการเปลี่ยนแปลงอย่างรวดเร็วของโลก กลุ่มคนหนุ่มรุ่นใหม่ที่ต่างเชื่อมั่นว่า การนำเอารูปแบบการปกครองแบบใหม่มาใช้แทน ประเทศชาติจะเจริญก้าวหน้าไม่ทันกับความเปลี่ยนแปลงเติบโตของโลกได้อย่างรวดเร็ว เช่นเดียวกับอารยประเทศที่ใช้การปกครองระบอบใหม่

๒. ความล้มเหลวในนโยบายการแก้ไขสภาวะการณ์ทางเศรษฐกิจของรัฐบาล ในระบอบสมบูรณาญาสิทธิราช เช่นนโยบายการตัดทอนรายจ่ายหลายครั้งหลายหน การเพิ่มภาษีต่าง ๆ ในภาวะทุกข์ยากของประชาชนในขณะนั้น และการปลดข้าราชการบางส่วนออกเป็นจำนวนมาก

๓. การกระทบกระทั่งเป็นการส่วนตัวระหว่างพระราชวงศ์ และกลุ่มผู้นำการเปลี่ยนแปลงการปกครองที่เริ่มมีและเห็นชัดขึ้น ความไม่พอใจในพระราชวงศ์ชั้นสูง เสวยอำนาจและตำแหน่งเหนือกว่า และการแตกแยกความคิดใน

การปรับปรุงกองทัพไทย ทำให้กลุ่มทหารที่ทำการเปลี่ยนแปลงการปกครองเข้ากันไม่ได้กับพระราชวงศ์ชั้นสูง

จากตัวอย่างของสาเหตุดังที่ยกมากล่าวนี้ ก่อให้เกิดการรวมตัวของ “คณะราษฎร” ทำการปฏิวัติเปลี่ยนแปลงการปกครองแบบสมบูรณาญาสิทธิราชมาเป็นระบอบประชาธิปไตย มีพระมหากษัตริย์เป็นประมุข ปกครองประเทศภายใต้รัฐธรรมนูญ ซึ่งเป็นกฎหมายสูงสุดของประเทศ เมื่อวันที่ ๒๔ มิถุนายน พ.ศ. ๒๔๗๕ (เสด็จไปอยู่ประเทศอังกฤษและสวรรคตที่นั่น) มีการกำหนดรูปแบบกระบวนการปกครองและขอบเขตของอำนาจและความรับผิดชอบขององค์การทางการเมืองการปกครองของรัฐบาล รวมทั้งได้กำหนดหลักประกันสิทธิและเสรีภาพของประชาชนด้วย ซึ่งไม่เคยมีในสมัยราชาธิปไตย

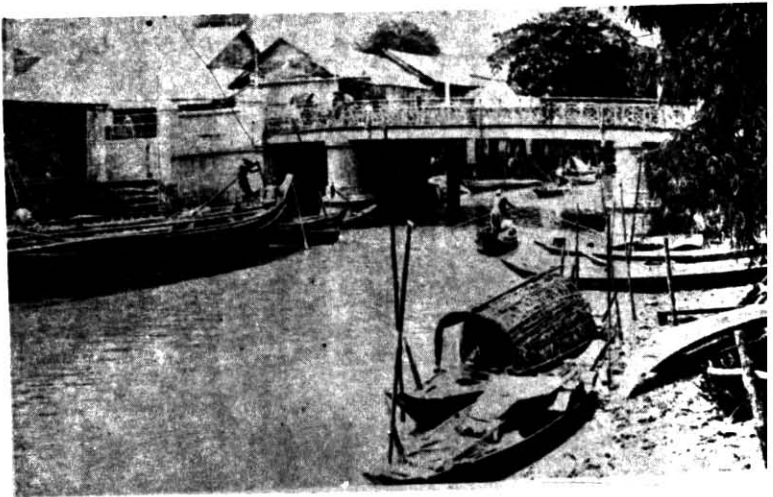
จากผลของการเปลี่ยนแปลงการปกครองนี้เอง ส่งผลกระทบต่อแนวนโยบายการบริหารประเทศชาติหลายด้าน เช่น ด้านเศรษฐกิจ การเมือง ขนบธรรมเนียม ประเพณี วัฒนธรรมต่าง ๆ ฯลฯ ทำให้ประเทศชาติได้รับการปรับปรุงพัฒนาก้าวไกลอย่างรวดเร็ว การดำเนินชีวิตขั้นพื้นฐานของประชาชนได้รับความสะดวกสบายขึ้นมากด้วยเทคโนโลยีอันทันสมัยที่หลังไหลเข้ามาอย่างไม่หยุดยั้งตามการเจริญเติบโตของกรุงเทพฯ เช่นการคมนาคม การขนส่ง มีทั้งความเร็วและประหยัด สิ่งอำนวยความสะดวกในรูปแบบต่าง ๆ การรักษาพยาบาล เป็นต้น ซึ่งมีผลสืบเนื่องแต่นั้นเป็นต้นมา

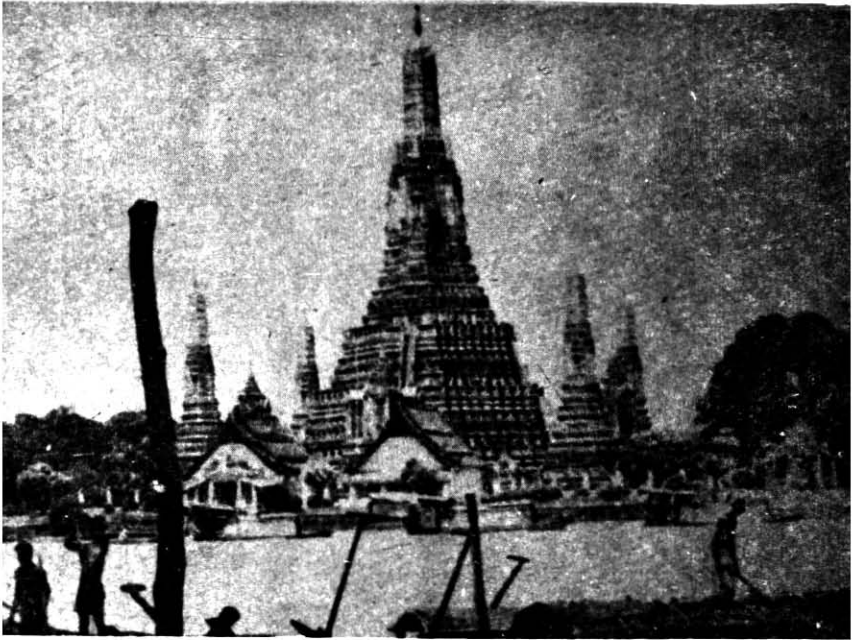
ถนนเยาวราชในสมัยรัชกาลที่ ๗

ถนนเจริญกรุง

สะพานดำรงสถิตย์ ข้างประตูสามยอด

ท่าเรือที่ท่าเตียน ริมแม่น้ำเจ้าพระยา ช้างพระบรมมหาราชวัง

แม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณท่าเรือวัดอรุณราชวราราม ซ้ำมไปท่าเตียน

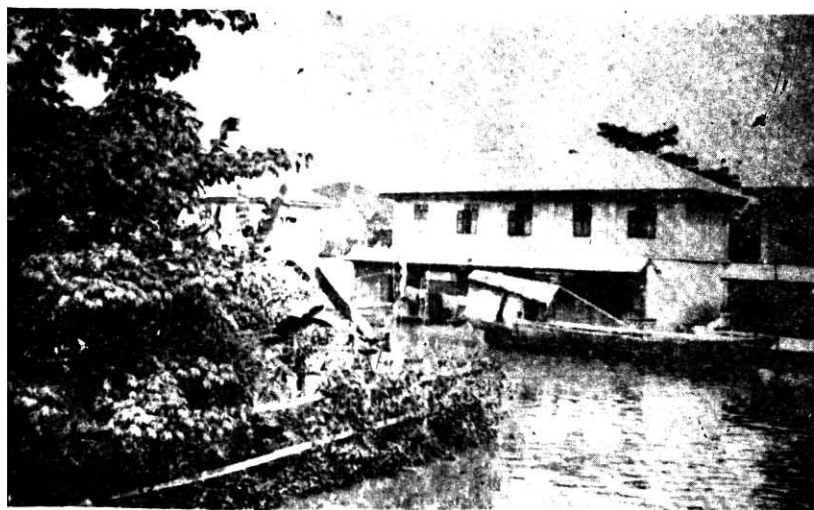
บ้านเรือนริมน้ำ และการคมนาคมทางน้ำ โดยใช้เรือแพในสมัยรัชกาลที่ ๕ - รัชกาลที่ ๗

คลองบางกอกใหญ่สมัยรัชกาลที่ ๕-๖

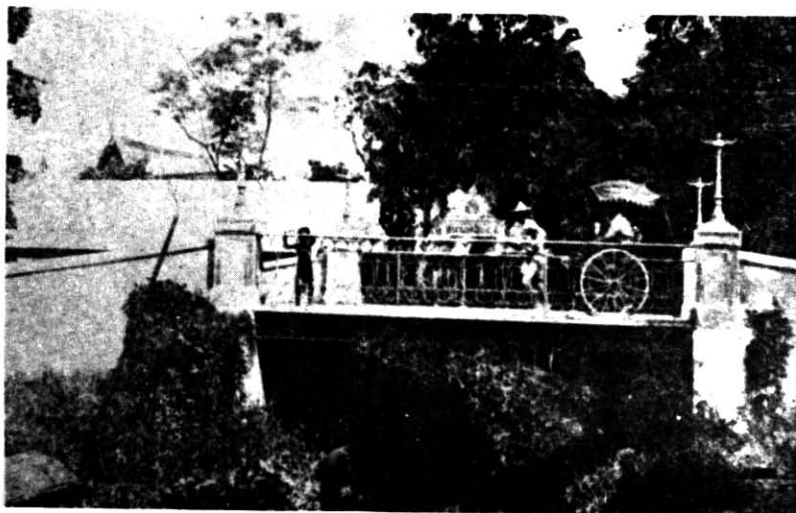
คลองมหาตศ

คลองพลอดต่อกับคลองสะพานหัน

คดองบางลำพู มองจากเจดีย์ภูเขาทอง ในสมัยรัชกาลที่ ๖ พ.ศ. ๒๔๖๘

สะพานเฉลิมยศ ๔๔ สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๒ ที่ถนนวรจักร ข้ามคลองวัดพิเรนทร์

การทำมาหากินของคนกรุงเทพฯ แต่เดิม

การทอผ้าขึ้นใช้เองในบ้านเรือนของคนกรุงเทพฯ

การเรียนหนังสือของเด็กชายไทยสมัยโบราณ

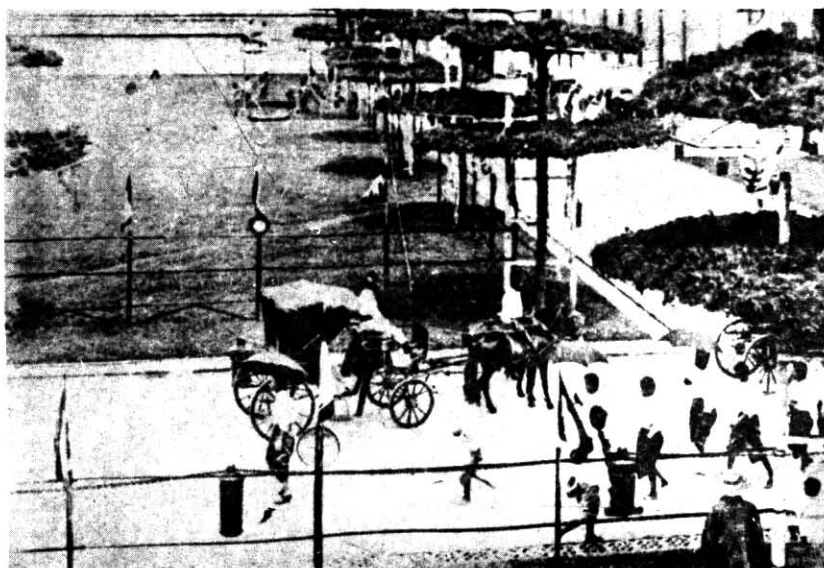
พิธีเปิดเดินรถรางครั้งแรกในกรุงเทพฯ สมัยรัชกาลที่ ๕

รถรางที่ใช้สมัยรัชกาลที่ ๕

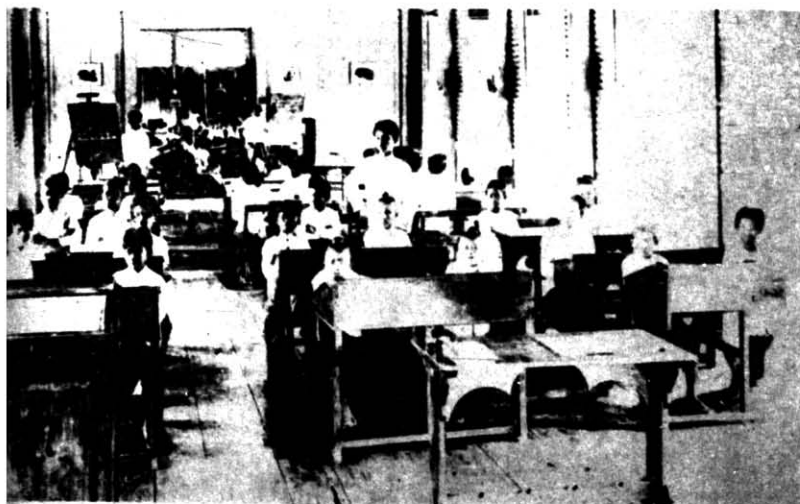

รถม้าที่ใช้ในสมัยรัชกาลที่ ๔

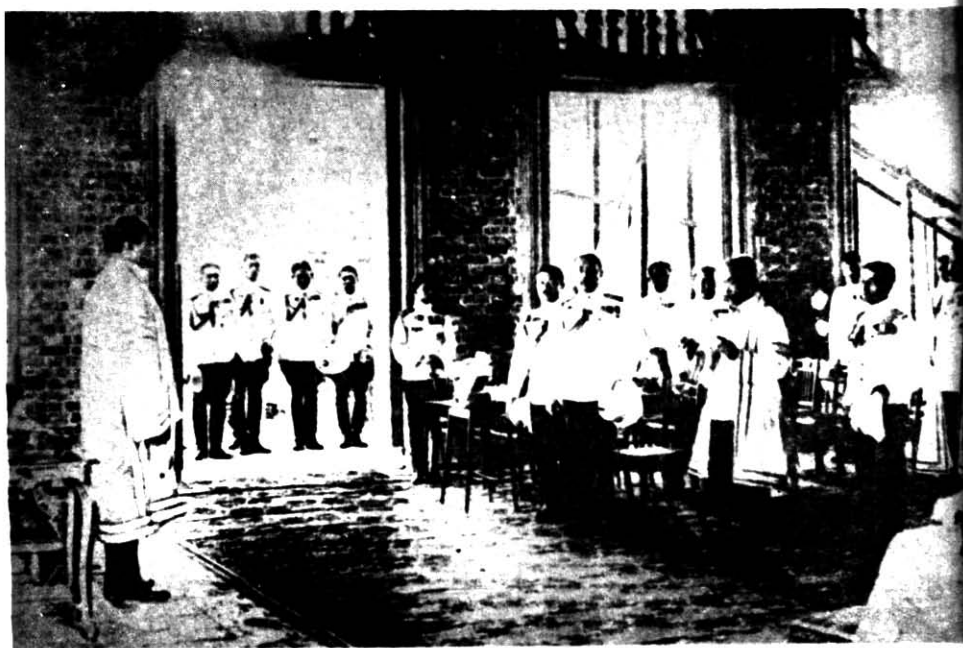

โรงเรียนสวนนอก ตั้งอยู่ด้านนอกกำแพงสวนดุสิต เป็นสถานที่ศึกษาสำหรับเด็กผู้หญิง

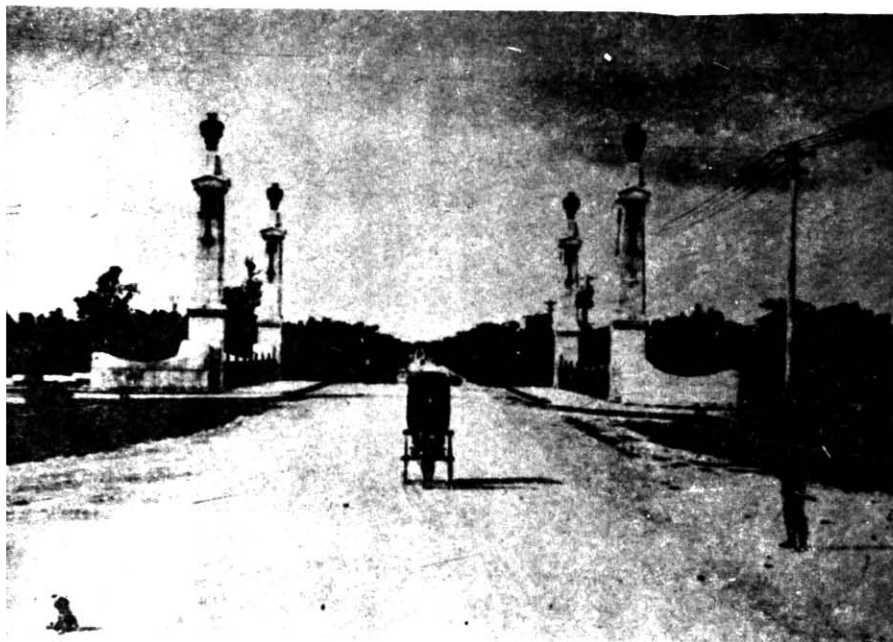
การเรียนหนังสือของเด็กผู้ชายในสมัยรัชกาลที่ ๕

พระบาทสมเด็จพระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัว เสด็จพระราชดำเนินก่อนพระฤกษ์ โรงเรียนข้าราชการพลเรือน เมื่อวันที่ ๓ มกราคม ๒๔๕๘

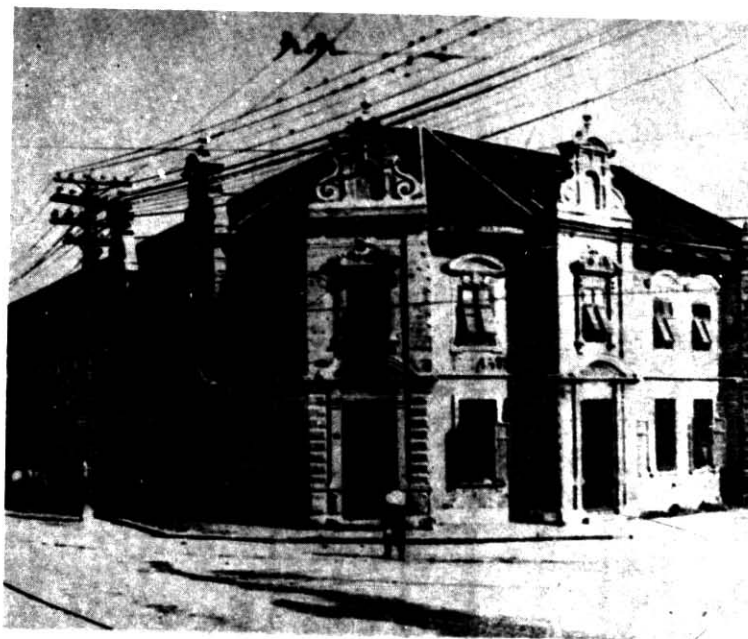
ศาลาเฉลิมกรุง ซึ่งเป็นโรงภาพยนตร์แห่งแรก

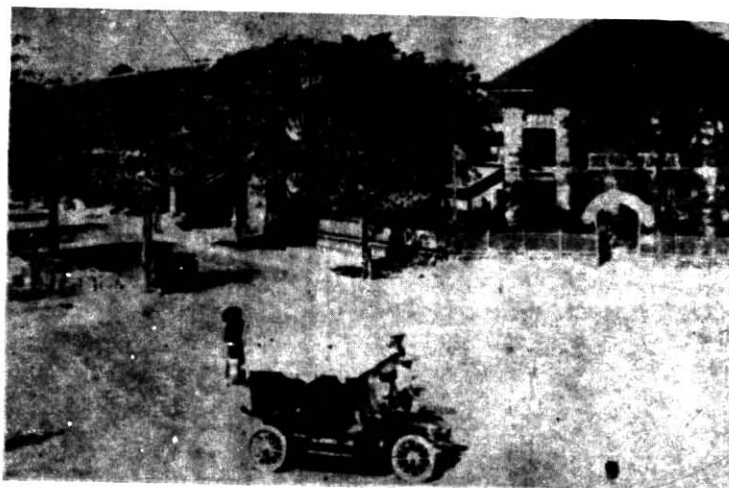
สะพานมัยวานรังสรรค์ เป็นสะพานที่สร้างพร้อมกับถนนราชดำเนิน ข้ามคลองผดุงกรุงเกษม

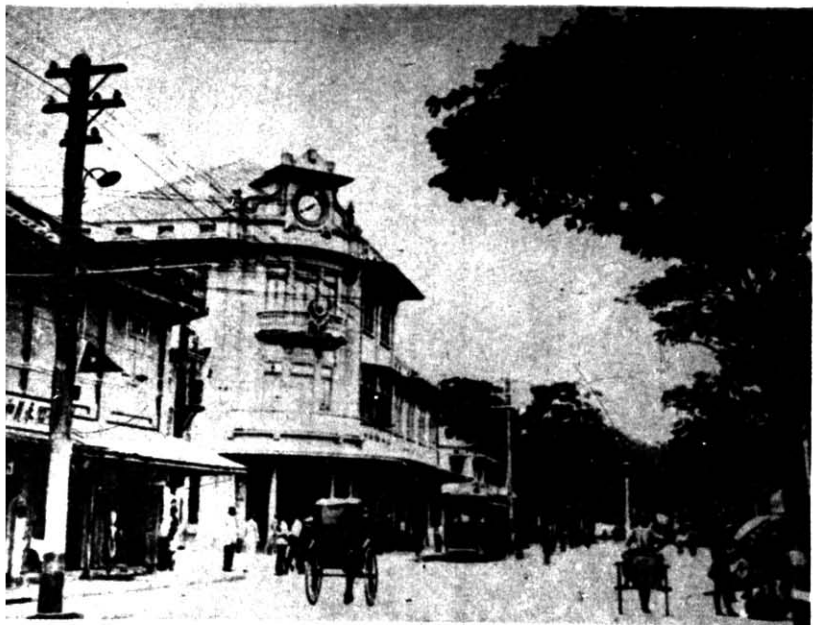
สะพานผ่านพิภพลีลา รัชกาลที่ ๕ โปรดฯ ให้สร้างเมื่อ พ.ศ. ๒๔๔๔ เพื่อเชื่อมถนนราชดำเนิน
ในกับถนนราชดำเนินกลาง

ห้างจอห์น แชมตัน ปัจจุบันยังคงมีอยู่ ตั้งอยู่ริมถนนอัษฎางค์ เชียงสะพานอุบลราชธานี
ข้างคลองหลอด

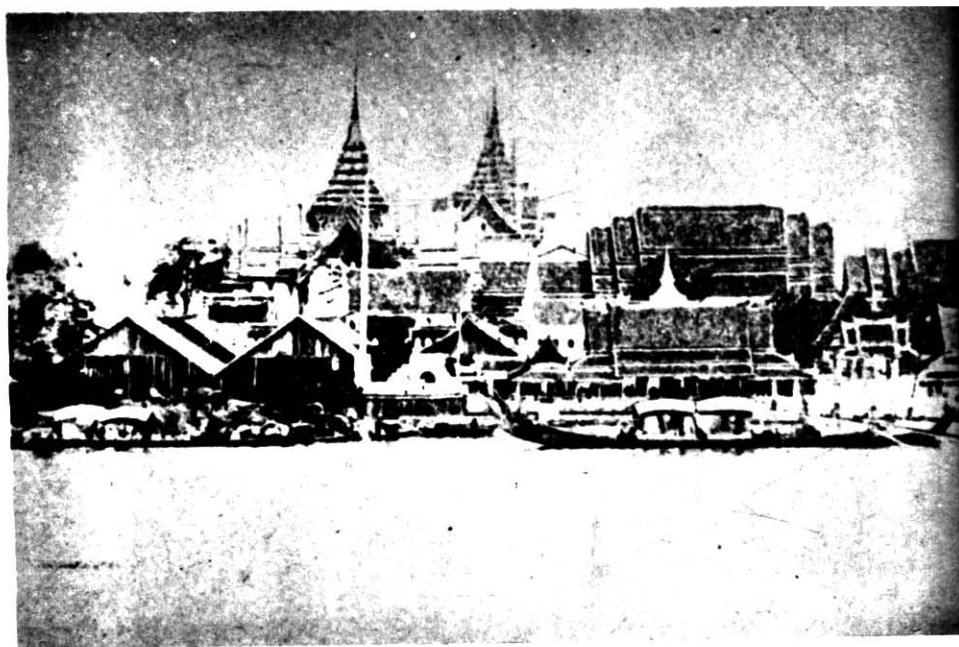
ห้างขายยาที่สี่กั๊กพระยาภิรมย์

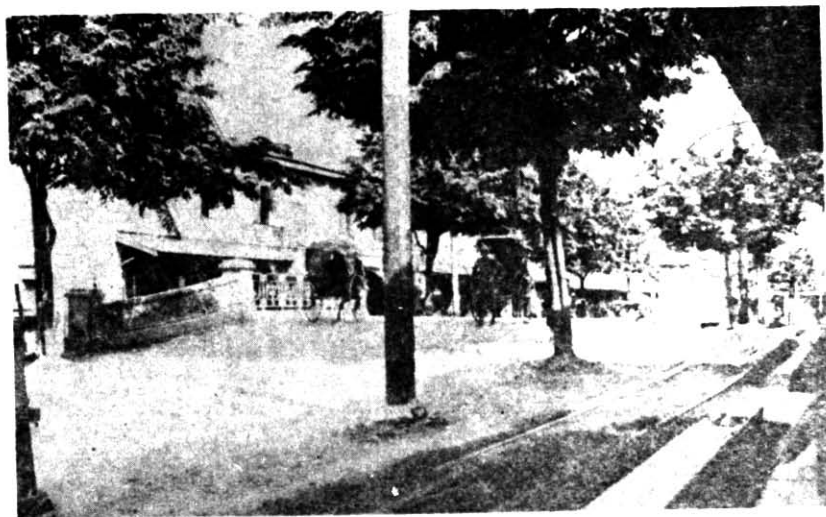
ห้าง เอส เอ บี ในสมัยรัชกาลที่ ๖

ภายในห้างสรรพสินค้า ในสมัยรัชกาลที่ ๔

พระราชวรวิหาร สมัยรัชกาลที่ ๔ เห็นพระที่นั่งของเดิมยังอยู่

สะพานเฉลิมเวียง ๔๖ ที่ถนนเยาวราช สร้างในปี พ.ศ. ๒๔๓๔-๒๔๔๓

สมเด็จพระศรีพัชรินทราบรมราชินีนาถ พระบรมราชชนนีพันปีหลวง ในสมัยรัชกาลที่ ๕

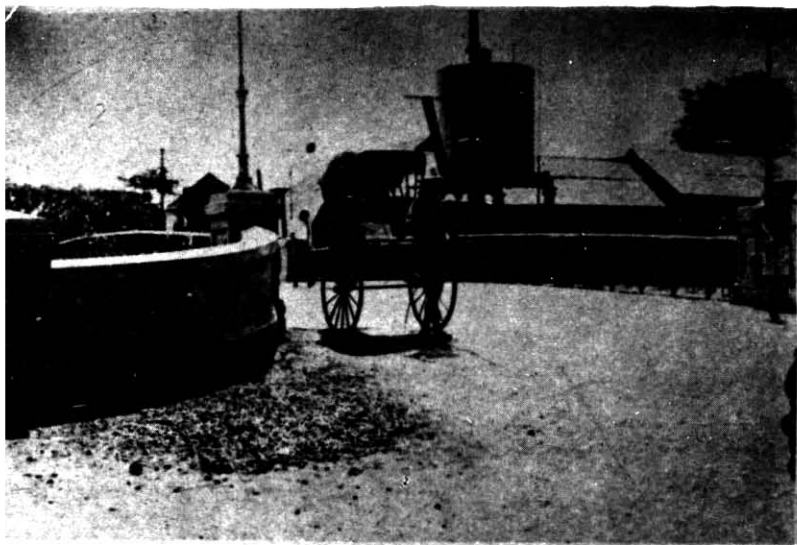

การแต่งกายและไว้ทรงผมของข้าราชการสมัยรัชกาลที่ ๔ และ ๕

การฝึกหัดของกุลสตรีในวัง สมัยรัชกาลที่ ๔

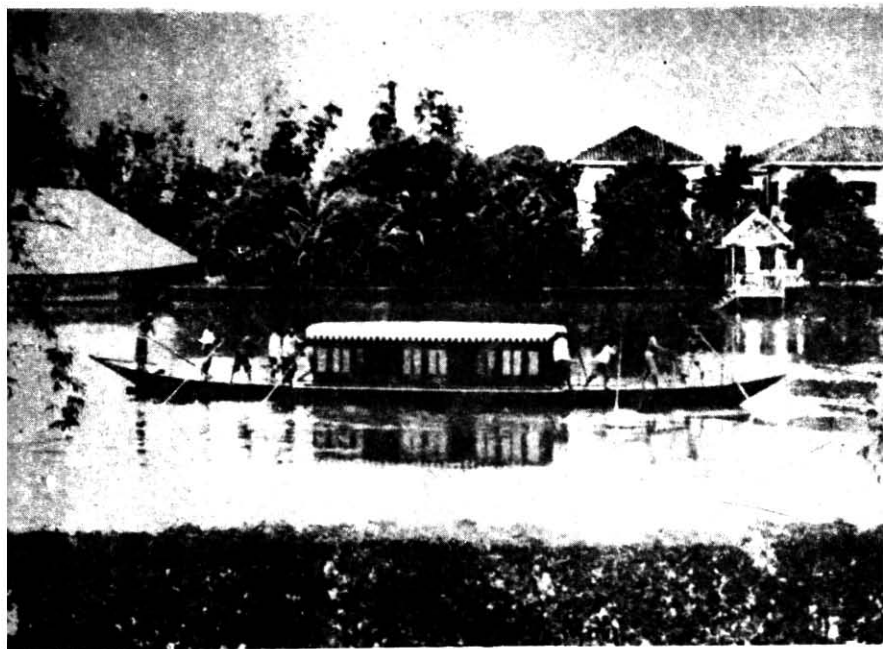
การไว้ผมบิก และการแต่งกายของสตรีในรัชกาลที่ ๔

ภาพ เป็นพาหนะที่พระยาโชฎึกราชเศรษฐี (พุก) นำเข้ามาใช้ในกรุงเทพฯ ในสมัยรัชกาลที่ ๕ เป็นสาเหตุทำให้เกิด "พระราชนิพนธ์ติดรถคนโกสินทร์ศก ๑๒๐"

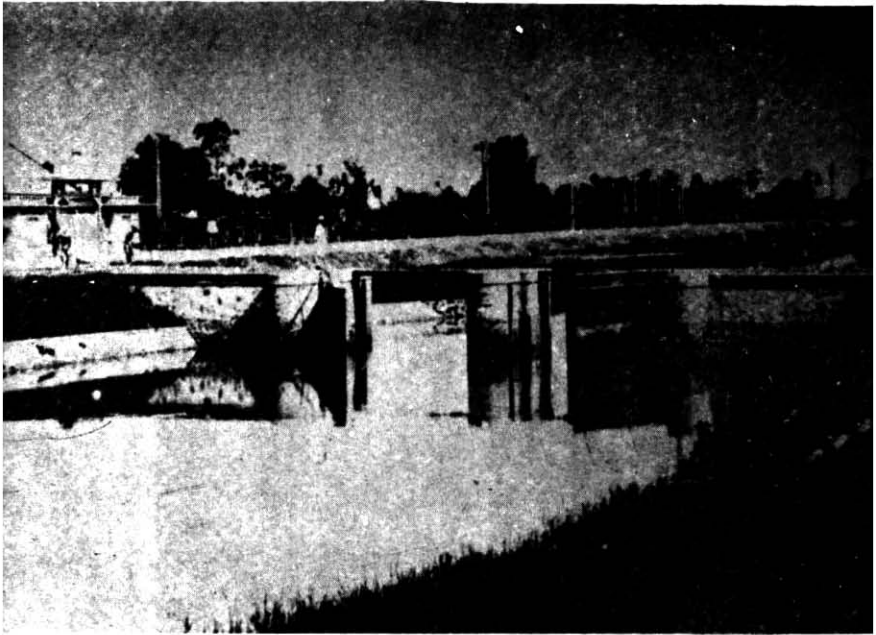
ถนนมหาชัยและรถลากที่ใช้ในสมัยรัชกาลที่ ๕

เรือเปิดแก่งสี่แจวรับส่งคนโดยสารตั้งแต่ พ.ศ. ๒๔๘๗ เริ่มใช้สมัยรัชกาลที่ ๙

เรือใบที่ใช้ขนส่งข้าวไปตามแม่น้ำในสมัยรัชกาลที่ ๙

ประตุนระบายน้ำที่สามเสน สำหรับระบายน้ำไปที่สูบน้ำเพื่อทำน้ำประปา

รถจักรยานเป็นสิ่งแปลกใหม่จากยุโรป เป็นที่นิยมของประชาชนในสมัยรัชกาลที่ ๕

สถานทูตฝรั่งเศส สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๔

บ้านกงศุลอังกฤษ สร้างขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๔

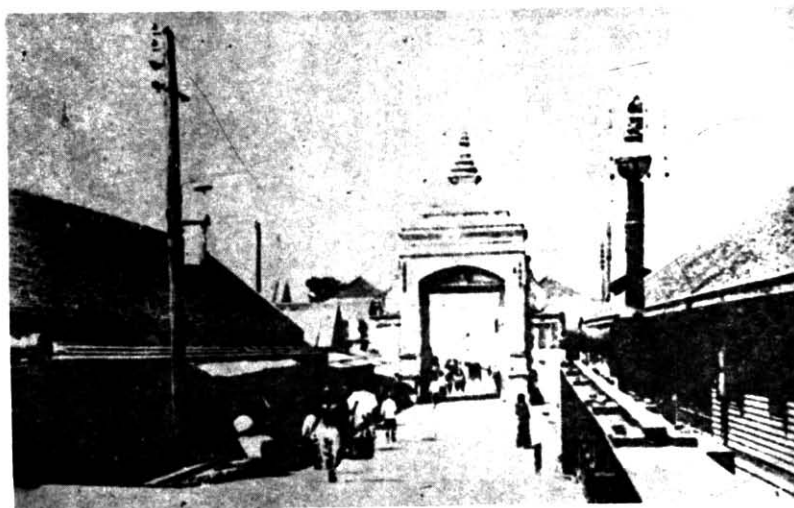

น้ำท่วมกรุงเทพฯ เมื่อ พ.ศ. ๒๔๘๔

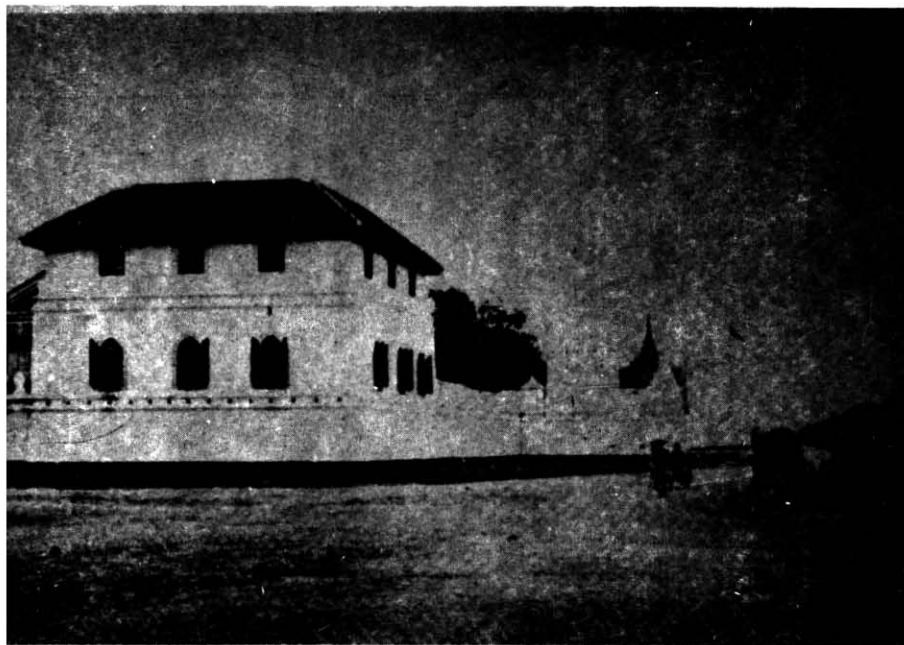

ป้อมมหากาฬ

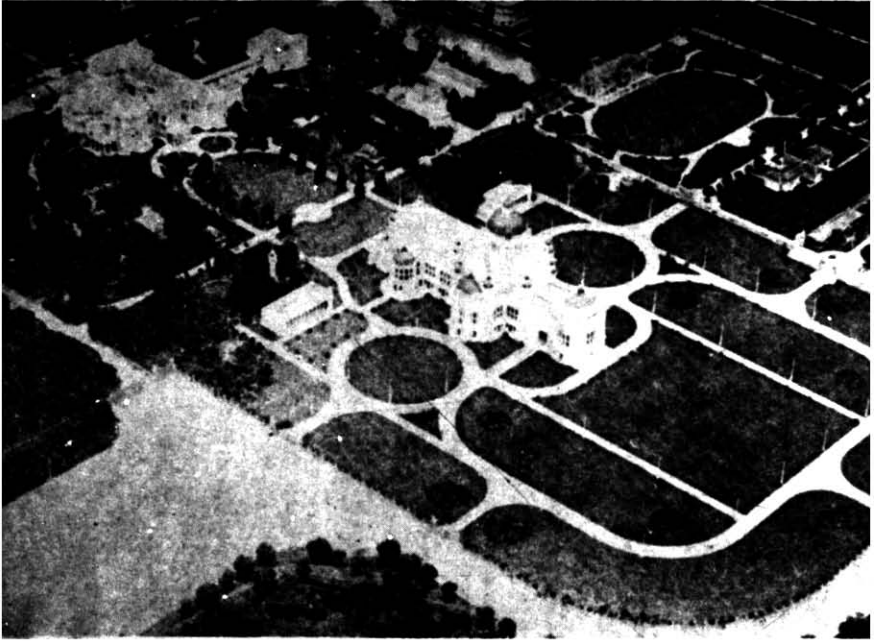
ประตูเมือง

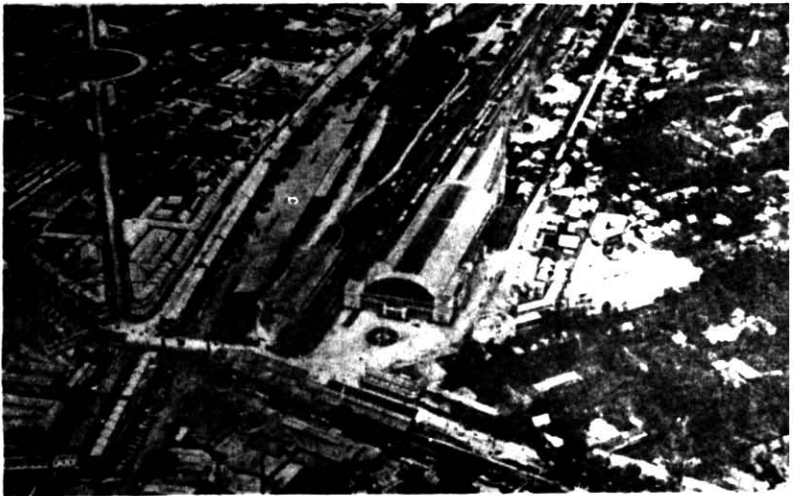
ป้อมมณเฑียรการ ที่ถนนมหาชัย

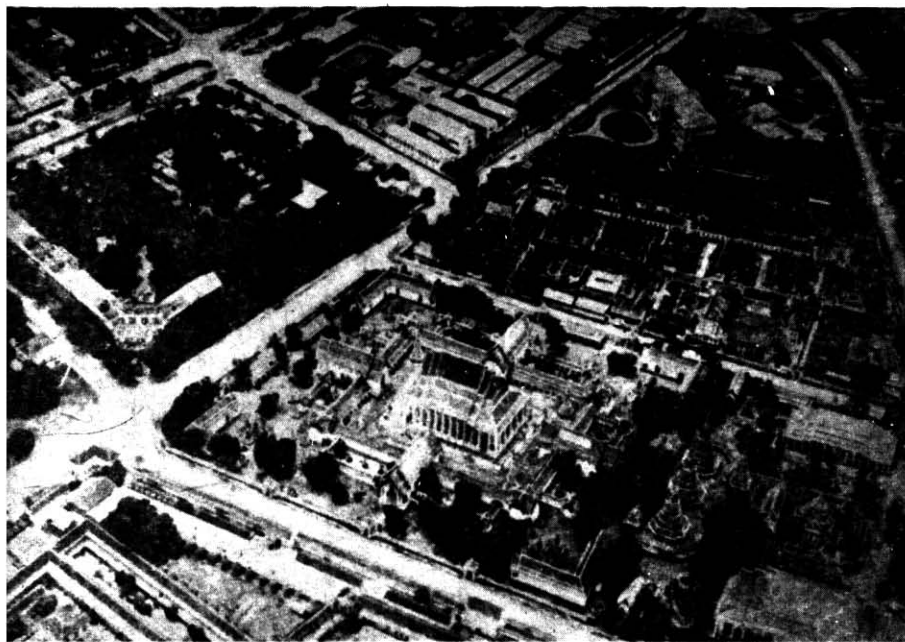
เสาชิงช้าและวัดสุทัศน์เทพวราราม ในปี พ.ศ. ๒๔๖๔

พระที่นั่งอนันตสมาคม ในปี พ.ศ. ๒๔๖๔

สถานีรถไฟหัวลำโพง ในปี พ.ศ. ๒๔๖๔

วัดพระเชตุพนวิมลมังคลาราม ในปี พ.ศ. ๒๔๖๖

พระบรมมหาราชวัง ในปี พ.ศ. ๒๔๖๖

เด็กเรียนนักเรียนแพทย์สมัยแรก

การเรียนผ่าตัดของนักเรียนแพทย์สมัยแรก ในพ.ศ. ๒๔๓๔ โดยใช้รูปปั้นจำลอง

ตึกหลวงที่หาเทียนสำหรับให้ชาวต่างประเทศอาศัยอยู่ สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๔

บ้านนารายณ์บรมหลินธุ์ สร้างในสมัยรัชกาลที่ ๖

การฝึกแถวของตำรวจในสมัยรัชกาลที่ ๕

การจับกลุ่มเล่นการพนัน ก่อนปี พ.ศ. ๒๔๔๔

การสอนวิชาเภสัชวิทยาในโรงเรียนแพทย์ ในพ.ศ. ๒๔๔๐

กรุงเทพมหานครในปัจจุบัน

(พ.ศ. ๒๔๗๕ - ปัจจุบัน)

เนื่องจากการคมนาคมสื่อสารระหว่างประเทศในปัจจุบันเป็นไปอย่างสะดวกและรวดเร็ว มีการติดต่อใกล้ชิดกันมากยิ่งขึ้น ทำให้กรุงเทพมหานครเจริญเติบโตและเปลี่ยนแปลงไปเป็นอย่างมาก มีการขยายตัวทั้งทางด้านเศรษฐกิจและสังคมมาตั้งแต่รัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว มีความสัมพันธ์กับต่างประเทศ โดยเฉพาะวัฒนธรรมตะวันตกอย่างกว้างขวาง ชาวยุโรปตะวันตกที่เข้ามาติดต่อค้าขายกับประเทศไทยสมัยนั้นก็ได้นำเอาวัฒนธรรมความเป็นอยู่ของเขาติดมาด้วย และคนไทยก็ค่อย ๆ รับเอาวัฒนธรรมเหล่านั้นมาใช้จนอาจกล่าวได้ว่าในปัจจุบันนี้วัฒนธรรมตะวันตกได้เข้ามามีบทบาทสำคัญต่อวิถีการดำรงชีวิตของคนไทยเป็นอย่างมาก

จากการดำรงชีวิตความเป็นอยู่อย่างเรียบง่ายทำเกษตรกรรมและอุตสาหกรรมในครัวเรือน ได้มีการนำเอาเทคโนโลยีใหม่ ๆ มาใช้ เทคโนโลยีอิเล็กทรอนิกส์ชนิดแรกที่เข้ามาสู่ประเทศไทย คือ เทคโนโลยีการสื่อสารประเภทโทรคมนาคม ในรัชสมัยของพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวรัชกาลที่ ๕ โดยเริ่มต้นจากโทรเลข และโทรศัพท์ ส่วนระบบการอุตสาหกรรมสมัยใหม่ซึ่งใช้เครื่องจักรกลเข้าช่วยแรงงานคนนั้นเริ่มเข้ามาในรัชสมัยพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว (พ.ศ. ๒๓๙๔-๒๔๑๑) ซึ่งในขณะนั้นเครื่องจักรไอน้ำได้เข้ามาสู่ประเทศไทยเป็นครั้งแรก มีการก่อสร้างโรงสีข้าวด้วยเครื่องจักรไอน้ำตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยาหลายโรง และเพิ่มจำนวนขึ้นในสมัยรัชกาลที่ ๕ แต่ยังไม่ปรากฏ

ว่ามีโรงงานอุตสาหกรรมประเภทใหญ่ ๆ เกิดขึ้น นอกจากโรงงานกษาปณ์ซึ่งผลิตเงินเหรียญของรัฐบาล

ต่อมาในสมัยรัชกาลที่ ๖ ได้มีการตั้งโรงงานปูนซีเมนต์ขึ้นที่ตำบลบางซื่อ ซึ่งนับเป็นโรงงานขนาดใหญ่สมัยนั้น หลังจากการเปลี่ยนแปลงการปกครอง พ.ศ. ๒๔๗๕ แล้ว มีโรงงานอุตสาหกรรมของเอกชนตั้งขึ้นอีกหลายโรงในกรุงเทพมหานครทั้งในปัจจุบันมีโรงงานอุตสาหกรรมจำนวนมากกระจายอยู่ทั่วไปในพื้นที่เขตกรุงเทพมหานครและพื้นที่รอบนอก โดยเฉพาะตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยา

แม่น้ำเจ้าพระยาซึ่งเปรียบเสมือนเส้นเลือดใหญ่ที่หล่อเลี้ยงแผ่นดินไทย และผู้คนสองฟากฝั่งแม่น้ำมานานศตวรรษ ในอดีตเป็นแม่น้ำที่ใสสะอาดและสดชื่นเขียวชอุ่มไปด้วยเรือกสวนไร่นา มีบ้านเรือนทรงไทยที่สวยงามกระจายอยู่ตามสองฟากฝั่ง ซึ่งนอกจากประชาชนจะใช้น้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาเพื่อการบริโภคแล้วยังใช้แม่น้ำเจ้าพระยาเป็นเส้นทางสัญจรไปมาระหว่างกัน แม่น้ำเจ้าพระยาจึงเป็นส่วนหนึ่งของชีวิตผู้คนในแถบภาคกลางมานานแสนนาน แต่ภาพของแม่น้ำเจ้าพระยาที่ปรากฏในวันนี้ช่างไม่ผิดอะไรกับทอระบายน้ำขนาดใหญ่ที่คอยรองรับสิ่งปฏิกูลสิ่งโสโครก จากชุมชนแออัดที่ยัดเยียดกันอยู่สองฟากฝั่ง จากโรงงาน โรงแรม ภัตตาคาร และอาคารชุดที่อยู่อาศัยที่ตั้งอยู่ริมฝั่งแม่น้ำเป็นจำนวนมาก จากโรงงานอุตสาหกรรมนับพันนับหมื่นโรงที่เรียงรายอยู่ชายฝั่ง ตลอดจนความมั่งคั่งของผู้คน

ปัจจุบันกรุงเทพมหานครแบ่งเขตการปกครองออกเป็น ๓๖ เขต ครอบคลุมพื้นที่ ๑,๕๖๘,๗๓๗ ตารางกิโลเมตร มีจำนวนประชากร ๕,๗๑๖,๗๗๙ คน การที่กรุงเทพมหานครเจริญเติบโตอย่างรวดเร็ว ไม่ว่าจะเป็นเนื่องมาจากสาเหตุของการย้ายถิ่นฐานจากชนบทสู่เมืองหลวง หรืออัตราการเพิ่มประชากรตามธรรมชาติในเขตเมืองก็ตาม ทำให้มีความจำเป็นในการพัฒนาการคมนาคม ในช่วงระยะเวลาหลังการเปลี่ยนแปลงการปกครอง เมื่อปี ๒๔๗๕ ได้มีโครงการก่อสร้างทางหลวงแผ่นดินเป็นครั้งแรก โดยมีนโยบายสร้างทางหลวงจากกรุงเทพฯ ให้ติดต่อเชื่อมโยงถึงกันได้ทั่วทุกจังหวัด มีการตัดถนนใหม่ ถมคูคลองในกรุงเทพฯ เพื่อสร้างถนนหนทางจนกระทั่งปี ๒๕๒๐ มีโครงการก่อสร้างระบบวงเวียนชั้นที่ ๑ ขึ้นเพื่อลดปัญหาการจราจรติดขัดในกรุงเทพมหานคร และการคมนาคมที่สะดวกรวดเร็ว และทั่วถึงนี้เอง ทำให้ยอดยานพาหนะเพิ่มจำนวนขึ้นอย่างรวดเร็ว ตั้งแต่ปี ๑๑๔

พ.ศ. ๒๕๒๙ เป็นต้นมา สถิติยานพาหนะที่จดทะเบียนในกรุงเทพมหานครก็มีมากกว่า ๑ ล้าน ๒ แสนคัน

จากความเจริญก้าวหน้าและการพัฒนาประเทศ กรุงเทพมหานครซึ่งเป็นศูนย์กลางทางเศรษฐกิจของประเทศ มีการขยายตัวของการใช้ที่ดินและอาคารในอัตราที่สูงมาก ตัวเมืองแผ่ขยายออกไปจนถึงจังหวัดใกล้เคียง ซึ่งส่วนใหญ่ของการขยายตัวนี้เป็นไปตามกลไกระบบเศรษฐกิจที่ปราศจากการควบคุมหรือการพัฒนาที่มีประสิทธิภาพเพียงพอทำให้รูปแบบการเติบโตของเมืองไม่เป็นระเบียบแบบแผน รวมทั้งการที่ให้เอกชนตั้งโรงงานอุตสาหกรรมประเภทต่าง ๆ ในบริเวณทั่วไปโดยเสรีและขาดการควบคุม ก่อให้เกิดปัญหาความเดือดร้อนแก่ประชาชนหลายประการ การแออัดของประชากรและความเจริญทางเศรษฐกิจทำให้มีความจำเป็นในการสร้างตึกใหญ่ ๆ สูง ๆ เป็นเหตุให้ลักษณะที่อยู่อาศัยของคนกรุงเทพฯ เปลี่ยนแปลงไป เนื่องจากพื้นที่ถูกใช้ทำศูนย์การค้า ฯลฯ บ้านเรือนราษฎรก็ต้องกระจายขยายออกไปตามเขตพื้นที่รอบนอกหรือชานเมือง

การเปลี่ยนแปลงของสิ่งแวดล้อมและชีวิตความเป็นอยู่ของคนกรุงเทพฯ เกิดขึ้นอย่างรวดเร็ว และมีลักษณะซับซ้อนมากยิ่งขึ้น ทำให้เกิดปัญหามานาประการติดตามมา ได้แก่

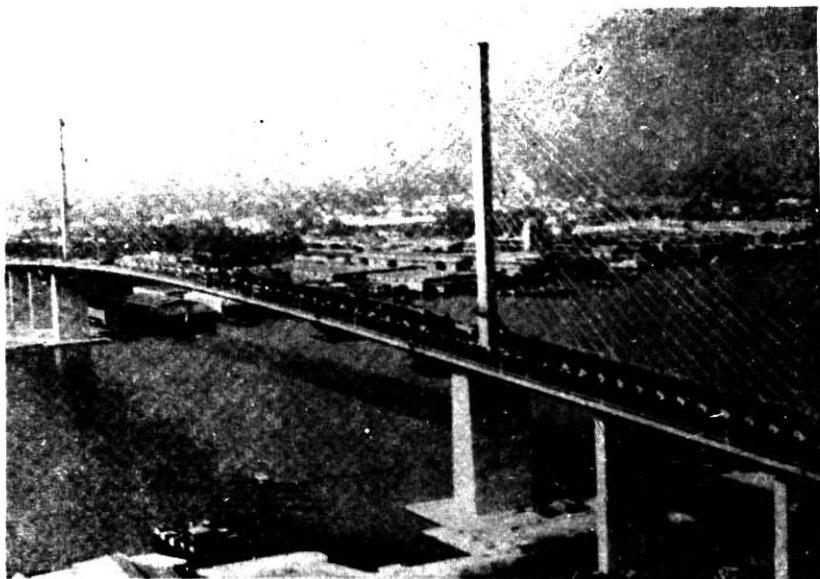
- ปัญหาการจราจร ซึ่งเกิดจากการใช้ประโยชน์ที่ดินอย่างขาดแผนการควบคุมให้สัมพันธ์กับระบบการคมนาคม รวมทั้งการขยายตัวของชุมชนด้วย
- ปัญหาด้านสาธารณูปโภคและสาธารณูปการ ซึ่งยากที่จะขยายตัวได้ทันต่อการพัฒนา
- ปัญหาสภาพแวดล้อมอันเกิดจากการกระจายตัวของย่านอุตสาหกรรมที่หักอาศัย ชุมชนแออัด ทำให้เกิดมลภาวะเป็นพิษ ทั้งทางน้ำ ทางอากาศ ทางเสียง และขยะมูลฝอย ปริมาณของเสียที่เกิดขึ้นทวีปริมาณมากขึ้นจนเกินกว่าที่จุลธรรมชาติจะรับไว้ได้ ส่งผลถึงปัญหาสุขภาพอนามัยของประชาชนที่ตามมา

- ปัญหาน้ำท่วม ซึ่งทำให้เกิดความเสียหายทางเศรษฐกิจและสังคมอย่างสูง เนื่องจากกรุงเทพมหานครตั้งอยู่ในพื้นที่ราบลุ่มปากแม่น้ำเจ้าพระยา สูงกว่าระดับน้ำทะเลปานกลางเฉลี่ยไม่เกิน ๑ เมตร เป็นเหตุให้ไม่เอื้ออำนวยต่อการไหลของกระแสน้ำ รวมทั้งเศษขยะมูลฝอยที่อุดตันที่ระบายน้ำ

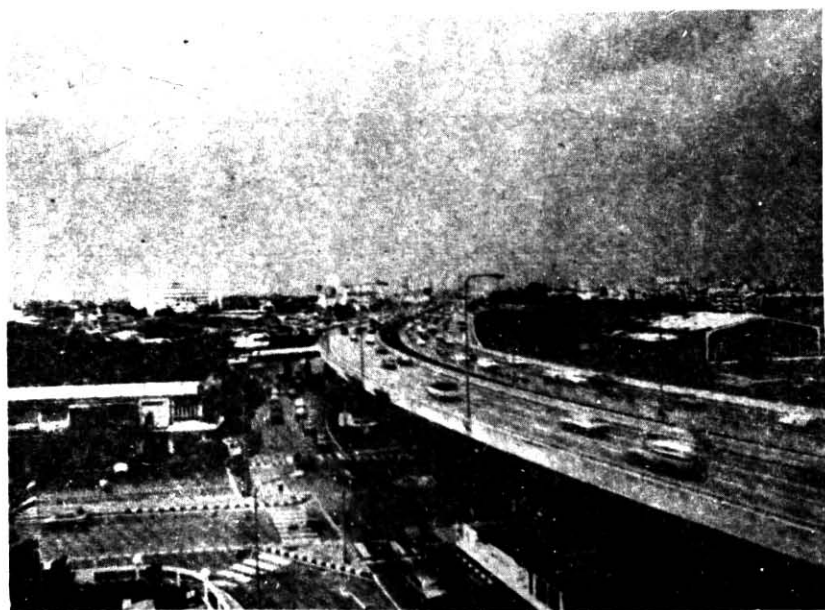
ดังนั้น การวางผังเมืองที่ถูกต้องจึงเป็นส่วนหนึ่งที่จะช่วยไม่ให้เกิดพื้นที่อับลม และเป็นที่สะสมของมลพิษ เพราะอาคารสูง ๆ ที่เบียดเสียดจะทำให้มลพิษสะสมในลักษณะของการหมุนเวียนอยู่ระหว่างตึกต่าง ๆ และไม่กระจายออกไป รวมทั้งการลดหรือควบคุมจำนวนประชากรในกรุงเทพมหานคร การกำหนดการใช้ประโยชน์พื้นที่อย่างเหมาะสม อย่างไรก็ตามกรุงเทพมหานครก็ยังคงต้องพัฒนาและเจริญเติบโตต่อไปเช่นเดียวกับมหานครใหญ่อื่น ๆ ในโลก เราจึงควรช่วยเหลือและให้ความร่วมมือกันหาแนวทางวางแผนและป้องกันความเสื่อมโทรมในการดำรงชีวิตในขณะที่เศรษฐกิจและเทคโนโลยีต่าง ๆ กำลังเจริญรุดหน้าไปอย่างปฏิเสธไม่ได้

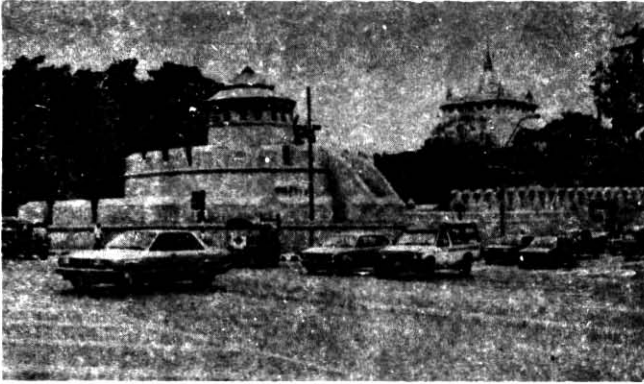

ดีกระฟ้า และถนนสุขุมวิท ย่านธุรกิจการค้าของกรุงเทพมหานครปัจจุบัน

สะพานพระราม ๙ และทางด่วนเฉลิมมหานคร

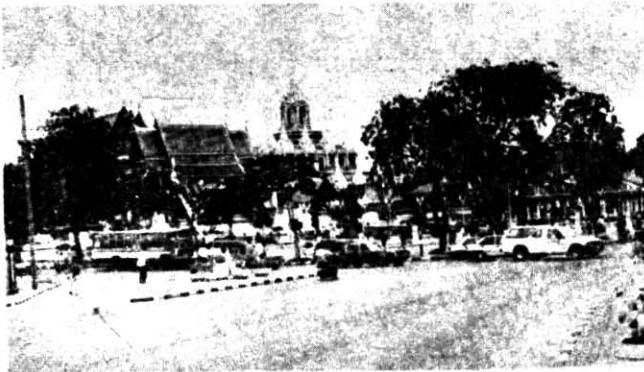

เจดีย์กุเชาทอง และป้อมมหากาฬ

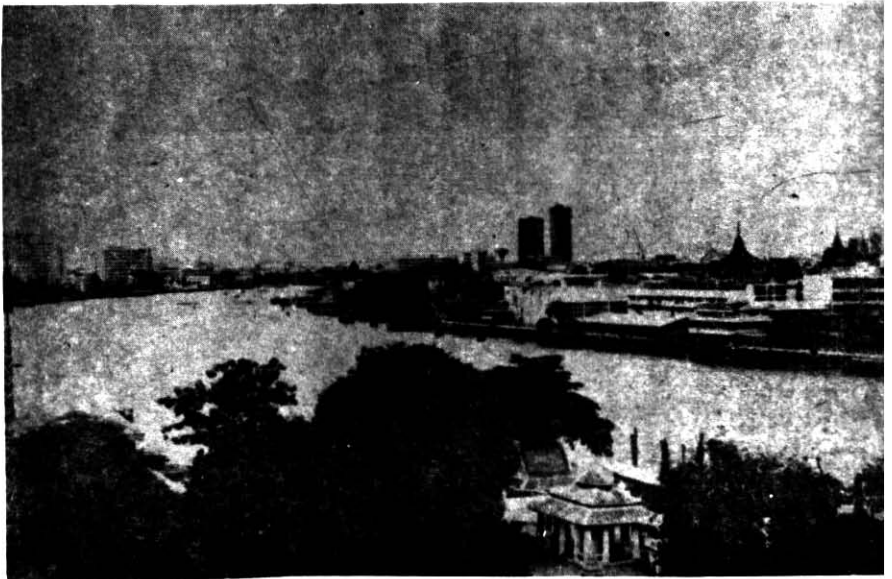
ป้อมพระสุเมรุ

วัดราชนัฒดาราม และโลพะปราสาท

ประตูและกำแพงพระนคร อยู่หน้าวัดบวรนิเวศวิหาร

คุ้มแม่เจ้าพระยาฝั่งตะวันออกบริเวณท่าช้าง ทหาราชาวัดจรูญ และท่าเตียน

บทสรุป

แผ่นดินบริเวณกรุงเทพฯ เกิดจากดินตกตะกอนแม่น้ำเจ้าพระยาไหลมาทับถมกันจนเกิดพื้นดินทับถมเป็นเวลานานนับล้านปี กรุงเทพมหานครราชธานีของไทยแบ่งออกเป็น ๓ สมัย คือ สมัยแรกรัชกาลที่ ๑ จนถึงรัชกาลที่ ๓ สภาพความเป็นอยู่เจริญรุดตามอยุธยา เป็นเมืองที่ร่มรื่นมีการทำสวน ไร่ นา เป็นจำนวนมาก ชีวิตความเป็นอยู่แบบไทย อาคารบ้านเรือนทำด้วยไม้เป็นเรือนไทย ตามริมฝั่งแม่น้ำเจ้าพระยามีบ้านเรือน เรือนแพ บ้านเรือนจะตั้งอยู่ตามริมฝั่งแม่น้ำลำคลอง การคมนาคมโดยทางน้ำ อาณาเขตกรุงเทพฯ เริ่มแรกยึดแนวคูเมืองเดิม ฝั่งตะวันออกของกรุงธนบุรีคือแนวคลองหลอด ตั้งแต่ปากคลองตลาดจนออกสู่แม่น้ำเจ้าพระยา บริเวณพระปิ่นเกล้า รัชกาลที่ ๑ ทรงสร้างกรุงเทพฯ โดยสร้างพระบรมมหาราชวัง พระราชวังบวรสถานมงคล หลักเมือง ขยายพระนครออกไป ขุดคลอง คูเมืองด้านตะวันออก ชื่อว่าคลองรอบกรุง ปัจจุบันคือคลองโอ่งอ่าง คลองบางลำพู ขุดคลองหลอดจากคูเมืองเดิม ๒ คลอง และขุดคลองมหานาค สร้างป้อม กำแพงเมืองรอบคลอง รอบเมืองและตามแนวคั้งแม่น้ำเจ้าพระยาฝั่งตะวันออก

สมัยที่สอง กรุงเทพฯ ตั้งแต่รัชกาลที่ ๔-รัชกาลที่ ๗ เปลี่ยนแปลงการปกครอง รัชกาลที่ ๔ ได้นำอารยธรรมตะวันตกเข้ามา มีการสร้างถนน ๓ สายแรก คือ ถนนเจริญกรุง ถนนบำรุงเมือง และถนนเฟื่องนคร สำหรับรถม้า รถลากหรือรถเจ๊ก และคนเดิน เพื่อเป็นทางคมนาคมทางบก ขุดคูเมืองชั้นนอกเพื่อขยายเขตพระนคร คือ คลองผดุงกรุงเกษม มีการนำกล้องถ่ายภาพเข้ามาถ่ายภาพบันทึกเหตุการณ์ต่าง ๆ ในกรุงเทพฯ มีการสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ครบรอบ ๑๐๐ ปี ในสมัยรัชกาลที่ ๕ รัชกาลนี้กรุงเทพฯ เข้าสู่สังคมเมือง พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงปฏิรูปบ้านเมืองครั้งใหญ่ ด้านการปกครองทรงจัดตั้งกระทรวงต่าง ๆ ด้านการ

คมนาคม ทรงสร้างทางรถไฟสายแรกจากกรุงเทพฯ - นครราชสีมา สร้างถนนยาว-
ราช ถนนราชดำเนิน ด้วยพระประสงค์ให้กรุงเทพฯ สวยงามและมีความเจริญเหมือน
ยุโรป จึงทรงตัดถนนราชดำเนินขึ้นแบ่งเป็น ๓ ตอน คือ ถนนราชดำเนินใน ถนน
ราชดำเนินกลาง และถนนราชดำเนินนอก เปิดใช้เป็นครั้งแรก พ.ศ. ๒๔๔๗ บริเวณ
ถนนราชดำเนินกลางโปรดให้ตัดเป็นถนนสายใหญ่ เรียกว่า แอวีนิว (AVENUE)
แบบยุโรป การคมนาคมทางน้ำขุดคลองรังสิต ด้านเศรษฐกิจจัดตั้งธนาคารแห่ง
แรก ด้านสังคม จัดการศึกษาตั้งโรงเรียนวัดมหรณพาราม สำหรับประชาชนเป็น
แห่งแรก การเลิกทาสและเลิกไพร่ พ.ศ. ๒๔๔๘ การแต่งกายแบบตะวันตก ส่ง
นักเรียนไทยไปเรียนต่อต่างประเทศ เพื่อเป็นกำลังสำคัญในการปรับปรุงบ้านเมือง

สมัยรัชกาลที่ ๖ ทรงเปิดสถานีรถไฟหัวลำโพง พ.ศ. ๒๔๖๐ เป็นชุมทาง
รถไฟทุกสายในประเทศ และสร้างสนามบินดอนเมือง ทำให้กรุงเทพฯ เป็นศูนย์
กลางการคมนาคมทางบก โดยเฉพาะทางรถไฟและทางอากาศ ทรงสร้างสะพาน
พระรามหก ข้ามแม่น้ำเจ้าพระยาเป็นแห่งแรก พ.ศ. ๒๔๖๘

กรุงเทพฯ สมัยที่สาม ตั้งแต่ปี พ.ศ. ๒๔๗๕ - ปัจจุบัน พ.ศ. ๒๔๗๕ รัชกาลที่ ๗
ได้โปรดฯ จัดงานสมโภชพระมหานครครบรอบ ๑๕๐ ปี พร้อมกับพิธีเปิดปฐม
บรมราชานุสรณ์และเปิดสะพานพระพุทธยอดฟ้าข้ามแม่น้ำเจ้าพระยา ในช่วงสงคราม
โลกครั้งที่ ๒ เกิดภาวะทางเศรษฐกิจเงินเฟ้อ หลังสงครามโลกครั้งที่ ๒ รัชกาล
ปัจจุบันกรุงเทพฯ เจริญก้าวหน้าตามลำดับ พ.ศ. ๒๕๐๔ รัฐบาลประกาศใช้แผน
พัฒนาเศรษฐกิจฉบับแรก ต่อมาได้ยุบรวมพระนครและธนบุรีเป็นจังหวัดเดียวกัน
โดยประกาศของคณะปฏิวัติฉบับที่ ๒๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๑๔ และเรียกชื่อว่า นคร
หลวงกรุงเทพธนบุรี ต่อมาได้เปลี่ยนชื่อเป็นกรุงเทพมหานคร ตามประกาศคณะ
ปฏิวัติ ฉบับที่ ๓๓๕ พ.ศ. ๒๕๑๕ ต่อมารัฐบาลได้กำหนดนโยบายพัฒนาเศรษฐกิจ
และสังคมแห่งชาติ และจัดพิธีสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ครบรอบ ๒๐๐ ปี เป็นครั้ง
ที่ ๔ เมื่อ พ.ศ. ๒๕๒๕

ปัจจุบันกรุงเทพมหานครราชธานีของไทยได้พัฒนาเจริญก้าวหน้าขยายตัว
อย่างรวดเร็ว โดยไม่หยุดยั้ง จากการนำเทคโนโลยีที่ใหม่ ๆ ทันสมัยเข้ามา ทำให้
กรุงเทพมหานครมีลักษณะคล้ายกับมหานครใหญ่ของประเทศต่าง ๆ ทั่วโลก กรุง-
๑๒๒

เทพมหานครเป็นมหานครที่มีประชากรหนาแน่น สิ่งก่อสร้าง ที่อยู่อาศัยเป็นอาคารหลายชั้น อาคารชุด คอนโดมิเนียม มีการสร้างอาคารขนาดใหญ่และอาคารสูงเพิ่มขึ้นเรื่อย ๆ เพื่อใช้เป็นสำนักงาน โรงแรม ศูนย์การค้า ดิกระฟ้าที่สูงที่สุดในกรุงเทพฯ ขณะนี้คือ อาคารไบฮกทาวเวอร์ สูง ๔๓ ชั้น เป็นอาคารพาณิชย์และที่พักอาศัย ในเขตพญาไท ตัวเมืองกรุงเทพฯ ก็แผ่ขยายออกไปถึง ๓๖ เขต จนจดจังหวัดใกล้เคียง การขยายตัวของกรุงเทพฯ ในยุคนี้นอกจากการควบคุมหรือส่งเสริมการพัฒนาที่มีประสิทธิภาพเพียงพอ ทำให้รูปแบบการเติบโตของเมืองไม่เป็นระเบียบ การจราจรติดขัด ก่อให้เกิดปัญหาสภาพแวดล้อมมลภาวะเป็นพิษ อากาศไม่บริสุทธิ์ มีควันพิษ เพราะยวดยานพาหนะส่วนมากพันควันพิษออกมา แม่น้ำลำคลองส่งกลิ่นเหม็น ขยะมูลฝอยเต็มบ้านเมือง เสียงดังจากรถ สิ่งเหล่านี้บั่นทอนสุขภาพของประชากรกรุงเทพฯ ทุกวัน นอกจากนี้ยังมีปัญหาน้ำท่วม ปัญหาแผ่นดินทรุด ดังนั้น จึงจำเป็นต้องมีการอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมในกรุงเทพฯ ควบคู่กับการอนุรักษ์มรดกทางศิลปวัฒนธรรมของกรุงเทพฯ ด้วย

รัฐบาลจำเป็นต้องเน้นในเรื่องการอนุรักษ์ธรรมชาติและสิ่งแวดล้อม โดยจัดทำแผนปฏิบัติการด้านสิ่งแวดล้อม อาทิ แผนการกำจัดระบบน้ำเสียในแม่น้ำลำคลอง กรุงเทพมหานคร ออกมาตรวจการควบคุมสารพิษ ออกมาตรวจการควบคุมยวดยานพาหนะ ตรวจจับยานพาหนะที่พันควันพิษจากท่อไอเสีย เป็นต้น

การอนุรักษ์สิ่งแวดล้อมและมรดกทางศิลปวัฒนธรรมของกรุงเทพฯ จะดำเนินไปด้วยดีต้องได้รับความช่วยเหลือร่วมมือร่วมใจจากประชาชนกรุงเทพมหานครทุกคน ตลอดจนหน่วยงานจากภาครัฐบาลและภาคเอกชนทุกแห่ง

บรรณานุกรม

๑. กาญจนาคพันธ์ เมื่อวานนี้ตอนกรุงเทพฯ เมื่อ ๗๐ ปีก่อน กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์
เรื่องศิลป์, ๒๕๒๐
๒. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร จดหมายเหตุการอนุรักษ์กรุงรัตนโกสินทร์
กรุงเทพฯ พิมพ์ที่ห้างหุ้นส่วนนิติบุคคล สหประชาพานิชย์, ๒๕๒๕
๓. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่
๑-๓ กรุงเทพฯ โรงพิมพ์อมรินทร์การพิมพ์, ๒๕๒๕
๔. กองจดหมายเหตุแห่งชาติ, กรมศิลปากร สังคมไทยสมัยรัชกาลที่ ๔
กรุงเทพฯ บริษัท บี เอฟ โอ จำกัด ๒๕๒๕
๕. กองโบราณคดี, กรมศิลปากร โบราณสถานและอนุสาวรีย์สำคัญกรุงรัตนโกสินทร์
กรุงเทพฯ โรงพิมพ์พิมพ์เนค, ๒๕๒๕
๖. กองวรรณคดีและประวัติศาสตร์, กรมศิลปากร ศิลปวัฒนธรรมไทยเล่ม ๔
กรุงเทพฯ บริษัท บี เอฟ โอ จำกัด ๒๕๒๕
๗. เกียรติ พงษ์พานิช และจักสิน พิเศษสาทร การปฏิวัติ พ.ศ. ๒๔๗๕ การส่ง
นักเรียนไทย ๒๐ ทศวรรษรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์อักษรเจริญ-
ทัศน์, ๒๕๒๕
๘. ชัย เรื่องศิลป์ ประวัติศาสตร์ชาติไทย สมัย พ.ศ. ๒๓๕๒ - ๒๔๕๓ ด้านเศรษฐกิจ
พระนคร สำนักพิมพ์ไทยวัฒนาพานิชย์ จำกัด, ๒๕๒๒
๙. ชาญวิทย์ เกษตรศิริ วารสารศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๑ ฉบับที่ ๖ โรงพิมพ์
เรื่องแก้วการพิมพ์ ๒๕๒๓

๑๐. ชัยวัฒน์ คุปรตกุล แรกมือเลิศรอนกีสในโลกและในสยาม ศิลปวัฒนธรรม ปีที่ ๑๒ ฉบับที่ ๑
๑๑. ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๑ โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๒๖
๑๒. ทิพากรวงศ์, เจ้าพระยา พระราชพงศาวดารรัชกาลที่ ๔ โรงพิมพ์คุรุสภา, ๒๕๒๑
๑๓. เทพชู ทับทอง กรุงเทพฯ สมัยคุณปู่ (กรุงเทพฯ ในอดีต เล่ม ๒) สหมิตร อุดสาหกรรมการพิมพ์, ๒๕๑๙
๑๔. เทพชู ทับทอง ภาพประวัติศาสตร์ กรุงสยามการพิมพ์, ๒๕๒๓
๑๕. เทพชู ทับทอง กรุงเทพฯ ในอดีต ห้างหุ้นส่วนจำกัดอักษรบัณฑิต, ๒๕๑๘
๑๖. น. ณ ปากน้ำ แบบแผนบ้านเรือนในสยาม เมืองโบราณ กรุงเทพฯ โรงพิมพ์ อักษรสัมพันธ์
๑๗. เนตรนภิศ นาควัชระ และคณะ, วัดในกรุงเทพฯ การเปลี่ยนแปลงในรอบ ๒๐๐ ปี กรุงเทพฯ โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕
๑๘. แนน้อย ศักดิ์ศรี มรว. และคณะ, พระราชวังและวังในกรุงเทพฯ กรุงเทพฯ โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕
๑๙. นฤเบศ สมฤทธิ์ "กรุงเทพฯ ในช่วงรุ่งเรือง" สารคดี ปีที่ ๓ ฉบับที่ ๒๕
๒๐. ประทีป มาลากุล บ้านคนไทยภาคกลาง, กรุงเทพฯ สำนักพิมพ์จุฬาลงกรณ์ มหาวิทยาลัย ๒๕๒๐
๒๑. ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ เล่ม ๓ พ.ศ. ๒๔๗๔-ปัจจุบัน, คณะกรรมการจัดงานสมโภชน์รัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี จัดพิมพ์เป็นที่ระลึกเนื่องในโอกาสสมโภชน์กรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี พุทธศักราช ๒๕๒๕
๒๒. ปิยนาด บูณนาค และคณะ คลองในกรุงเทพฯ กรุงเทพฯ โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕
๒๓. ผู้สติ ทิพทัส และมานพ พงศ์ทัต บ้านในกรุงเทพฯ กรุงเทพฯ โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, ๒๕๒๕

๒๔. ไพฑูรย์ พงศบุตร และวิลาสวงศ์ พงศบุตร คู่มือการอบรมมัคคุเทศก์ คณะ
อักษรศาสตร์ และโครงการศึกษาต่อเนื่องจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย,
โรงพิมพ์จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย ๒๕๒๙
๒๕. รอง ศยามานนท์ การปฏิรูปคมนาคม ขนส่งและสื่อสาร ประวัติศาสตร์กรุงรัตน-
โกสินทร์ เล่ม ๒ รัชกาลที่ ๔ - พ.ศ. ๒๔๗๔ กรุงเทพฯ อมรินทร์การพิมพ์
๒๕๒๕
๒๖. วิบูลย์ ลี้สุวรรณ ศิลปินบ้าน พิมพ์ที่อักษรการพิมพ์ ๒๕๑๙
๒๗. วิบูลย์ ลี้สุวรรณ มรดกไทย พิมพ์ที่สำนักพิมพ์ปาดญา ๒๕๒๑
๒๘. ส. พลายน้อย เต่าเรื่องบางกอก (สมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี) พิมพ์ที่
เจริญรัตน์การพิมพ์, ๒๕๒๕
๒๙. สันต์ โกลบุตร ประวัติศาสตร์ธรรมชาติและการเมืองแห่งราชอาณาจักรสยาม,
สำนักพิมพ์ก้าวหน้า ๒๕๐๖
๓๐. สันต์ โกลบุตร (แปล) จดหมายเหตูลาลูแบร์ ฉบับสมบูรณ์ เล่ม ๑ สำนักพิมพ์
ก้าวหน้า ๒๕๑๐
๓๑. สิริ เปรมจิตต์และคณะ พระบรมราชจักรีวงศ์ กรุงเทพฯ โรงพิมพ์เสาวภาค
๓๒. สิงแวดล้อมไทย, แม่น้ำเจ้าพระยา : สายเลือดใหญ่ที่กำลังดับตัน, แผนกสิ่ง
พิมพ์ฉบับพิเศษ หนังสือพิมพ์กรุงเทพธุรกิจ, ๒๕๓๒
๓๓. สุจิตต์ วงษ์เทศ ก่อนจะถึงเมืองกรุงเทพฯ วารสารศิลปวัฒนธรรม, ปีที่ ๒
ฉบับที่ ๖ ๒๕๒๔
๓๔. สุจิตต์ วงษ์เทศ หมายเหตุของแม่น้ำเจ้าพระยา, วารสารศิลปวัฒนธรรม ปีที่
๑๐ ฉบับที่ ๘ ๒๕๒๘
๓๕. สำนักงานเสริมสร้างเอกลักษณ์ของชาติ และสำนักงานเลขาธิการนายกรัฐมนตรี, พระราชกรณียกิจกับการพัฒนา กรุงรัตนโกสินทร์ กรุงเทพฯ
รุ่งศิลป์การพิมพ์ ๒๕๒๗

๓๖. เสือท่อน ศุภโสภณ ประวัติศาสตร์ชาติไทย กรุงเทพฯ โรงพิมพ์อักษรเจริญทัศน์,
๒๕๑๗
๓๗. ศิลปากร, กรม ประวัติศาสตร์กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ ๑-๓ (เนื่องใน
โอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์ ๒๐๐ ปี) พิมพ์ที่อมรินทร์การพิมพ์
๒๕๒๕
๓๘. ศิลปากร, กรม ศิลปวัฒนธรรมไทยเล่ม ๓ ขนบธรรมเนียมประเพณี และ
วัฒนธรรมกรุงรัตนโกสินทร์ (จัดพิมพ์เนื่องในโอกาสสมโภชกรุงรัตนโกสินทร์
๒๐๐ ปี) พิมพ์ที่โรงพิมพ์พิมพ์เนศ, ๒๕๒๕
๔๐. อานนท์ อากาภิรม มนุษย์กับสังคม : สังคมและวัฒนธรรมไทย, โรงพิมพ์บำรุง-
นุกุลกิจ, ๒๕๑๕
๔๑. เอกสารของกองผังเมือง, สำนักปลัดกรุงเทพมหานคร

บ. 4523

DS
589.B3
ศ528ย
2539

กรมศิลปากร.
ย้อนอดีตกรุงเทพฯ.

